26 κείμενα για τη μελέτη και το σχεδιασμό της πόλης

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ - ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία

Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Σερράος, καθηγητής ΕΜΠ

Αθήνα - Δεκέμβριος 2021

26 κείμενα για τη μελέτη και το σχεδιασμό της πόλης

Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Σερράος, καθηγητής ΕΜΠ

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ
ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία

Αθήνα, Δεκέμβριος 2021

26 κείμενα για τη μελέτη και το σχεδιασμό της πόλης

στο Γιώργο Φώτη που έφυγε απροσδόκητα και άδικα

Τα κείμενα αποδίδονται στο παρόν τεύχος αυτούσια, όπως κατατέθηκαν από τους συντάκτες τους. Οι όποιες σκέψεις και διατυπώσεις περιλαμβάνονται σε αυτά εκφράζουν αποκλειστικά και μόνο τις απόψεις και θέσεις των συντακτών τους.

Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Σερράος, καθηγητής ΕΜΠ

Σελιδοποίηση: Γιάννης Μαλλής
Εκτύπωση - παραγωγή: PRINTFAIR

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή 7

Μ Η Ν Α Σ Α Γ Γ Ε Λ Ι Δ Η Σ
Πολεοδόμος - Χωροτάκτης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ
Η εφαρμογή στόχων για έξυπνη, πράσινη και δίκαιη ανάπτυξη των πόλεων: μια ισχυρή πρόκληση για τον χωρικό σχεδιασμό 9

Α Θ Α Ν . Ι . Α Ρ Α Β Α Ν Τ Ι Ν Ο Σ
Δρ. Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, Ομότ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.
Το μέλλον του κτηριακού αποθέματος στην ελληνική πόλη 13

Σ Ο Φ Ι Α Α Υ Γ Ε Ρ Ι Ν Ο Υ Κ Ο Λ Ω Ν Ι Α
Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΜΠ
Προς ένα πιο δίκαιο και υγιές μέλλον για τις πόλεις μας 20

Α Ρ Χ Ο Ν Τ Ο Υ Λ Α Β Α Σ Ι Λ Α Ρ Α
Δρ Αρχιτέκτων Μηχανικός- Πολεοδόμος, Ε.Δ.Ι.Π. Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
Τα πολυαισθητηριακά τοπία ως μέσο ανάγνωσης της αντιληπτικής δομής ενός τόπου 24

Κ Ω Σ Τ Α Σ Β Ο Υ Ρ Ε Κ Α Σ
Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος, ΥΔ ΕΜΠ
Λ Ο Υ Κ Α Σ Τ Ρ Ι Α Ν Τ Η Σ
Δρ. Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος, Ακαδημαϊκός υπότροφος Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης
Ζητήματα χωρικής πολιτικής και κλιματικής κρίσης στην Ελλάδα σήμερα 28

Λ Ι Ν Α Δ Η Μ Α
Δρ. Αρχιτέκτων Μηχ. ΕΜΠ, Διδάσκουσα ΤΑΜ ΠΘ
Λειτουργική ή οργανική πόλη; Αντιμαχόμενες τάσεις εντός των CIAM 32

Φ Ο Ι Β Ο Σ Κ Α Λ Λ Ι Τ Σ Η Σ
Senior Lecturer, Portsmouth School of Architecture, University of Portsmouth
Η επίμονη σεξουαλικότητα της πόλης 37

Α Μ Α Λ Ι Α Κ Ο Υ Δ Ο Υ Ν Η
Αρχιτέκτων - Πολεοδόμος, Πρώην Προϊσταμένη Δ/νσης Πολεοδομικού Σχεδιασμού/ ΥΠΕΚΑ
Διοίκηση και αρμοδιότητες χωρικού σχεδιασμού θεσμικά ζητήματα σχεδιασμού 41

Ρ Ε Ν Α Κ Λ Α Μ Π Α Τ Σ Ε Α
Δρ Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος-Χωροτάκτης, Αναπλ. Καθηγήτρια ΕΜΠ
Σύγχρονος χωρικός σχεδιασμός στην Ελλάδα: Εκπτώσεις προς την ιδιώτευση 46

Α Μ Α Λ Ι Α Κ Ω Τ Σ Α Κ Η
Δρ αρχιτέκτων ΕΜΠ, αναπληρώτρια καθηγήτρια Πολυτεχνείου Κρήτης
Η αστική παρουσία των θεσμών στην Αθήνα και ο διάλογος με την εξουσία 52

Δ Η Μ Η Τ Ρ Α - Α Θ Α Ν Α Σ Ι Α Λ Ι Τ Σ Α Ρ Δ Ο Υ
Αρχιτέκτων Μηχανικός | MSc, PhD Πολεοδομία-Χωροταξία ΕΜΠ
Η «συνθήκη» κεφαλαιοποίησης της δημόσιας γης ως φυσικού και επενδυτικού πόρου.....56

Σ Τ Α Υ Ρ Ο Υ Λ Α Λ Υ Κ Ο Γ Ι Α Ν Ν Η
Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΜΠ
Προσεγγίζοντας την πόλη από την οπτική της έμφυλης καθημερινότητας 60

Δ Η Μ Η Τ Ρ Η Σ Μ Ε Λ Ι Σ Σ Α Σ
Δικηγόρος, Καθηγητής ΕΜΠ
Blockchain και συμμετοχικός πολεοδομικός σχεδιασμός 64

Ρ Ο Ϊ Δ Ω Μ Η Τ Ο Υ Λ Α
Καθηγήτρια Χαροκοπείου Πανεπιστημίου
Βιώσιμη Ανάπτυξη. Το ιστορικό και η εφαρμογή των 17 Στόχων.
Η ανάγκη για τη δημόσια συμμετοχικότητα. 68

Ε Υ Θ Υ Μ Ι Ο Σ Μ Π Α Κ Ο Γ Ι Α Ν Ν Η Σ
Επίκουρος Καθηγητής ΕΜΠ
Νέες τάσεις, νέα ερεθίσματα, νέα δεδομένα στην εκπαίδευση
για τον συνδυασμένο πολεοδομικό και κυκλοφοριακό σχεδιασμό
με έμφαση στη βιώσιμη κινητικότητα 73

Ο Λ Γ Α Μ Π Α Λ Α Ο Υ Ρ Α
Εντεταλμένη Διδασκαλίας Π.Δ 407/ 80, Αρχιτεκτονική Ξάνθης, ΔΠΘ
Καισαριανή. Σχεδιασμός, τόποι και καθημερινές πρακτικές.....78

Ν Ι Κ Ο Σ Μ Π Ε Λ Α Β Ι Λ Α Σ
Δρ. Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος, Καθηγητής ΕΜΠ
Πειραιάς σε κρίσιμη μετάβαση-από το παγκόσμιο στο τοπικό 83

Ν Ι Κ Ο Σ Μ . Π Α Γ Κ Α Σ
Δασολόγος-Περιβαλλοντολόγος Α.Π.Θ./ Δρ Χωροταξίας Ε.Μ.Π.
Κατευθύνσεις για τον περιβαλλοντικό αστικό σχεδιασμό.....87

Ε Λ Ι Ζ Α Π Α Ν Α Γ Ι Ω Τ Α Τ Ο Υ
Πολεοδόμος-Χωροτάκτης, Ομότιμη Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.
Τι με δίδαξαν οι σπουδαστές στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα.....92

Α Λ Κ Η Σ Τ Ι Σ Π Ρ Ε Π Η
Αρχιτέκτων Μηχανικός, MsC Πολεοδομία – Χωροταξία, υπ. δρ. ΕΜΠ
Αναδεικνύοντας τη χωρική διάσταση στη σχέση οργανισμικών θεωριών
και αποικιοκρατίας 96

Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Ο Σ Σ Α Ρ Η Γ Ι Α Ν Ν Η Σ
Αρχιτέκτονας, ομότιμος καθηγητής ΕΜΠ
Ασκείται πολιτική μέσω της πολεοδομίας;.....100

Κ Ω Ν Σ Τ Α Ν Τ Ι Ν Ο Σ Σ Ε Ρ Ρ Α Ο Σ
Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, καθηγητής ΕΜΠ
Ένα εγχείρημα διδασκαλίας εφαρμοσμένου χωρικού σχεδιασμού
σε μεταπτυχιακό επίπεδο 105

Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Α Σ Π Η Λ Ι Ο Π Ο Υ Λ Ο Υ
Αρχιτέκτων Μηχανικός - Πολεοδόμος, Υπ. δρ. ΕΜΠ
Ασφάλεια δικαίου στον πολεοδομικό σχεδιασμό τουριστικών επενδύσεων 110

Ι Ω Σ Η Φ Σ Τ Ε Φ Α Ν Ο Υ
Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.
Πρόταση για μία Χάρτα των δικαιωμάτων των Τόπων 115

Ν Α Υ Σ Ι Κ Α Χ Α Τ Ζ Η Δ Α Κ Η
Αρχιτέκτων Μηχανικός, Διδάκτωρ ΕΜΠ
Η αντίληψη του χρόνου στην αρχαία Ελλάδα. Ο χρόνος ως μια διάσταση της πόλης
και του τοπίου της 120

Κ Α Τ Ε Ρ Ι Ν Α Χ Ρ Ι Σ Τ Ο Φ Ο Ρ Α Κ Η
Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός - Πολεοδόμος ΕΜΠ, Διδάσκουσα ΠΔ407/80,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κρίσεις και Πολεοδομία 125

Εισαγωγή

Το 2018, οι οργανωμένες μεταπτυχιακές σπουδές Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ συμπλήρωσαν 20 χρόνια αδιάλειπτης και επιτυχούς λειτουργίας. Με αφορμή αυτή την επέτειο, το ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία» διοργάνωσε τον Ιούνιο 2019 μια ημερίδα στην αίθουσα Τελετών του κτιρίου Αβέρωφ, και εν συνεχεία προχώρησε το Φεβρουάριο 2021 και στη δημοσίευση του υλικού των ομιλιών, παρουσιάσεων και συζητήσεων, σε έναν επετειακό τόμο, εν είδει πρακτικών αυτής της εκδήλωσης.

Δόθηκε σ' εκείνον τον τόμο ο λόγος, κυρίως στους πανεπιστημιακούς δασκάλους της δικής μου γενιάς, σε αυτούς που με τεράστιο κέφι δούλεψαν την περίοδο ίδρυσης του τότε ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του χώρου» για τη δημιουργία της διακριτής κατεύθυνσης μεταπτυχιακών σπουδών στην Πολεοδομία και Χωροταξία, σε όλα τα επίπεδα, από το ουσιαστικό εκπαιδευτικό περιεχόμενο των σπουδών, μέχρι τη διασφάλιση των απαιτούμενων οικονομικών πόρων, την εξασφάλιση των απαραίτητων χώρων για τη διδασκαλία και της αναγκαίας υλικοτεχνικής υποδομής, όπως και τη συγκρότηση των κατάλληλων δομών του ανθρώπινου δυναμικού.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, ένα πολύχρωμο ανθρώπινο μωσαϊκό σπουδαστών, που χαρακτηρίζεται από διεπιστημονικότητα, αλλά και από ποικίλα επίπεδα ερευνητικής, επαγγελματικής και επιστημονικής εμπειρίας, συγχρωτίστηκε επιστημονικά με ένα εξ ίσου πολύχρωμο μωσαϊκό καθηγητών και προσκεκλημένων διδασκόντων, μέσα από μια ποικιλομορφία κατ' επιλογήν προσφερόμενων μαθημάτων. Αυτή η γόνιμη και δημιουργική ζύμωση, όχι μόνο οδήγησε στην ικανοποίηση των επιστημονικών και ερευνητικών αναζητήσεων των σπουδαστών, αλλά κυρίως άνοιξε δρόμους για νέες ερευνητικές και επιστημονικές αναζητήσεις.

Ο ανά χείρας συλλογικός επιστημονικός τόμος προσφέρει ένα βήμα προς τους συντελεστές του νέου πλέον ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία», μετά από σχετική πρόσκληση που απευθύνθηκε προς όλους τους εν ενεργεία και αφυπηρετήσαντες καθηγητές των δύο τελευταίων ακαδημαϊκών ετών, και μέσω αυτών και προς τους προσκεκλημένους διδάσκοντες συνεργάτες τους. Λόγω περιορισμού στην έκταση του βιβλίου επελέγη να συμπεριληφθούν μικρότερα κείμενα, έως 1500 λέξεις, από περισσότερους συγγραφείς.

Τα 26 κείμενα που προσφέρθηκαν, όλα υψηλής επιστημονικής αξίας, καλύπτουν ένα ευρύτατο θεματικό φάσμα, προερχόμενα από συγγραφείς διαφόρων γνωστικών αντικειμένων και ποικίλων ειδών και επιπέδων επιστημονικής εμπειρίας. Με αυτή την έννοια, μέσα από αυτό το υλικό, δίνεται μια καλή, και κατά κάποιον τρόπο αντιπροσωπευτική εικόνα, των διαδρομών επιστημονικών αναζητήσεων που αφήνουν αυτή την περίοδο το στίγμα τους σε αυτό το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών. Στον παρόντα

τόμο αποφεύχθηκε η προσπάθεια θεματικής ομαδοποίησης των κειμένων, κάτι που θα είχε τον κίνδυνο μιας λανθασμένης παρέμβασης στις προθέσεις των ίδιων των συγγραφέων, αλλά προτιμήθηκε η παρουσίαση των κειμένων κατά απόλυτη αλφαβητική σειρά του επωνύμου των συγγραφέων τους.

Προς όλους όσους συνέβαλαν σε αυτή την έκδοση εκφράζονται από καρδιάς ευχαριστίες. Πάνω απ' όλα όμως προς τους συγγραφείς των 26 επιστημονικών κειμένων, οι οποίοι, παρά την ασφυκτική χρονική πίεση, ανταποκρίθηκαν με μεγάλο ενδιαφέρον, ζωντανό κέφι, και εξαιρετική συνέπεια.

Κωνσταντίνος Σερράος, Καθηγητής ΕΜΠ
Πρόεδρος ΕΔΕ του ΔΠΜΣ 2018-19 έως 2020-21

Η εφαρμογή στόχων για έξυπνη, πράσινη και δίκαιη ανάπτυξη των πόλεων: μια ισχυρή πρόκληση για τον χωρικό σχεδιασμό

Μηνάς Αγγελίδης
Πολεοδόμος - Χωροτάκτης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ
angelidi@central.ntua.gr

Η έξυπνη, πράσινη και δίκαιη ανάπτυξης των πόλεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στις μέρες μας, η ανάπτυξη συναρτάται στενά με την παγκοσμιοποίηση και τη μετάβαση στην ψηφιακή οικονομία, καθώς και με τις αυξανόμενες πιέσεις στο περιβάλλον και την κοινωνία. Καθώς το ποσοστό του αστικού πληθυσμού αυξάνεται ραγδαία, οι πόλεις γίνονται όλο και περισσότερο το επίκεντρο αυτών των αλλαγών και, κατά συνέπεια, μετασχηματίζονται έντονα. Για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων, προωθούνται «έξυπνες», «πράσινες» και «δίκαιες» πολιτικές για τις πόλεις. Για την εξέταση αυτών των πολιτικών χρησιμοποιούμε εδώ ως αφετηριακή έννοια εκείνη της «έξυπνης πράσινης δίκαιης» (έξυπνης και πράσινης και δίκαιης) πόλης, η οποία εμφανίζεται συχνά στην πρόσφατη σχετική βιβλιογραφία. Η έννοια αυτή είναι ουσιαστικά συναφής με εκείνη της «αειφόρου πόλης» (sustainable city). Ακόμα καλύτερο είναι να χρησιμοποιείται ο όρος και η έννοια της ψηφιακής / έξυπνης, πράσινης και δίκαιης πόλης γιατί εμπεριέχει τον ψηφιακό μετασχηματισμό («digital") που έχει μεγάλη σημασία. Βλ. σχετική αναλυτική συζήτηση στο: (Angelidis, 2021).

Η εργασία μας επικεντρώνεται στις έξυπνες πράσινες δίκαιες αστικές δράσεις στο πλαίσιο των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), γιατί η τελευταία έχει υιοθετήσει έξυπνους πράσινους και δίκαιους αναπτυξιακούς στόχους σε μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με οποιαδήποτε άλλη μεγα-περιοχή του πλανήτη. Εκτός των άλλων, η ΕΕ έχει εντάξει στις πολιτικές της τους 17 Στόχους του ΟΗΕ για την Αειφόρο Ανάπτυξη (UN Sustainable Development Goals (SDGs). Όσον αφορά στις πόλεις, μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα ο Στόχος 11 - «Αειφόρες πόλεις και Κοινότητες».

Στα τελευταία είκοσι χρόνια, η ΕΕ υλοποιεί στόχους αειφορίας, οι οποίοι τίθενται από τις Αστικές Ατζέντες (Agendas) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και άλλων Κοινοτικών οργάνων, κυρίως μέσω της υποστήριξης πιλοτικών καινοτόμων αειφόρων αστικών δράσεων. Πιο συγκεκριμένα όσον αφορά στις έξυπνες, πράσινες και δίκαιες πόλεις, η ΕΕ υποστηρίζει ένα αυξανόμενο αριθμό πρωτοβουλιών συνεργασίας οι οποίες αναλαμβάνονται από τα Κράτη μέλη της ή ακόμα και από ομάδες ενδιαφερόμενων πόλεων. Σε αυτές ο ρόλος Κοινοτικών φορέων είναι συχνά ισχυρός. Βλ., μεταξύ άλλων, στο: (European Commission, 2021a).

Βέβαια, χρειάζεται να τονίσουμε όσον αφορά στις συγκεκριμένες πολιτικές της ΕΕ, όπως και γενικότερα, ότι τα κείμενα στρατηγικής αποτελούν διακηρύξεις προθέσεων. Μια διακήρυξη στρατηγικής πρέπει να συνοδεύεται από ένα σχέδιο εφαρμογής της στρατηγικής (σχέδιο δράσης). Όμως, σε αρκετές περιπτώσεις, τα σχέδια εφαρμογής δεν διαμορφώνονται με τρόπο που να επιτρέπει την ουσιαστική εφαρμογή των αντίστοιχων στρατηγικών (διακηρύξεων προθέσεων). Συνεπώς, σε αυτές τις περιπτώσεις, ακόμα και πριν από την έναρξη της εφαρμογής των σχεδίων δράσης, γίνεται φανερό ότι τα «πραγματικά αποτελέσματα» της εφαρμογής της πολιτικής θα διαφέρουν σημαντικά από τις επιδιώξεις της στρατηγικής (όπως αυτή έχει «διακηρυχθεί»). Με άλλα λόγια, είναι αναγκαίο να περιλαμβάνονται στα σχέδια δράσης κατάλληλα χρηματοδοτικά μέσα και εργαλεία – όπως επίσης και κατάλληλες ρυθμίσεις διακυβέρνησης.

Με αυτή την οπτική, μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι η ΕΕ προτείνει τα τελευταία χρόνια αρκετά φιλόδοξες στρατηγικές αειφόρου ανάπτυξης - τόσο γενικά όσο και σε ότι αφορά στις πόλεις. Μια πρώτη σειρά σχετικών αναφορών γίνεται στη Στρατηγική «Ευρώπη 2020» - «Europe 2020 strategy» (European Commission, 2010) που αποδίδει (διακηρυκτικά) μια σαφή προτεραιότητα στην «έξυπνη, αειφόρο και συμπεριληπτική (inclusive - κοντινό στο «δίκαιη») ανάπτυξη.

Η ΕΕ έχει δώσει τα τελευταία χρόνια υψηλή προτεραιότητα στην πολιτική μετάβασης σε μια οικονομία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (ΧΕΑ) - η οποία αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της όλης προσπάθειας της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission / EC) ενσωμάτωσε το 2015 και το 2020 τη μετάβαση σε μια οικονομία ΧΕΑ στην ΕΕ στη γενικότερη «Στρατηγική Ενεργειακής Ένωσης» (European Commission, 2020a). Επίσης, προωθήθηκε το 2020 ένα «νέο σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία - Για μια καθαρότερη και ανταγωνιστικότερη Ευρώπη» (European Commission, 2020b) που περιλαμβάνεται στο νέο πλαίσιο πολιτικής της ΕΕ με τίτλο "European Green Deal - Europe's new agenda for sustainable growth" (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019). Επισημαίνουμε εδώ ότι η Πολιτική Συνοχής της ΕΕ, μια σε μεγάλο βαθμό χωρική (place-based) πολιτική, θεωρήθηκε ότι θα πρέπει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη στήριξη της μετάβασης της ΕΕ σε μια οικονομία ΧΕΑ - βλέπε, μεταξύ άλλων, στο: (European Commission, 2020a).

Η «πράσινη» και «ψηφιακή» στρατηγική ανάκαμψης και οι πόλεις

Η πανδημία covid-19 είχε σημαντικές επιπτώσεις σε θέματα υγείας αλλά οδήγησε και σε οικονομική και κοινωνική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και στο επίπεδο της ΕΕ, σε εθνικό και περιφερειακό / αστικό επίπεδο. Για να αντιμετωπίσουν αυτή την κρίση, οι χώρες της ΕΕ συμφώνησαν να εφαρμόσουν μια ριζικά νέα πολιτική για την ανάκαμψη και μετά από αυτήν. Βασικό στοιχείο αυτής της πολιτικής ήταν ένα προσωρινό εργαλείο ανάκαμψης (αρχικού ύψους 750 δισεκατομμυρίων ευρώ) που ονομάζε-

ται «NextGenerationEU». Έχει μεγάλη σημασία το γεγονός ότι τα εργαλεία εφαρμογής του τελευταίου αποδίδουν προτεραιότητα στο *"Green"* και το *"Digital"*, ως *«τις δίδυμες πτυχές της μετάβασης στην ανάκαμψη»* (European Commission and Parliament and Council, 2021b). Κατά την άποψή μας, η επιδίωξη των δυο στόχων της μετάβασης (Green, Digital) καθώς και μιας γρήγορης και επιτυχούς ανάκαμψης θα επιταχύνουν αντικειμενικά την προσαρμογή του αστικού σχεδιασμού στην ΕΕ στην εξυπηρέτηση έξυπνων, πράσινων και δίκαιων στόχων. Γιατί ; Επειδή μόνο μια τέτοια προσαρμογή μπορεί να συμβάλει στην παραγωγή «πραγματικών αποτελεσμάτων» που θα αντιστοιχούν στις (διακηρυγμένες) στρατηγικές.

Στην ίδια λογική, επισημαίνουμε ότι, από το 2019 έως το 2021, οι στρατηγικές και οι στόχοι της ΕΕ που συνδέονται με τον έξυπνο, πράσινο και δίκαιο χωρικό (place-based) σχεδιασμό προσαρμόστηκαν και επεκτάθηκαν περαιτέρω. Από τα πολυάριθμα σχετικά έγγραφα, θεωρούμε χρήσιμο να αναφερθούμε στις δύο πολύ πρόσφατες (2020)

Χωρικές Ατζέντες: την «Χωρική (Εδαφική) Ατζέντα 2030. Ένα μέλλον για όλους τους τόπους» (ΧΑ 2030) (Ministers for Spatial Planning - EU, 2020) και την «Νέα Χάρτα της Λειψίας (πολιτική για το κοινό καλό, ολοκληρωμένες προσεγγίσεις, πολύ-επίπεδη διακυβέρνηση, χωρικές (place-based) προσεγγίσεις, συμμετοχή και συν-δημιουργία)» (ΝΧΛ) (Ministers on Urban Matters - EU, 2020).

Όσον αφορά στην χωρική στρατηγική, η Χωρική Ατζέντα 2030 (ΧΑ 2030) υποστηρίζει, μεταξύ άλλων: «οι τομεακές πολιτικές, οι δημοτικές, περιφερειακές, εθνικές, Κοινοτικές και άλλες αρχές, καθώς και οι κοινωνικοί φορείς πρέπει να συνενώσουν την δράση τους. Πρέπει να συνεργαστούν για την επίτευξη της συμπεριληπτικότητας (inclusiveness), της αειφορίας, της ανταγωνιστικότητας και της ανθεκτικότητας (resilience) μέσω μιας συμμετοχικής και καινοτόμου ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης». Σε περισσότερο «αστικό» επίπεδο, η Νέα Χάρτα της Λειψίας (ΝΧΛ) τονίζει ότι *η μετασχηματιστική δύναμη που διαθέτουν οι πόλεις πρέπει να χρησιμοποιείται, κατά προτεραιότητα, για το κοινό καλό.* Στη συνέχεια, υποστηρίζει ότι «... ορισμένες επείγουσες παγκόσμιες προκλήσεις...» «... μπορεί επίσης να εντείνουν τις ανισότητες στις κοινωνίες μας. Επιπρόσθετα, οι ψηφιακές τεχνολογίες μετασχηματίζουν δραστικά την κοινωνία, δημιουργώντας δυνητικά πολιτικά, κοινωνικά, οικολογικά και οικονομικά οφέλη. Ωστόσο, αυτές οι τεχνολογίες προκαλούν επίσης ισχυρές νέες προκλήσεις, όπως οι «ψηφιακές ανισότητες» (digital divide), η έλλειψη ιδιωτικότητας, προβλήματα ασφάλειας και εξαρτήσεις από την αγορά ...». Επίσης, επισημαίνεται ότι οι εθνικές και περιφερειακές αστικές πολιτικές θα πρέπει να ενισχυθούν ώστε να ενδυναμωθούν οι πόλεις και να συμβάλουν στη συνεπή εφαρμογή της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Τέλος, τονίζεται η ανάγκη να επωφεληθούν οι πόλεις από τα χρηματοδοτικά μέσα της ΕΕ. Κατά την άποψή μας, αυτά τα μέσα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την εξισορρόπηση της μονόπλευρης κατεύθυνσης προς την οποία προωθούνται σή-

μερα ψηφιακές λύσεις για τις πόλεις από τις ιδιωτικές εταιρείες. Για αυτό τον σκοπό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, κατά προτεραιότητα, η Πολιτική Συνοχής η οποία μπορεί, εξ ορισμού, να υποστηρίξει «χωρικές (place - based) προσεγγίσεις για τοπικά και περιφερειακά αστικά σχέδια».

Ορισμένα συνοπτικά συμπεράσματα

Όπως ήδη τονίσαμε, ο χωρικός / αστικός σχεδιασμός χρειάζεται να γίνει περισσότερο ευέλικτος ώστε να προσαρμόζεται καλύτερα στην εφαρμογή έξυπνων, πράσινων και δίκαιων αστικών δράσεων. Αντίστροφα, όμως, από τις παραπάνω δράσεις θα πρέπει να επιλέγονται εκείνες που συμβαδίζουν καλύτερα με τους στόχους των νομιμοποιημένων μέσω διαδικασιών λαϊκής συμμετοχής αστικών σχεδίων. Στην πράξη, σε αυτό μπορεί να βοηθήσουν ειδικές μελέτες (ή απλούστερες διερευνήσεις) σκοπιμότητας της εφαρμογής «έξυπνων πράσινων δίκαιων» δράσεων, ειδικά «παρατηρητήρια» της αειφορίας των πόλεων κλπ. Ώστε, τελικά, ο «έξυπνος, πράσινος και δίκαιος» σχεδιασμός των πόλεων να μην παραμένει στο επίπεδο των διακηρύξεων - δηλαδή, «στα χαρτιά».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Angelidis, M. (2021) Smart green just city actions versus urban planning in European Union. *Sustainable Development, Culture, Traditions Journal,* Volume 1a, pp. 60-80.
- European Commission and Parliament and Council (2021b) *Recovery plan for Europe.* [Online] Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en
- European Commission (2010) *EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth COM (2010) 2020 Communication from the Commission,* Brussels: European Commission.
- European Commission (2020a) *2020 report on the State of the Energy Union COM/2020/950 final,* Brussels: European Commission.
- European Commission (2020b) *A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe COM (2020) 98 final,* Brussels: European Commission.
- European Commission (2021a) *Assessment Study of the Urban Innovative Actions 2014-2020 Final Report,* Luxembourg: DG for Regional and Urban Policy / Publications Office of the European Union.
- Ministers for Spatial Planning - EU (2020) *Territorial Agenda 2030 - A future for all places.* Lisboa, Directorate-General for Territory (DGT).
- Ministers on Urban Matters - EU (2020) *The New Leipzig Charter - The transformative power of cities for the common good.* s.l., German Presidency of the Council of the EU www.bmi.bund.de.
- Ε. Ε. (2019) *Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία - Ανακοίνωση της ΕΕ COM (2019) 640 final,* Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Το μέλλον του κτηριακού αποθέματος στην ελληνική πόλη

Αθαν. Ι. Αραβαντινός
Δρ. Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, Ομότ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.
aaravantinos@arch.ntua.gr

1. Ανάγκη για συστηματική αξιολόγηση του οικοδομικού πλούτου

Μια ανάλυση και αξιολόγηση του υφιστάμενου οικοδομικού «πλούτου» στην Ελλάδα θα μας οδηγήσει σε κάποιες καίριες διαπιστώσεις. Είναι ειρωνική και όμως ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα η διαπίστωση, ότι σε μια χώρα με πολιτισμό χιλιετιών, το κτηριακό απόθεμα είναι στην συντριπτική του πλειοψηφία σχετικά καινούργιο, δηλαδή είναι δημιούργημα του 20ου αιώνα. Βέβαια υπάρχουν «νησίδες» παλαιότερων εποχών κυρίως του 19ου αιώνα και φυσικά και τα ανεπανάληπτα αρχαιολογικά ευρήματα όλων των προηγούμενων εποχών. Όμως οι «νησίδες» αυτές μαζί και με τις αρχαιότητες δεν καλύπτουν παρά ελάχιστο ποσοστό της επιφάνειας των σημερινών πόλεων. Αυτή η «νέα» αστική έκταση αλλά και σχεδόν όλος ο οικοδομικός όγκος, που καλύπτει την λεγόμενη εκτός Σχεδίου ζώνη στην επικράτεια, τι χαρακτηριστικά έχει και πώς αξιολογείται; Ασφαλώς υπάρχουν δείγματα μιας προσεγμένης και ακόμα και υψηλού επιπέδου αρχιτεκτονικής και τεχνολογίας, έργα φωτισμένων δημιουργών, από τους οποίους οι περισσότεροι δεν είναι πια μεταξύ μας. Είμαστε ακόμα τυχεροί, όταν βλέπουμε νέους αποφοίτους των πολυτεχνείων μας να μη φεύγονται μόχθου και να παράγουν στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό εξαίρετα αρχιτεκτονικά έργα. Είναι όμως αυτά ο κανόνας;

Δυστυχώς η συντριπτική πλειοψηφία του παρουσιαζόμενου σήμερα κτηριακού όγκου δεν έχει τα χαρακτηριστικά αυτά. Πρόκειται για έργα απρόσωπα, στην καλύτερη περίπτωση «ουδέτερα» ή «αμήχανα», αλλά και μιας προβληματικής ποιότητας. Μάλιστα η ποιότητα αυτή δεν περιορίζεται στην μορφή ή την εξωτερική έκφραση, αλλά επεκτείνεται στην κατασκευή, την οργάνωση του κτισμένου και άκτιστου χώρου στην λειτουργία, αλλά και σ' όλη τη συγκρότηση του περιβάλλοντος χώρου και των υποδομών.

Παράλληλα, οι νεότερες απαιτήσεις και ανάγκες δεν μπορούν να καλυφθούν από ένα κέλυφος, που κατασκευάστηκε πριν από 50 – 70 χρόνια σε συνθήκες στεγαστικής πίεσης αλλά και αχαλίνωτης κερδοσκοπίας και συχνά παρανομίας, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού δεν ήταν διατεθειμένη αλλά ούτε και ικανή να θέσει τότε κριτήρια και να απαιτήσει ποιότητα.

Άρα τίθεται θέμα ριζικών επεμβάσεων πάνω στον υφιστάμενο οικοδομικό όγκο. Το αναγκαίο έργο είναι τεράστιο και για τούτο πρέπει να τεθούν προτεραιότητες. Για το

λόγο αυτό περιοριζόμαστε εδώ μόνο στις αστικές περιοχές μεγάλων πυκνοτήτων δηλαδή στα οικοδομικά σύνολα των γνωστών μας πολυκατοικιών και μάλιστα του συνεχούς οικοδομικού συστήματος που κατά τη γνώμη μας – πλην εξαιρέσεων- συγκεντρώνουν και τα περισσότερα μειονεκτήματα.

2. Υπάρχουν πολυκατοικίες και «πολυκατοικίες»

Η πολυκατοικία αυτού του τύπου άρχισε ως γνωστό στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα από την προπολεμική εποχή. Ο αριθμός των πολυκατοικιών τότε ήταν πολύ μικρός. Έτσι η σημειακή αύξηση του οικοδομικού όγκου σε σποραδικά οικόπεδα – ενώ τα υπόλοιπα ήταν άκτιστα ή με παλαιά μονώροφα ή διώροφα κτήρια – απ' την μια μεριά δεν έδινε την εικόνα μιας απαράδεκτης πύκνωσης. Έθιγε βέβαια τις γειτονικές ιδιοκτησίες, ενώ εκμεταλλευόταν προς το συμφέρον της τη διαφορά ύψους αλλά και κάλυψης ομοίως σε βάρος των άλλων. Επίσης δεν προκαλούσε προβλήματα κυκλοφορίας ή στάθμευσης λόγω της μικρής αναλογίας τροχοφόρων σε σχέση με τον πληθυσμό, αλλά και λόγω της εκτόνωσης των τότε αναγκών των πολυκατοικιών σε βάρος του γύρω χώρου δημόσιου ή και ιδιωτικού. Ας σημειώσουμε ακόμα, ότι ένα σημαντικό μέρος των προπολεμικών πολυκατοικιών είχε και θετικά χαρακτηριστικά ιδιαίτερα στην έκφραση και στην πρόσοψη του ακόμα και σε άλλα στοιχεία όπως οι είσοδοι (νεοκλασικισμός, εκλεκτικισμός, μοντέρνο κίνημα / Bauhaus κλπ.). Ίσως και για αυτούς τους λόγους, αλλά και για το πλεονέκτημα του ύψους και των ανέσεων ("comforts" όπως ασανσέρ, κεντρική θέρμανση, θυρωρός), η προπολεμική πολυκατοικία ιδιαίτερα σε περιοχές κεντρικές (Κολωνάκι, Εξάρχεια) ή σε σημαντικούς άξονες (Βασ. Σοφίας, Πατησίων) θεωρείτο τότε μια μορφή πολυτελούς κατοικίας.(Μαρμαράς Ε., 1991)

Η κατάσταση άλλαξε άρδην μετά τον πόλεμο, ακόμα και μέσα στον εμφύλιο. Οι λόγοι ήταν πολλοί. Οι πιο σημαντικοί βέβαια ήταν κοινωνικοοικονομικοί. Είναι γνωστή η μαζική αστυφιλία και η μεγάλη στροφή του αγροτικού πληθυσμού προς την πόλη, τις παραγωγικές δυνατότητές της στο δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα και την προσφορά θέσεων εργασίας. Παράλληλα ήταν αποφασιστική και η παροχή εκ μέρους της εκπαίδευσης, παντός τύπου, κοινωνικών παροχών, πολιτισμού ακόμα και αμφιλεγόμενου, αλλά και ψυχαγωγίας και αθλητικών διεξόδων. Και όλα αυτά σε συνάρτηση με την έλξη και τις μορφές «ελευθερίας» και ανωνυμίας που προσφέρονται παγκοσμίως στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά και τις ειδικότερες συνθήκες, που προέκυψαν στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο.

Άρα διαπιστώνουμε μια πιεστική διόγκωση των μεγάλων πόλεων και ιδιαίτερα της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας με πληθυσμό, δραστηριότητες και προφανώς και οικοδομικό όγκο. Παράλληλα εμφανίζεται ένα ξεχύλωμα του κτισμένου χώρου. Συγκεκριμένα ένα μέρος, όχι μόνο των νέων «αστών», αλλά και των ήδη κατοικούντων προβαίνει σε μεταστέγασή του, όχι προς την ύπαιθρο ή τους χώρους προέλευσης

(χωριά), αλλά προς την περίμετρο των μεγάλων πόλεων. Έτσι τα λεγόμενα προάστεια (διάφορων κοινωνικών βαθμίδων) αποτέλεσαν περιμετρικά υποσύνολα κυρίως από τα μέσα του 20ου αιώνα. Σε τούτο συνέβαλε και η απόκτηση του ΙΧ αυτοκινήτου από μεγάλο μέρος του πληθυσμού, άρα και η αύξηση της «ελευθερίας» των μετακινήσεων.

Βέβαια υπήρξαν και κάποιες περίοδοι αναστολής αυτού του φυγόκεντρου ρεύματος, όπως πχ με τις κρίσεις του πετρελαίου (δεκαετία του ΄70), οπότε οι αποστάσεις μεταξύ της προαστιακής κατοικίας και των χώρων εργασίας έγιναν για κάποιους απαγορευτικές.

Όμως η διάχυση προς την περίμετρο και η διόγκωση του κτισμένου χώρου με τη μορφή άλλοτε ομόκεντρων κύκλων άλλοτε «πολύποδα» δεν κάμφθηκε. Μπορούμε μάλιστα να πούμε, ότι και υγειονομικές κρίσεις του τύπου που μας πλήττει σήμερα, αλλά και κάποιες ήδη εμφανείς συνέπειες της κλιματικής αλλαγής ωθούν προς συνέχιση της τάσης. Όμως το κτηριακό απόθεμα στις περιοχές της πολυκατοικίας και των μεγάλων πυκνοτήτων, το οποίο προφανώς δεν «μεταφέρθηκε» μαζί με τους μεταστεγαζόμενους κατοίκους στην περίμετρο, αλλά παρέμεινε στη θέση του, σε ένα βαθμό άρχισε να υποχρησιμοποιείται, δηλαδή να αδειάζει από έμψυχα, άψυχα και λειτουργίες και οπωσδήποτε να υποβαθμίζεται. Η ανταγωνιστικότητα δηλαδή της πολυκατοικίας των πενήντα και πλέον ετών συνεχώς μειώνεται, όχι μόνο λόγω της εγκατάλειψης και μη συντήρησης, αλλά και λόγω της μαζικής πλέον ανοικοδόμησης τύπων κατοικίας πολύ πιο ελκυστικών στον χρήστη, αλλά και από απόψεως περιβάλλοντος, υγιεινής και λειτουργικότητας πολύ πιο ικανοποιητικών.

Εξάλλου τα «πρότυπα», με τα οποία οι παλαιές πολυκατοικίες έχουν κατασκευαστεί, δεν μπορεί να είναι σήμερα πια αποδεκτά. Συγκεκριμένα διαπιστώνονται ανεπίτρεπτα υψηλοί Συντελεστές Δόμησης (Σ.Δ.) – (συχνά υψηλότεροι ακόμα και από τους τότε ισχύοντες, άρα έχουν γίνει αυθαίρετες υπερβάσεις). Αποτέλεσμα είναι τα ποσοστά κάλυψης να είναι επίσης απαράδεκτα υψηλά (Αραβαντινός Α., 2007, κεφ. 15).

Έτσι βρίσκουμε διαμερίσματα με κύρια δωμάτια (πχ υπνοδωμάτια ακόμα και παιδιών) με παράθυρα σε λιλιπούτιους φωταγωγούς ή ανεπαρκέστατους πίσω ακαλύπτους. Προφανώς δεν εξασφαλίζεται όχι μόνο ο στοιχειώδης ηλιασμός, αλλά ούτε ο φυσικός φωτισμός, ούτε επαρκής αερισμός, ενώ για θέα ούτε συζήτηση. Εκτός αυτών εντοπίζονται υπερβάσεις οικοδομικού όγκου και στις ταράτσες και στα υπόγεια. Συχνά συναντάμε δύο ή τρία υπόγεια με κύριους χώρους (ακόμα και κατοικίες), που προφανώς είναι αυθαίρετοι. Απ' την άλλη μεριά δεν υπάρχουν – πλην εξαιρέσεων – χώροι στάθμευσης.

Συμπερασματικά διαπιστώνεται μια υπερφόρτιση του οικοπέδου με έναν υπέρμετρο οικοδομικό όγκο και σχεδόν ανυπαρξία ελεύθερου χώρου.

3. Υπάρχουν και βελτιωμένες εξαιρέσεις

Κάποιες τοπικές βελτιωμένες περιπτώσεις εντοπίζονται σε δρόμους, στους οποίους έχουν επιβληθεί προκήπια (εμπρόσθιες πρασιές) ή σε περιοχές, όπως η Ν. Σμύρνη, που

το οικοδομικό σύστημα είναι μεικτό, δηλαδή οι πολυκατοικίες εφάπτονται ανά δύο και έτσι διπλασιάζεται η πλάγια πρασιά. Γενικότερα, όπου επιβάλλονται περιμετρικά πρασιές η κατάσταση είναι καλύτερη. Βέβαια αυτό εμφανίζεται και σε πιο πρόσφατες πολυκατοικίες με χαμηλότερους Σ.Δ., που δεν είναι πια του συνεχούς οικοδομικού συστήματος, αλλά προσεγγίζουν το «πανταχόθεν ελεύθερο». Αλλά και οι εγκάρσιες στοές στο συνεχές οικοδομικό σύστημα, όταν μάλιστα συνδέουν τους ακαλύπτους με το δημόσιο χώρο, αποτελούν μια ασφαλή διέξοδο σε έκτακτες καταστάσεις.

Δεν ισχυρίζομαι, ότι το συνεχές οικοδομικό σύστημα είναι λάθος και πως πρέπει να καταργηθεί. Εξάλλου η αστικότητα που δημιουργείται μ' αυτό είναι μοναδική. Όμως αστικότητα δημιουργείται και στα ιστορικά κέντρα, αλλά και σε παραδοσιακούς οικισμούς. Άρα το πρόβλημα έχει σχέση με την αναλογία κτισμένου και άκτιστου, αλλά και την συσχέτιση ακίνητου και δημόσιου χώρου. Είναι πρόβλημα ποιοτικό, αλλά και ποσοτικό.

Από όλους τους παραπάνω λόγους η ελκτικότητα του παλαιού αυτού αποθέματος συνεχώς μειώνεται, ενώ ο υποψήφιος αγοραστής ή ενοικιαστής στρέφεται προς νεότερες μορφές κατοικίας κτισμένες με πιο φιλικά προς τον πληθυσμό πρότυπα. Τίθενται επομένως ερωτήματα, για το τι πρέπει να γίνει και πώς αντιμετωπίζει η πολιτεία το κέλυφος αυτό.

Απ' την άλλη μεριά λόγω των στεγαστικών αναγκών των προσφύγων και των μεταναστών, που βρίσκονται στη χώρα μας, αλλά και συνεχίζουν να έρχονται, ένα μέρος του αχρησιμοποίητου κτηριακού αποθέματος καλύπτεται από αυτές τις ομάδες, είτε με τις κατευθύνσεις της πολιτείας ή και από πρωτοβουλίες οργανισμών, όπως ΜΚΟ ή και μεμονωμένων οικογενειών ή ατόμων. Όμως αυτό δεν σημαίνει, ότι το κτηριακό αυτό απόθεμα αξιολογείται συστηματικά και βελτιώνεται, εκτός βέβαια από εξαιρέσεις.

4. Υφίστανται εφαρμόσιμες θεσμικές ρυθμίσεις;

Σε επίπεδα θεσμών έχει επιχειρηθεί πράγματι κατά καιρούς στα πλαίσια της πολεοδομικής νομοθεσίας η βελτίωση του αστικού χώρου, άρα και των επιμέρους κτηρίων, όπως οι πολυκατοικίες μέσα από διατάξεις αναπλάσεων. Αναφέρεται χαρακτηριστικά το νέο για την εποχή του κεφ. Β΄ του πολεοδομικού νόμου 2508 του 1997 (ΦΕΚ 124 Α / 13.06.1997) με τα άρθρα 8 έως 17.

Όμως ούτε αυτό ούτε και οι πολυπληθείς παρεμφερείς διατάξεις, που εντάχθηκαν σε νεότερα νομοθετήματα κατόρθωσαν να έχουν εφαρμογή προς βελτίωση των συνθηκών του υφιστάμενου κτηριακού όγκου.

Υπάρχουν όμως και διατάξεις, που «τακτοποιούν», δηλαδή ουσιαστικά νομιμοποιούν αυθαιρεσίες και τούτο είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα στις προσπάθειες βελτίωσης του οικοδομικού πλούτου. Μάλιστα οι ρυθμίσεις αυτές προέρχονται από ασυντόνιστες μεταξύ τους αρχές κεντρικές, περιφερειακές, ακόμα και τοπικές, που έρχονται σε αντίθεση, δηλαδή αναιρούν τις καλοπροαίρετες διατάξεις του γενικού βελτιωμένου πλαισίου πολεοδομικού σχεδιασμού.

Ως προς την ισχύουσα οικοδομική νομοθεσία (πχ ΝΟΚ, τέως ΓΟΚ), αυτή δεν δίνει ιδιαίτερο βάρος στον υφιστάμενο οικοδομικό πλούτο με εξαίρεση το άρθρο 23 (Μέλισσας Δημ., 2012, σελ. 379). Η έμφαση δίνεται στα νέα κτήρια. Βέβαια υπάρχουν κάποιες άλλες διατάξεις, που υποστηρίζουν τη βελτίωση των υφιστάμενων κτηρίων. Αναφέρονται χαρακτηριστικά οι διατάξεις εκσυγχρονισμού των ανελκυστήρων μέσα σε τακτές προθεσμίες καθώς και ο κανονισμός ελέγχου των εγκαταστάσεων κεντρικής θέρμανσης. Ακόμα απαιτούνται κάποια πιστοποιητικά καλής λειτουργίας, όπως πχ. της ηλεκτρικής εγκατάστασης.

Στην Ελλάδα σύμφωνα με πρόσφατες ανακοινώσεις τίθεται σε ισχύ η ηλεκτρονική πλατφόρμα με την ονομασία «Ηλεκτρονικός Φάκελος Ακινήτου» ή κατ' άλλους «Ηλεκτρονική Ταυτότητα Κτηρίου» (που όμως θα περιλαμβάνει τελικά και τα άκτιστα οικόπεδα). Η λειτουργία της πλατφόρμας επιτελείται μέσω της Ενιαίας Ψηφιακής Πύλης Δημόσιας Διοίκησης, gov.gr. Η ύπαρξη του κτηματολογίου υποβοηθά ένα τέτοιο πρόγραμμα. Όμως από την άλλη μεριά υπάρχει ο φόβος, ότι η «ταυτότητα» αυτή θα αποτελεί κυρίως μια αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης και κάποιων αρχείων των πολεοδομιών και λιγότερο επισήμανση των αναπηριών, που ένα κτήριο έχει και της αναγκαιότητας, όπως τούτες με ανάλογες περιόδους χάριτος εξουδετερωθούν. Ίσως κάτι ανάλογο θα μπορούσε να συμπληρώσει αργότερα το περιεχόμενο της «ταυτότητας».

5. Προς έναν ΓΟΚ εξειδικευμένο στα υφιστάμενα κτήρια

Μία άλλη πρόταση, που θα μπορούσε να έχει ενδεχομένως ταχύτερα αποτελέσματα, είναι η δημιουργία ενός «ΓΟΚ υφιστάμενων κτηρίων» ανεξαρτήτως του ισχύοντος ΝΟΚ. Τούτος θα επέβαλε όλα τα κτήρια να ελέγχονται είτε σε πραγματικό χρόνο είτε κατά διαστήματα. Τα διαστήματα αυτά μπορεί και να ποικίλουν ανάλογα με την ελεγχόμενη «πτυχή» του κτηρίου αλλά και ιδιαίτερα ανάλογα με τον βαθμό «τρωτότητας» της γεωγραφικής ζώνης, στην οποία τούτο εντάσσεται. Ο ΓΟΚ αυτός θα έκανε χρήση των εννοιών της «άδειας λειτουργίας κτηρίου», ή αντίθετα της «αναστολής λειτουργίας» και του γνωστού μας «σφραγίσματος» κτηρίου ή τμήματός του.

Οι πτυχές ελέγχου όμως δεν θα είναι μόνο αμιγείς τεχνικές, όπως η στατική επάρκεια κλπ. θα συνδέονται και με σταθερότυπα (πρότυπα - standarts) λειτουργικά, όπως στεγαστικά, πολεοδομικά, κυκλοφοριακά, περιβαλλοντικά και βέβαια ποιότητας ζωής. Όμως δεν μπορούν να αποκλεισθούν ανά περίπτωση και θέση και άλλες προδιαγραφές συνδεόμενες με κοινωνικοπολιτιστικές συνιστώσες, ιστορικές, αισθητικές, μορφολογικές. Βέβαια στις τελευταίες αυτές πτυχές, που σχετίζονται περισσότερο με διατηρητέα κτήρια και μνημεία, πρωτεύουσα θέση πρέπει να εξακολουθούν να έχουν οι επιτροπές αρχιτεκτονικού ελέγχου, το ΚΑΣ (Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο) και λοιπά αρμόδια όργανα, τα οποία δεν μπορεί να αντικαταστήσει ο υπόψη ΓΟΚ.

Αυτά όμως, που μπορεί να κάνει, είναι μεταξύ άλλων να συμβάλλει στη συμβατότητα γειτονικών χρήσεων, να συνδυάσει την αποκατάσταση στατικής επάρκειας με την «επαναφορά» των κτηρίων σε αποδεκτούς συντελεστές δόμησης, ποσοστά κάλυψης και ύψη, να επιβάλλει κατεδαφίσεις αυθαιρέτων σε ακαλύπτους, να διακόψει τις κύριες χρήσεις σε υπόγεια, να επιβάλλει επίλυση θεμάτων πρόσβασης και στάθμευσης κοκ. Θα μπορούσε ακόμα ο ΓΟΚ υφιστάμενων κτηρίων να διευρύνει τον έλεγχο και σε ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο, όταν οι «προσφερόμενες» συνθήκες για τα παραπάνω ποιοτικά και ποσοτικά θέματα είναι ανεπίτρεπτες και δεν είναι δυνατόν να εξακολουθούν να ισχύουν και στο μέλλον.

Στα πλαίσια παρόμοιων μέτρων έχουν στραφεί και προτάσεις κατεδαφίσεων και μεταφοράς δικαιωμάτων θιγόμενων ιδιοκτησιών σε νέες υπό ανέγερση περιοχές, όπως πχ. η ανάπτυξη του παλαιού αεροδρομίου του Ελληνικού (πρβ. Α. Ρωμανός, 2011), ενώ απ' την άλλη μεριά ωριμάζουν και στην κοινή γνώμη οι απόψεις για αφαίρεση οικοδομικού όγκου στις προβληματικές περιοχές (Παπακριβόπουλος Βασ., 2001). Βέβαια, τέτοιες ιδέες θα εντάσσονταν πληρέστερα σε καθολικές αναπλάσεις πολεοδομικών συνόλων σύμφωνα με τον ισχύοντα πολεοδομικό σχεδιασμό, κάτι όμως, που απαιτεί χρόνο και είναι αδύνατο να καλύψει όλο τον οικισμένο χώρο.

6. Μήπως και ο ισχύων ΝΟΚ απαιτεί αλλαγές;

Όλες οι παραπάνω προσπάθειες ασφαλώς θα τείνουν να αναβαθμίσουν την ποιότητα των υφιστάμενων κτηρίων κάνοντάς τα εξίσου ανταγωνιστικά με τα νέα κτήρια, δηλαδή αυτά που κατασκευάζονται με τον ισχύοντα ΝΟΚ. Είναι όμως οι προδιαγραφές του ισχύοντος ΝΟΚ ικανές να επιβάλλουν μια υψηλή ποιότητα στα ανεγειρόμενα κτήρια, ή μήπως και αυτός απαιτεί βελτιώσεις;

Στο παρόν πόνημα είναι αδύνατο να γίνει συστηματική παρουσίαση των αναγκαίων αλλαγών του ισχύοντος ΝΟΚ, γιατί θα βγούμε από το συγκεκριμένο θέμα. Όμως είναι γεγονός, ότι δεν θα μπορούσαμε σε έναν νέο ΓΟΚ υφιστάμενων κτηρίων να επιβάλλουμε πιο ανθρωποκεντρικά σταθερότυπα, ενώ οι ακολουθούμενες από τα υπό ανέγερση νέα κτήρια, που βασίζονται στον ισχύοντα ΝΟΚ σε πολλά τους σημεία ακολουθούν «κατ' οικονομίαν» λύσεις ή τουλάχιστον στερούνται καινοτομικών θέσεων.

7. Συμπεράσματα – Ανάγκη για εξισορρόπηση δημόσιου χώρου και κτηριακού όγκου

Μια βασική σκόπευση είναι η αναγνώριση και η επιδίωξη αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Τούτη είναι εντονότερη και ταχύτερη από ότι πριν λίγες δεκαετίες αναμέναμε, όταν μιλούσαμε για αειφορία (βιωσιμότητα) στο χώρο.

Άρα σήμερα δεν μπορούμε να σκεπτόμαστε πώς να λύσουμε μόνο τα ορατά σημερινά προβλήματα. Πρέπει να βελτιώσουμε μεθόδους προβλέψεων, ώστε άμεσα να βρούμε οδούς αντιμετώπισης και των μελλοντικών επιπτώσεων. Οι σημερινές τιμές λ.χ.

του C02 ή των αιωρούμενων σωματιδίων στην ατμόσφαιρα των πόλεων μας ή το ύψος των πλημμυρικών νερών, που παρουσιάζεται μετά από σεισμό ή νεροποντές ή ακόμα η ένταση των πυρκαγιών, που μας πλήττουν, δεν φτάνουν ως υφιστάμενες παράμετροι που απαιτούν αντιμετώπιση.

Το ζητούμενο είναι να υπολογισθούν οι μελλοντικές παράμετροι, ή μάλλον οι διαχρονικές τιμές των σχετικών παραμέτρων και φυσικά οι ταχύτητες των συμπτωμάτων της κλιματικής αλλαγής. Δηλαδή ο σχεδιασμός ή μάλλον οι σχεδιασμοί πολλαπλών επιπέδων πρέπει να εστιασθούν στην αντιμετώπιση και των μελλοντικών συμπτωμάτων κι ακόμα καλύτερα και των αιτίων των αλλοιώσεων. Το τιτάνιο αυτό έργο προφανώς δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί στο σύνολό του από το μελετητή ενός περιορισμένου χώρου, αλλά απαιτεί «πλανητικό σχεδιασμό». Αυτό σημαίνε,ι ότι είναι απόλυτη ανάγκη για συντονισμένη παγκοσμιοποιημένη δράση κυβερνήσεων και επιστημονικών επιτελείων του πλανήτη. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια το έργο του μελετητή του περιορισμένου χώρου φαίνεται ως «σταγόνα στον ωκεανό». Όμως είναι κάτι παραπάνω.

Κλείνοντας, ας τονίσουμε για άλλη μια φορά τις δυνατότητες που έχει ο ειδικός στην πολεοδομία επιστήμων, είτε εργάζεται ως στέλεχος της διοίκησης με συμμετοχή σε νομοθετικό και ελεγκτικό (αξιολογικό) έργο, είτε ως ελεύθερος επαγγελματίας μελετητής, είτε ως πανεπιστημιακός διδάσκαλος και ερευνητής, άρα και ως σύμβουλος των εκλεγμένων όλων των επιπέδων.

Πηγές - Αναφορές

- Αραβαντινός Α. (2007), Πολεοδομικός Σχεδιασμός. Βλ. ιδιαίτερα κεφ. 14, 15 και 16
- Μαρμαράς Εμμ. (1991), Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας – Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς - Αθήνα
- Μέλισσας Δημ., (2012), Νέος Οικοδομικός Κανονισμός - Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Παπακριβόπουλος Βασ. (2001), Γκρεμίστε γιατί χανόμαστε – Περιοδικό Οικοτόπια, Θεσσαλονίκη - Αθήνα - Λευκωσία
- Ρωμανός Αριστ., (2011), Το Ελληνικό και η αναβίωση του κέντρου – Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα

Προς ένα πιο δίκαιο και υγιές μέλλον για τις πόλεις μας

Σοφία Αυγερινού Κολώνια
Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΜΠ
skolonia@central.ntua.gr

Στο κατώφλι της τρίτης δεκαετίας του 21ου αιώνα η ανθρωπότητα αντιμετωπίζει πολλές αλλαγές. Περισσότερο από ποτέ άλλοτε η ζωή του πλανήτη καθορίζεται από τις πόλεις, που με τις οικονομικές, κοινωνικές σχέσεις και τις λειτουργίες τους συγκροτούν τους μηχανισμούς της ιστορικής εξέλιξης και της σύγχρονης πραγματικότητας.

1. Ένας μεταβαλλόμενος κόσμος

Η παγκοσμιοποίηση των αγορών και των μεθόδων παραγωγής, η οικονομική και πολιτική αστάθεια, οι πολεμικές και κοινωνικές συγκρούσεις προκαλούν κατά τις τελευταίες δεκαετίες μετατοπίσεις του πληθυσμού, κυρίως προς τις αστικές περιοχές, εντείνοντας το φαινόμενο της αστικοποίησης. Επίσης οι εξελίξεις στις πολιτικές διακυβέρνησης και επιχειρηματικές πρακτικές, που ακολουθούνται από ποικίλες αστικές παρεμβάσεις και μεγάλα αστικά κατασκευαστικά έργα επηρεάζουν πόλεις και αστικές περιοχές Οι μετακινήσεις πληθυσμών κάθε αιτίας και η παγκόσμια αστικοποίηση, ο τουρισμός, η ενεργειακή κρίση και η κλιματική αλλαγή, οι παγκόσμιοι κίνδυνοι για την υγεία και η πρόσφατη πανδημία καθορίζουν τις επιπτώσεις στις δομές και τη μορφολογία των σύγχρονων πόλεων και αστικών περιοχών. Έτσι στο πλαίσιο της παγκόσμιας διεπιστημονικής συζήτησης για την αντιμετώπιση των σύγχρονων αιτημάτων για την αειφόρο ανάπτυξη συζητούνται: νέοι όροι χωρικού σχεδιασμού, η ενίσχυση των τοπικών ταυτοτήτων, η προσαρμογή των τρόπων διακυβέρνησης και πρακτικής, ώστε να ενισχυθούν οι κοινωνικές ταυτότητες και να εκλείψουν οι κοινωνικοί διαχωρισμοί (UN General Assembly 2015,2016).

Οι προσεγγίσεις στο πλαίσιο των παγκόσμιων στόχων για τη βιώσιμη ανάπτυξη δημιουργούν νέες δυνατότητες. Ο 11ος, ο «Αστικός Στόχος», για βιώσιμες χωρίς αποκλεισμούς πόλεις, μεταξύ των 17 Στόχων της Ατζέντας 2030 και η Νέα Αστική Ατζέντα (NUA) προτείνουν νέες κατευθύνσεις σχεδιασμού (UN 2015,2016). Η μεθοδολογία επίσης που προτείνεται από τη σύσταση της UNESCO 2011 για το Ιστορικό Αστικό Τοπίο (HUL) συμβάλλει στην ανάγνωση σύνθετων σύγχρονων αστικών πραγματικοτήτων εισάγοντας τα προβλήματα από τις εξελίξεις περιοχών μεγάλης κλίμακας, τα οποία μεταβάλλουν τα καθοριστικά μεγέθη της ιστορικής αστικής μορφολογίας. Το HUL εξετάζει τις υποδομές πάνω και κάτω από το έδαφος, τις αντιλήψεις και τις οπτικές σχέσεις, καθώς και τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα των πόλεων και των αστικών περιοχών. Αναδεικνύει την αναγκαιότητα ολοκληρωμένης προσέγγισης για τον εντοπισμό, την αξιολόγηση, τη διατήρηση και τη διαχείριση ιστορικών αστικών τοπίων, στο πλαίσιο ενός συνολικού πλαισίου βιώσιμης ανάπτυξης.

2. Αναδυόμενες απειλές

Η αύξηση του πληθυσμού στις αναπτυσσόμενες αστικές περιοχές μιας χώρας, που οφείλεται είτε στην εσωτερική είτε στην εξωτερική μετανάστευση, εισάγει απαιτήσεις για την παροχή στέγης. Ένα σοβαρό ενδεχόμενο από αυτό το γεγονός είναι η αποσύνθεση του αστικού τοπίου και δημιουργία περιοχών προβληματικής ποιότητας ζωής.

Στο πλαίσιο συνθηκών τουριστικής αστικοποίησης, το ποσοστό των επισκεπτών υπερβαίνει συχνά τον αριθμό των μονίμων κατοίκων, μεταβάλλοντας την κοινωνική δομή και το δομικό χαρακτήρα των φυσικών και ιστορικών προορισμών. Το φαινόμενο δεν είναι εύκολα διαχειρίσιμο και δημιουργεί επιπλέον υποχρεώσεις για το χωρικό σχεδιασμό και τα μέτρα πολιτικής.

Η κλιματική αλλαγή, που προέρχεται από τη βιομηχανία, από την παραγωγή και από την αστικοποίηση, εντείνει την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, την πολιτική αστάθεια και τις κοινωνικές εντάσεις. Πόλεις και αστικές περιοχές, ιστορικά αστικά τοπία, μνημεία και ιστορικές τοποθεσίες επηρεάζονται επίσης. Αναζητούνται επομένως νέα εργαλεία, που θα υπηρετούν στόχους για δράσεις υψηλών στόχων προσαρμογής, μετριασμού των αρνητικών επιπτώσεων, απωλειών και ζημιών από την κλιματική αλλαγή, σε πόλεις και αστικές περιοχές, σε ιστορικά τοπία και σε μνημεία.

Η πρόσφατη, παγκόσμια υγειονομική κρίση προκάλεσε ανυπολόγιστες συνέπειες στην παγκόσμια οικονομία (UN 2020). Άλλαξε τις συνθήκες εργασίας, επηρέασε τα ανθρώπινα οικοσυστήματα. Πρέπει λοιπόν να ανατραπούν παλιότερες πρακτικές και να αναζητηθούν νέες αρχές και μέτρα σχεδιασμού. Οι όροι της συνεκτικότητας να αναθεωρηθούν. Πόλεις, αστικές περιοχές, ιστορικά αστικά τοπία, απαιτούν, λόγω της πυκνότητας δόμησης, εξειδικευμένη και προσεκτική προσέγγιση ως προς τη διαχείριση των συνθηκών της πανδημίας (UN HABITAT 2021).

Πολύτιμοι κοινωνικοοικονομικοί, περιβαλλοντικοί παράγοντες και άυλες αξίες, όπως το πνεύμα του τόπου, ο κοινωνικός χαρακτήρας και οι ταυτότητες, οι χρήσεις των φυσικών και ιστορικών αστικών τοπίων και ο ρόλος του δημόσιου χώρου στην αστική ζωή θα πρέπει πλέον να προστατεύονται από τις προαναφερόμενες απειλές.

3. Νέοι όροι σχεδιασμού και διαχείρισης

Στο διεθνές επιστημονικό, αλλά και στο πλαίσιο πολιτικής για το σχεδιασμό των πόλεων και της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, διαφαίνεται μια αυξανόμενη συνειδητοποίηση των νέων απαιτήσεων (WUF10 2020). Οι διεθνείς οργανισμοί προβληματίζονται προκειμένου να αναπτύξουν κατάλληλες πολιτικές, δεξιότητες, εργαλεία και να αναπροσαρμόσουν το ρόλο τους στη διαδικασία σχεδιασμού. Άυλες αξίες, όπως η ιστορική συνέχεια και η κοινωνική ταυτότητα, οι ιστορικές χρήσεις γης, ο ρόλος του δημόσιου χώρου στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, ιδιαίτερα όσον αφορά στην κοινωνική ένταξη και στη συμπερίληψη των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, ο ρόλος του τοπίου και οι περιβαλλοντικοί παράγοντες, εντάσσονται στη ρητορική τους.

Το εντεινόμενο φαινόμενο μετανάστευσης και εγκατάστασης προσφύγων, καθοριστικό του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα των αστικών περιοχών και οι βαθιές αλλαγές στον αστικό τρόπο ζωής και στην εργασία λόγω της πανδημίας, διαμορφώνουν νέες συνθήκες σχέσεων μεταξύ των πόλεων και των εξωαστικών περιοχών (UN-Habitat. 2020,2021).Η εργασία από απόσταση συμβάλλει σε μια ιδιότυπη έξοδο από τις κεντρικές περιοχές.

Στις αναδυόμενες πολυπολιτισμικές περιοχές είναι θεμελιώδους σημασίας η αναγνώριση του δικαιώματος των διαφορετικών κοινοτήτων στην πολιτιστική τους κληρονομιά. Η κληρονομιά θα πρέπει να αναγνωρίζεται ως μέρος του αστικού οικοσυστήματος, να προστατεύονται και να διατηρούνται η υλική και άυλη ακεραιότητα της (UN General Assembly 2016).Με τον τρόπο αυτό μπορεί να συμβάλλει στην αρμονική ανάπτυξη των αστικών ρυθμίσεων και στην εξέλιξη των πόλεων.

4. Προς την αναγέννηση του φυσικού περιβάλλοντος και του αστικού οικοσυστήματος

Τα προβλήματα από την κλιματική αλλαγή, που παρατηρούνται τις τελευταίες δεκαετίες, όσο και αυτά που έχουν δημιουργηθεί από την πρόσφατη πανδημική κρίση αποδεικνύεται πλέον ότι συνδέονται στενά με την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος (UN 2020). Οι συνέπειες από την κλιματική κρίση και από την πανδημία είναι ποικίλες και η αντιμετώπιση τους απαιτεί σύνθετες μεθόδους διεπιστημονική και πολλαπλή προσέγγιση (ECTP-CEU 2020). Πρέπει να δοθεί ασφαλώς προτεραιότητα στην εισαγωγή εναλλακτικών τρόπων για την εξοικονόμηση ενέργειας, τη μείωση των εκπομπών άνθρακα, την οικολογική εξοικονόμηση, που περιλαμβάνει μείωση των αποβλήτων και τη βιώσιμη κινητικότητα. Η αλλαγή των παραγωγικών προτύπων με τη βοήθεια της ανακύκλωσης και της εισαγωγής της κυκλικής οικονομίας φαίνεται ότι μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα προωθητικός παράγοντας προς αυτές τις κατευθύνσεις. Αλλά οι ενέργειες αυτές μπορούν να αποδώσουν ολοκληρωμένα αποτελέσματα μόνον εφόσον συνδυάζονται με επιπλέον μέτρα για την εξασφάλιση της ποιότητας ζωής, την παροχή ικανοποιητικής κοινωνικής στέγασης και των αναγκαίων κοινωνικών υπηρεσιών. Η επάνοδος της φύσης στις πόλεις φαίνεται ότι αποτελεί επίσης έναν πολύ σημαντικό παράγοντα που μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στον μετριασμό της κλιματικής κρίσης και στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας (UN-Habitat 2020,2021). Οι πόλεις πρέπει να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν πολιτικές για την αναβάθμιση και ανάδειξη των δημοσίων χώρων και για την αναγέννηση των οικοσυστημάτων, που έχουν υποστεί φθορές, ή έχουν εξαντληθεί από την εφαρμογή μη βιώσιμων προτύπων χρήσης και κατανάλωσης (UN 2020). Χρειάζονται πράσινες κατασκευές και σχεδιασμός. (UN-Habitat 2020, 2021).

Προκειμένου να αποκατασταθεί η φύση και να «πρασινίσουν» οι πόλεις, οι δημόσιοι, ιδιωτικοί και κοινωνικοί παράγοντες πρέπει να περιορίσουν ενεργά όλες τις μορφές ρύπανσης, να αποκαταστήσουν τη βιοποικιλότητα, να ελέγξουν τη διάβρωση του εδάφους και να προωθήσουν τη δέσμευση άνθρακα μέσα και γύρω από την πόλη. Οι τοπικές και περιφερειακές κυβερνήσεις θα πρέπει να υπηρετούν την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και του αστικού τοπίου. Τα έργα κοινής ωφέλειας, θα πρέπει να κατασκευάζονται με σεβασμό στο αστικό τοπίο και να εναρμονίζονται με τους στόχους της αισθητικής.

Τελικά προκειμένου να διασφαλιστεί ένα πιο δίκαιο, πράσινο, υγιές μέλλον για τις πόλεις χρειάζεται μια αναθεώρηση του αστικού και ευρύτερου χωρικού σχεδιασμού και ένας μακροπρόθεσμος προγραμματισμός σε ένα επίκαιρο πλαίσιο. Χρειάζεται η εφαρμογή των κατευθύνσεων του σύγχρονου αστικού θεματολογίου και της παγκόσμιας επιστημονικής συζήτησης για τις πόλεις (WUF10 2020). Θα πρέπει μάλιστα να εφαρμόζονται όλα τα σύγχρονα μέτρα και η πρόληψη των καταστροφών μέσω μιας ευφυούς πολιτικής ετοιμότητας για την αντιμετώπιση των κινδύνων και τη βελτίωση της ανθεκτικότητας(ECTP-CEU 2020).

Για την επιτυχία αυτών των στόχων προϋπόθεση αποτελεί η συμμετοχή και συνεργασία των κατοίκων και όλων των ενδιαφερομένων μερών(ECTP-CEU 2020). Η κινητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, όπου συνεισφέρει η επιστημονική κοινότητα, δημιουργεί προσδοκίες ότι οι πόλεις μπορούν γίνουν η κινητήρια δύναμη μιας ευφυούς και χωρίς αποκλεισμούς μορφής αειφόρου ανάπτυξης με επίκεντρο τον πολιτισμό και τη διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αναφορές

- *ECTP-CEU (2020) RE-START- EUROPE, ECTP-CEU 2020 declaration for an inclusive and just post-covid future for all communities.* Brussels : ECTP-CEU. Available at https://ectp-ceu.eu/wp-content/uploads/2021/05/ECTP-CEU-RESTART-Declaration-Manifesto-2020-final.pdf , (Accessed: 23 December 2021).
- UN General Assembly (2015) *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.* UN Doc A/RES/70/1. Available at https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf , (Accessed: 22 December 2021).
- UN General Assembly (2016) *New Urban Agenda.* UN Doc A/RES/71/256 Available at. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_256.pdf , (Accessed : 22 December 2021).
- UN (2020), *COVID-19 in an Urban World*, Available at https://www.un-ilibrary.org/content/papers/27082245/16/read, (Accessed: 28 December 2021).
- UN-Habitat (2020), *Guidance on COVID-19 and Public Space,* Available at https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/06/un-habitat_guidance_on_covid-19_and_public_space.pdf, (Accessed: 28 December 2021).
- UN HABITAT (2021) *Cities and Pandemics: Towards a More Just, Green and Healthy Future,* Available at https://unhabitat.org/cities-and-pandemics-towards-a-more-just-green-and-healthy-future-0, (Accessed: 28 December 2021).
- UNESCO General Conference (2011), *Proposals concerning the desirability of a standard-setting instrument on historic urban landscapes.* Paris: UNESCO. UN Doc 36C/23, Available at http://www.historicurbanlandscape.com/themes/196/userfiles/download/2014/3/3/vuxafgsromjkkha.pdf, (Accessed: 23 December 2021).
- WUF10 (2020), *Cities of Opportunities: Connecting Culture and Innovation.* Abu Dhabi: United Nations Human Settlements Programme. Available at https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/09/report_of_the_tenth_session_of_the_world_urban_forum.pdf, (Accessed: 24 December 2021).

Τα πολυαισθητηριακά τοπία ως μέσο ανάγνωσης της αντιληπτικής δομής ενός τόπου

Αρχοντούλα Βασιλαρά
Δρ Αρχιτέκτων Μηχανικός-Πολεοδόμος, Ε.Δ.Ι.Π. Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
avasilara@arch.ntua.gr

Η αντιληπτική δομή ενός τόπου αφορά κυρίως στην ανθρωπολογική του προσέγγιση. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, όπου επίκεντρο είναι ο άνθρωπος, κάθε μορφή του χώρου απευθύνεται και λειτουργεί και στα τρία επίπεδα της ανθρώπινης υπόστασης, δηλαδή στο υλικό, στο συναισθηματικό και στο ιδεολογικό επίπεδο. Εξετάζεται επίσης ο τρόπος που γίνεται αντιληπτός και ιδιοποιήσιμος ένας τόπος μέσα από κάθε έκφρασή του, έτσι ώστε να μην αντιμετωπίζεται μόνο ορθολογικά αλλά να αναπτύσσει το ενδιαφέρον για μια αισθητική, ψυχολογική και ιδεολογική αντιμετώπισή του (Στεφάνου, 1995). Ο ίδιος άνθρωπος καθώς και ο τρόπος που αντιλαμβάνεται το χώρο του, είναι οι διαμορφωτές αυτού που λέμε αντιληπτική δομή ενός τόπου.

Ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος, τα μέσα δηλαδή αντίληψης που διαθέτει είναι οι πέντε αισθήσεις του, η νόηση, και το συναίσθημα. Καθένα από αυτά τα μέσα, συνδέεται με κάθε μορφή του τόπου που απευθύνεται αντίστοιχα σε πρακτικό, ιδεολογικό και ψυχολογικό επίπεδο (Βασιλαρά, 2017).

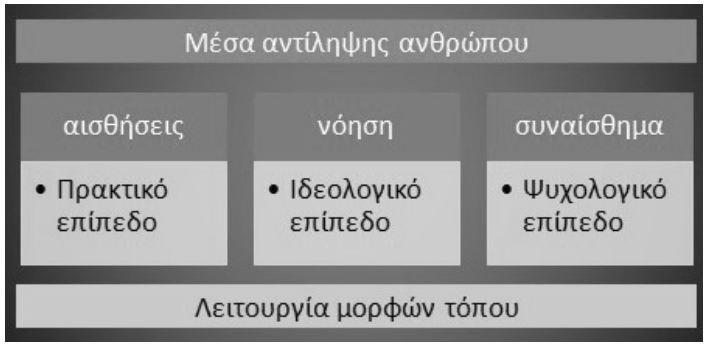

Η βασική διαπίστωση ότι «αυτό που αντιλαμβανόμαστε μπορεί να διαφέρει από το αντικειμενικό» αποτελεί την αφετηρία της αντιληπτικής δομής του χώρου. Ο χώρος είναι μεν ένας, μετρήσιμος και έχει αντικειμενικές διαστάσεις, όμως κάθε άτομο αντιλαμβάνεται διαφορετικά τον χώρο και βάσει αυτής της αντίληψής του συμπεριφέρεται διαφορετικά σε σχέση με αυτόν. Γιατί κάθε άτομο κουβαλά διαφορετικές εμπειρίες, διαφορετική κουλτούρα, διαφορετική παιδεία, ηλικία, φύλο, συνήθειες κ.λ.π. και όλα αυτά είναι φίλτρα που εμπλέκονται στην αντιληπτική θεώρηση του τόπου.

Η αντιληπτική διάσταση της χρήσης του χώρου έχει την εξής συνέπεια: Ο χώρος έχει αντικειμενικές διαστάσεις –πράγμα που για παράδειγμα σημαίνει ότι από ένα σημείο ενός στενού δρόμου χωρούν να διέλθουν παράλληλα και άνετα δύο κινούμενα με τα-

χύτητα αυτοκίνητα. Αυτό μπορεί να αποδειχθεί από μια μέτρηση. Όμως στην καθημερινότητα ελάχιστες φορές η χρήσεις αυτές επαληθεύονται, γιατί οι οδηγοί θεωρούν ότι δεν χωρούν να περάσουν δύο αυτοκίνητα, ή δεν υπάρχει χώρος να σταθούν παράλληλα 3 άτομα, Αντιλαμβάνονται δηλαδή διαφορετικά το πλάτος του. Η χρήση λοιπόν του χώρου, επηρεάζεται από τον τρόπο που αυτός γίνεται αντιληπτός. Το ίδιο φαινόμενο γίνεται πιο σημαντικό και έντονο, αν εφαρμοστεί στο σύνολο μιας περιοχής και σε πολλές διαφορετικές περιστάσεις κατά τις οποίες το αντικειμενικό με το αντιληπτικό διαφέρουν. Τι μπορεί να παίξει ρόλο, σε αυτή την αντιληπτική θεώρηση; Το ύψος των όμορων κτιρίων, το είδος της επικάλυψης (κυβόλιθοι σε σχέση με άσφαλτο), η προοπτική, το βάθος, οι στροφές, το αίσθημα ασφάλειας που δημιουργεί κ.ο.κ.

Σύμφωνα με την ανθρωπολογική προσέγγιση ο χώρος είναι μια αφηρημένη έννοια όπου μετριέται με την περιεκτικότητά του, με τη δυνατότητα που έχει δηλαδή να περιέχει πράγματα. Είναι μια έννοια χωρίς χαρακτήρα και φυσιογνωμία που μετατρέπεται σε τόπο, όταν η παρουσία του ανθρώπου με τις δραστηριότητές του τον συγκεκριμενοποιεί πληρώνοντάς τον με ανθρωποποίητες μορφές, με λειτουργίες, με όνειρα, με προσδοκίες, με συναισθήματα, με σημασίες (Στεφάνου, 2000). Ο τόπος είναι μια ευρύτερη έννοια που πρέπει να αντιμετωπίζεται σε όλες του τις διαστάσεις γιατί εκτός από τις πραγματικές, τις υλικές διαστάσεις που μετριώνται, ο τόπος έχει και ιδεολογικές αλλά και ψυχολογικές διαστάσεις δηλ. τις άυλες.

Στόχος είναι η ανάλυση που κάνουμε σε ένα τόπο, να συντελεί ουσιαστικά ώστε να μπορέσει ο σχεδιασμός να συμπεριλάβει όχι μόνο τις πρακτικές αλλά και τις ψυχονοητικές, συναισθηματικές, ιδεολογικές και αντιληπτικές λειτουργίες ενός τόπου.

Όλα αυτά λοιπόν τα ιδιαίτερα, ιδιάζοντα, μοναδικά χαρακτηριστικά ενός τόπου που τον κάνουν να έχει μια οντότητα, στοιχειοθετούν τη φυσιογνωμία του. Η φυσιογνωμία αφορά την μοναδικότητα, την ταυτότητα, ακόμα και την προσωπικότητα ενός τόπου, όπως αυτή διατυπώνεται και εμφανίζεται μέσα από τα χαρακτηριστικά του τοπίου του (Στεφάνου, 2001). Η ταυτότητα ενός τόπου είναι ένα παλίμψηστο χωρικών και κοινωνικών φαινομένων όπως εξελίσσονται και μετασχηματίζονται μέσα στο χρόνο. Αυτή συγκροτείται από ένα σύνολο χαρακτηριστικών που έχουν υλική υπόσταση, δομή και σχήμα και καθορίζουν τις ιδιότητες του φυσικού και ανθρωπογενούς τοπίου, αλλά και από νοηματικές συνισταμένες που διαμορφώνουν αντίστοιχα την ατμόσφαιρα, τον πολιτισμικό χαρακτήρα, την παράδοση το πνευματικό περιεχόμενο του τόπου. Συγκροτείται δηλαδή από στοιχεία ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, μετρήσιμα και μη μετρήσιμα, υλικά και άυλα. Στα άυλα στοιχεία ενός τόπου συμπεριλαμβάνονται τα ερεθίσματα που ανταποκρίνονται στις αισθήσεις μας, στις χρονικότητές του, στην πνευματική του περιουσία και στα στοιχεία εκείνα που μας φορτίζουν συναισθηματικά. Δηλαδή στο Λόγο και το Μύθο του.

Τα στοιχεία επομένως που αποδίδουν το χαρακτήρα και εμφανίζουν τη φυσιογνωμία ενός τόπου, είναι διαχρονικά και αφορούν τόσο τα κελύφη, φυσικά και ανθρωποποίητα, όσο

και τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα μέσα σε αυτά ή μέσω αυτών, κατά τις εξεταζόμενες χρονικές στιγμές. Όλα αυτά προσλαμβάνονται συνολικά και επεξεργάζονται από τον άνθρωπο. Επεξεργάζονται μέσα από ψυχολογικά, ιδεολογικά, συναισθηματικά φίλτρα.

Η έννοια της φυσιογνωμίας ενός τόπου στοιχειοθετείται επίσης από τα φυσικά, χωρικά και ανθρώπινα δεδομένα του. Εκτός όμως από αυτά, η ταυτότητα ενός τόπου συνδέεται με αισθητικές ποιότητες, οπτική, ακουστική, οσφρητική, απτική (Vasilara, Stefanou, 2013). Το χρώμα του τοπίου που αλλάζει κάθε εποχή, οι μυρωδιές, οι γεύσεις, οι ήχοι, συγκροτούν όλα μαζί τον τόπο και συμβάλουν, κατά κάποιο τρόπο, στη διαχρονική επικοινωνία ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, στην αντίληψη της δομής του τόπου από τον άνθρωπο.

Όμως παρόλα αυτά, πέρα και πάνω από την ατομική αντίληψη, υπάρχει μια συλλογική και συνολική αντίληψη της εικόνας που προσφέρει ο τόπος. Αυτή η συνολική και συλλογική αντίληψη, η πραγματική, συναισθηματική και ιδεολογική εικόνα που ένας τόπος προσφέρει είναι το Τοπίο. Συλλογική γιατί μπορούν όλοι να καταλάβουν και να αντιληφθούν το ίδιο σε ένα κατώτατο επίπεδο ανάλυσης, και συνολική γιατί ο τόπος συγκεντρώνει ανθρώπους όπου ο καθένας αναπτύσσει την ατομική του συνείδηση (Στεφάνου, Στεφάνου, 1999).

Η κάθε μορφή αντίληψης, όραση, ακοή, αφή, όσφρηση, γεύση, όπως και η αισθητική και λογική αντίληψη των στοιχείων ενός τόπου καθώς και η χρονική διάσταση, δίνουν τη δική τους συνεισφορά στην διαμόρφωση, την αντίληψη και στη συνέχεια τη γνώση και βίωση του τόπου αυτού. Ο άνθρωπος με κάθε μία από τις πέντε αισθήσεις που διαθέτει, αντιλαμβάνεται και ένα μέρος του χώρου του και αποδίδει στο καθένα ξεχωριστά νοηματικό περιεχόμενο και συναίσθημα, Έτσι, ο τόπος εμφανίζει μέσω του τοπίου του ποικίλες διαστάσεις. Αυτές οι διαστάσεις εμπλουτίζουν τον τόπο και του δίνουν ιδιαίτερη αξία. Έτσι μπορούμε να μιλάμε πέρα από το οπτικό τοπίο και για ηχητικό, γευστικό, οσμητικό αλλά και τοπίο αφής (Βασιλαρά, 2011). Οι τόποι που ερεθίζουν όλες μας τις αισθήσεις είναι και οι τόποι που μένουν χαραγμένοι στη μνήμη μας, ξεχωρίζουν, καταγράφονται ως σημαντικοί και εν τέλει έχουν μοναδική φυσιογνωμία.

Για την αντιληπτική δομή ενός τόπου λοιπόν, δεν φτάνουν μόνο οι μετρήσιμες πληροφορίες. Απαιτούνται και οι μη μετρήσιμες, οι λεγόμενες ποιοτικές, που όσο αφορά τα αισθητηριακά ερεθίσματα, τα πολυαισθητηριακά τοπία μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό μέσο ανάγνωσής της. Όταν μιλάμε για ποιότητα χώρου και ζωής, οφείλουμε να συγκρίνουμε εμπειρίες και σχέσεις των άμεσων περιβαλλόντων και όλων των τοπίων ενός τόπου. Τοπίων που βλέπουμε, που ακούμε, μυρίζουμε ή γευόμαστεε σε ένα τόπο. Αυτών των τοπίων που λέμε πολυαισθητηριακά και που η ύπαρξή τους βασίζεται στις ανθρώπινες αισθήσεις.

Επομένως είναι αναγκαίο να βρούμε τρόπο να αποδώσουμε και τις ποιότητες όχι μόνο τις ποσότητες, ώστε αυτές να ενταχθούν στο σχεδιασμό. Και ενώ οι ποιότητες δεν είναι μετρήσιμες και χαρτογραφούμενες με τους συμβατικούς τρόπους που γνωρίζουμε, ωστόσο

είναι συγκρίσιμες και υπάρχουν τρόποι να αξιολογήσουμε τα ψυχολογικά και ιδεολογικά αποτελέσματα πολύ χρήσιμα για την παρέμβασή μας σε ένα χώρο. Στην προσέγγιση αυτή βοηθούν πολύ οι δυνατότητες που η σύγχρονη χαρτογράφηση προσφέρει. Στόχος των σύγχρονων χαρτών είναι να επιτύχουν να φέρουν όσο πιο κοντά τον «αναγνώστη» τους, στην πραγματική κατάσταση του τόπου τη στιγμή που ήταν εκεί και κατέγραψε ο ερευνητής. Να μπορέσει δηλαδή να ζήσει και να αντιληφθεί με τον ίδιο τρόπο, με την ίδια εμπειρία, όντας απομακρυσμένος, την πραγματική κατάσταση, του υπό διερεύνηση τόπου.

Η σύγχρονη χαρτογράφηση αφορά μια διερευνημένη διαδικασία που είναι δημιουργική και εξελισσόμενη. Αποτελεί εργαλείο όχι μόνο καταγραφής και ανάλυσης αλλά και αποκάλυψης, αξιολόγησης και ερμηνείας στοιχείων όχι μόνο μιας αντικειμενικής αλλά και μιας υποκειμενικής πραγματικότητας. Μιας πραγματικότητας που ο καθένας αντιλαμβάνεται διαφορετικά. Η σύγχρονη χαρτογραφία, αφορά όχι μόνο υλικά αλλά και άυλα στοιχεία του τόπου και δημιουργεί συνθήκες αντίληψης όχι μόνο της πρακτικής αλλά της συναισθηματικής, ιδεολογικής και πολυαισθητηριακής εικόνας του.

Αυτού του είδους η ανάγνωση ενός τόπου, που αφορά τις μεθόδους αναγνώρισης, καταγραφής, κατανόησης και ερμηνείας του χώρου, αναδεικνύει τα υλικά και άυλα στοιχεία που συγκροτούν την ταυτότητα του. Οι αισθητηριακές αναγνώσεις του χώρου, αποκαλύπτουν τις ειδικές συνθήκες και τα πολυσύνθετα και πολυδιάστατα χαρακτηριστικά του, τα οποία μετασχηματίζονται μέσα στο χρόνο και είναι αναπόσπαστα στοιχεία της αντιληπτικής του δομής.

Βιβλιογραφία

- Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, έρευνα ΕΜΠ με υπεύθυνο Καθηγητή τον Ιωσήφ Στεφάνου,
  Η φυσιογνωμία της Ελληνικής Πόλης, (2000)
- Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, , έρευνα ΕΜΠ με υπεύθυνο Καθηγητή τον Ιωσήφ Στεφάνου,
  Η φυσιογνωμία ενός Τόπου, (2001)
- Βασιλαρά Α., *Σημείωση και Καταγραφή του Οσμητικού Τοπίου,* Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, (2011)
- Βασιλαρά Α., *Χαρτογράφηση αντιληπτικής δομής του τόπου,* Τ. Τ. Αλίκη Χατζοπούλου, ΣΕΜΦΕ, ΕΜΠ, (2017)
- Στεφάνου Ι. και συνεργάτες, *Ανθρωπολογία του χώρου, εισηγήσεις 1ης Διεθνούς Συνάντησης*
  Σύρου, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, (1995)
- Στεφάνου, Ι. και Στεφάνου, Ι *Περιγραφή της Εικόνας της Πόλης,* Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, (1999)
- Vasilara A., Stefanou J, *Journal SDCT, VOL2, Non visual aspects of landscape. Odour landscape*, (2013)

Ζητήματα χωρικής πολιτικής και κλιματικής κρίσης στην Ελλάδα σήμερα

Κώστας Βουρεκάς
Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος, ΥΔ ΕΜΠ, vourekas@commonspace.gr

Λουκάς Τριάντης
Δρ. Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος, Ακαδημαϊκός υπότροφος Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης, loukastriantis@gmail.com

Στο κείμενο αυτό διατυπώνουμε ορισμένα ερωτήματα ως προς τις συναρτήσεις των χωρικών πολιτικών με τα νέα δεδομένα της κλιματικής κρίσης την τρέχουσα περίοδο στην Ελλάδα. Σε σημαντικό βαθμό, αυτά έχουν προκύψει από εκπαιδευτικές εμπειρίες στο πλαίσιο μαθημάτων του ΔΠΜΣ Πολεοδομία-Χωροταξία ΕΜΠ κατά την τελευταία δεκαετία, ιδιαίτερα στο μάθημα «Περιβαλλοντικές συνιστώσες του σχεδιασμού και της οικιστικής ανάπτυξης».

1. Κλιματική κρίση και νεοφιλελευθερισμός

Οι συζητήσεις για το περιβάλλον και το κλίμα αποκτούν σταδιακά καίρια πολιτική και κοινωνική σημασία για τη «διεθνή κοινότητα» κατά τα τελευταία 40 χρόνια, με αυξανόμενη ένταση μέχρι σήμερα. Οι σχετικές συζητήσεις εκκινούν από τη δεκαετία του 1980, με την εισαγωγή της έννοιας της «βιώσιμης ανάπτυξης» για το «κοινό μας μέλλον» και τη Διεθνή Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992) και φτάνουν μέχρι τις συζητήσεις για την «ανθεκτικότητα» και την «προσαρμογή» στην κλιματική κρίση. Από τις πρόσφατες εξελίξεις χάραξης πολιτικής αναφέρονται ενδεικτικά: (α) οι Διασκέψεις των Ηνωμένων Εθνών για την κλιματική αλλαγή στο Παρίσι (COP21) το 2015 και τη Γλασκόβη (COP26) το 2021, που κάνουν λόγο για έναν μη αναστρέψιμο κίνδυνο για τις ανθρώπινες κοινωνίες και τον πλανήτη, (β) η «Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία» (2019) για μια κλιματικά ουδέτερη Ευρωπαϊκή Ένωση και έναν «πράσινο μετασχηματισμό της οικονομίας», η οποία οδήγησε στο πρώτο νομοθέτημα της ΕΕ για το κλίμα (2021)· (γ) με αναφορά στο σχεδιασμό του χώρου, η Νέα Αστική Ατζέντα των Ηνωμένων Εθνών (Habitat III) (2016) και η Αστική Ατζέντα της ΕΕ (2016).

Τα 40 αυτά χρόνια είναι παράλληλα μια ιστορική περίοδος σαρωτικών κοινωνικών μετασχηματισμών και παραγωγικών αναδιαρθρώσεων σε παγκόσμιο επίπεδο που συναρτώνται με πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού και διαφοροποιημένες, από τόπο σε τόπο, διαδικασίες «νεοφιλελευθεροποίησης» (Peck, Theodore και Brenner, 2018). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι προκλήσεις για το περιβάλλον και τη μεταβολή του κλίματος δεν είναι, εκ των πραγμάτων, αποσυνδεδεμένες από τους σαρωτικούς αυτούς μετασχηματισμούς, όπως οι πολιτικές λιτότητας και ιδιωτικοποιήσεων, οι αλληλεπάλληλες κρίσεις και οι εντεινόμενες χωρο-κοινωνικές ανισότητες της ίδιας περιόδου.

2. Χωρικές πολιτικές στην Ελλάδα σήμερα

Στην Ελλάδα, οι συζητήσεις για την κλιματική αλλαγή πυκνώνουν σημαντικά στο δημόσιο λόγο τα τελευταία χρόνια ενώ οι ευρωπαϊκές πολιτικές για το κλίμα ενσωματώνονται όλο και περισσότερο σε νομοθετικά κείμενα. Αναφέρονται ενδεικτικά η Εθνική Στρατηγική και τα Περιφερειακά Σχέδια για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα, και η πρόσφατη συζήτηση για έναν Εθνικό Κλιματικό Νόμο, σε αντιστοιχία με ανάλογες πολιτικές χωρών της ΕΕ. Παράλληλα, φαινόμενα όπως μεγάλες πλημμύρες και πυρκαγιές επαναφέρουν όλο και πιο συχνά και με μεγαλύτερη ένταση στο δημόσιο λόγο τα ζητήματα της κλιματικής κρίσης και τροφοδοτούν επιστημονικές διερευνήσεις πάνω σε κρίσιμα ζητήματα τρωτότητας, κινδύνων, επικινδυνοτήτων και καταστροφών (Δανδουλάκη, Καρύμπαλης και Σκορδίλη 2018).

Με αναφορά στα ζητήματα του χώρου και του σχεδιασμού του, σημειώνονται καταρχάς οι εντατικές θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο σύστημα του χωρικού σχεδιασμού και της περιβαλλοντικής νομοθεσίας κατά τη δεκαετία της Κρίσης. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές μπορούν αφενός να γίνουν κατανοητές ως συνιστώσα εφαρμογής νεοφιλελεύθερων αναπτυξιοκρατικών πολιτικών ενός «ευέλικτου» και «κατά περίπτωση» σχεδιασμού (Κλαμπατσέα, 2013), σε συνάρτηση με κρίσιμες μεταλλαγές στο σύστημα γης και οικοδομής και τις διαδικασίες ανάπτυξης του χώρου (Βουρεκάς, 2013). Αφετέρου, μπορούν να γίνουν κατανοητές στο πλαίσιο μιας ευρύτερης περιόδου μη γραμμικής εισαγωγής νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην Ελλάδα που εκκινεί από τα τέλη του 20ού αι., εντείνεται στη συγκυρία των Ολυμπιακών Αγώνων και κλιμακώνεται τη δεκαετία της Κρίσης υπό το καθεστώς των μνημονίων, της δημοσιονομικής προσαρμογής και των συναφών όρων πολιτικής. Παρά το γεγονός ότι η κυρίαρχη πολιτική αλλά και τα ίδια τα νομοθετικά κείμενα επικαλούνται ρητορικά έννοιες όπως η «βιώσιμη ανάπτυξη», η «αειφορία», η «περιβαλλοντική προστασία», κ.λπ., διαπιστώνεται σημαντική υποβάθμιση του περιβαλλοντικού και πολεοδομικού κεκτημένου[1] στο όνομα της προσέλκυσης επενδύσεων.

Σήμερα, στη «μετά-την-Κρίση» περίοδο, δηλαδή στην περίοδο κατά την οποία η χώρα έχει περάσει από τις άμεσες μνημονιακές δεσμεύσεις στο καθεστώς της «αυξημένης επιτήρησης», καταγράφεται η προώθηση μιας πληθώρας χωρικών πολιτικών. Αναφέρονται ενδεικτικά τα Προγράμματα που εντάσσονται στο «Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας» και αφορούν την εκπόνηση Τοπικών Πολεοδομικών Σχεδίων στο σύνολο της επικράτειας, μια σειρά από Ειδικά Πολεοδομικά Σχέδια, έργα αναπλάσεων και υποδομών, αλλά και το Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης για τις λιγνιτικές περιοχές. Παράλληλα καταγράφεται πληθώρα νομοθετικών ρυθμίσεών και τροποποιήσεων στο σύστημα χωρικού σχεδιασμού και στην περιβαλλοντική νομοθεσία, ενώ σε εκκρεμότητα παραμένουν κρίσιμα ζητήματα όπως οι δασικοί χάρτες και το δασολόγιο.

Αυξημένη είναι η σημασία του ενεργειακού κλάδου, καθώς στο πλαίσιο της «ενεργειακής μετάβασης» εκτελείται πληθώρα έργων, για την χωροθέτηση και υλοποίηση

[1] Βλ. ενδεικτικά τις ετήσιες Νομικές Εκθέσεις του WWF Ελλάς: https://www.contentarchive.wwf.gr/library/library-nomikes-ektheseis

των οποίων απορρυθμίζεται η περιβαλλοντική νομοθεσία. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε το ακόμα σε ισχύ Ειδικό Χωροταξικό για τις ΑΠΕ, το οποίο δεν προβλέπει ζώνες αποκλεισμού στην κλίμακα του εθνικού χώρου και δεν συνεκτιμά τις συσσωρευτικές επιπτώσεις της μαζικής εγκατάστασης αιολικών πάρκων σε συγκεκριμένη περιοχή, και πρόσφατες ρυθμίσεις που (α) προσθέτουν δυνατότητες ασύμβατων με την προστασία του περιβάλλοντος χρήσεων γης σε περιοχές περιβαλλοντικής προστασίας (Ν.4685/2020 περί «εκσυγχρονισμού της περιβαλλοντικής νομοθεσίας»), ή (β) διακρίνουν με αναπτυξιακά και όχι περιβαλλοντικά κριτήρια υπο-περιοχές εντός των περιοχών προστασίας του δικτύου Natura 2000, για τις οποίες θα μπορούν να εκπονούνται ιδιωτικές Ειδικές Περιβαλλοντικές Μελέτες (άρ. 218, Ν.4782/2021).

Οι παραπάνω πολιτικές της τρέχουσας περιόδου –μαζί με αρκετές ακόμα– συνδέονται συχνά σε επίπεδο λόγου με τις έννοιες της «ανθεκτικότητας» και της «προσαρμογής», ή και προωθούνται στο όνομα της αντιμετώπισης της κλιματικής κρίσης. Υποστηρίζουμε, όμως, ότι διατρέχονται από κρίσιμες αντιφάσεις. Ορισμένες συνοπτικές αναφορές στη θεωρία ενδεχομένως να είναι υποστηρικτικές της θέσης αυτής.

3. Θεωρητικοί αναστοχασμοί

Στο πεδίο της ολοένα και διευρυνόμενης βιβλιογραφίας για τα ζητήματα του κλίματος, οι λόγοι και οι πολιτικές για τη «βιωσιμότητα», την «ανθεκτικότητα», την «προσαρμογή» στην κλιματική αλλαγή έχουν αποτελέσει πεδίο αμφισβήτησης. Η κριτική θεωρία αμφισβητεί το περιεχόμενο, τη στόχευση και το αποτέλεσμά τους (Fainstein, 2015), στο βαθμό που συσκοτίζουν συγκρούσεις διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων και νομιμοποιούν αμφιλεγόμενες πολιτικές και παρεμβάσεις. Από την οπτική της κλιματικής δικαιοσύνης, η μεταβολή του κλίματος προσεγγίζεται περισσότερο ως ένα πολιτικό και κοινωνικό ζήτημα παρά ως «φυσικό», «τεχνικό» ή «επιστημονικό». Εξάλλου, στην θεωρητική παράδοση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης γίνεται κατανοητό ότι το όποιο περιβαλλοντικό «πρόβλημα» δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται αποσυνδεδεμένο από τις διαδικασίες που το παράγουν, όπως η αστικοποίηση, η συσσώρευση κεφαλαίου, οι ασυμμετρίες εξουσίας, η παραγωγή, η κατανάλωση (Harvey, 1996). Οι οπτικές αυτές αναδεικνύουν ζητήματα εξουσίας, ανισότητας ως προς την πρόσβαση σε πόρους, ευθυνών και δικαιωμάτων, διαφοροποιημένων επιπτώσεων σε κοινωνικές ομάδες ή γεωγραφικές περιοχές.

Από μια συμπληρωματική προσέγγιση, έχει υποστηριχθεί (Swyngedouw, 2018) ότι κυρίαρχοι λόγοι και πολιτικές για το κλίμα δημιουργούν μια ψευδή αίσθηση «μετάβασης» από ένα –ήδη συντελεσμένο– οικολογικό αδιέξοδο προς μια «διαχειρίσιμη» κρίση. Με τον τρόπο αυτό από-πολιτικοποιείται η συζήτηση για τη μεταβολή του κλίματος, στο βαθμό που αποσυνδέεται από το δομικό μετασχηματισμό των σχέσεων κοινωνίας και φύσης. Αντίθετα, προβάλλονται «τεχνο-διαχειριστικές λύσεις» που διασφαλίζουν τη «βιωσιμότητα» του status quo. Η οπτική αυτή βλέπει δύο παράλληλες και αλληλοτροφοδοτούμενες διαδικασίες: αφενός την έμφαση στην κλιματική αλλαγή ως κεντρικό θέμα στο δημόσιο λόγο και, αφετέρου, μια «μετα-πολιτική κλιματική συναίνεση» που εμπεδώνει την κυριαρχία νεοφιλελεύθερων πολιτικών.

4. Τρία ερωτήματα «μετά-την-Κρίση»

Οι συνοπτικές αναφορές στην κριτική θεωρία μπορούν να βοηθήσουν στη διατύπωση τριών ερωτημάτων που θεωρούμε κρίσιμα ως συνεισφορά στη συζήτηση για τις χωρικές πολιτικές και την κλιματική κρίση:

- Ένα πρώτο ερώτημα αφορά την κατανόηση των αντιφάσεων των πολιτικών που προωθούνται –ως σύνολο νομοθετημάτων, σχεδιασμών και ρυθμίσεων– στο σύστημα χωρικού σχεδιασμού και στην περιβαλλοντική νομοθεσία. Αν και σε ποιο βαθμό λαμβάνουν υπόψη μια σειρά από ζητήματα που θα ήταν κεντρικά για τη συνειδητοποίηση των παραμέτρων της κλιματικής κρίσης, όπως: ζητήματα ιδιοκτησίας και δικαιωμάτων δόμησης, κλίμακας επενδυμένου κεφαλαίου και ανάπτυξης, ζητήματα αντιμετώπισης της γης, των δασών και δασικών εκτάσεων, των αγροτικών εκτάσεων, του τοπίου ως πεπερασμένων πόρων, ενεργειακής πολιτικής και ενεργειακής φτώχιας, άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης κ.ά.
- Ένα δεύτερο ερώτημα είναι αν και σε ποιο βαθμό οι λόγοι και οι αναπαραστάσεις για την κλιματική αλλαγή, τη «βιώσιμη ανάπτυξη», την «ανθεκτικότητα», την «προσαρμογή», συγκροτούν μια νέα συναίνεση για τη συντήρηση υφιστάμενων κοινωνικών συσχετισμών και κυρίαρχων τρόπων παραγωγής, σε περιφερειακή, εθνική ή και υπερεθνική κλίμακα.
- Ένα τρίτο ερώτημα είναι αν η συνειδητοποίηση της κλιματικής κρίσης μπορεί να οδηγήσει σε μια «αλλαγή παραδείγματος» στη «μετά-την-Κρίση» περίοδο, πέρα από τα αναπτυξιοκρατικά πρότυπα σχεδιασμού και ανάπτυξης του χώρου που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της Κρίσης στο πλαίσιο πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού ή, αντίθετα, θα οδηγήσει στην εμπέδωση και εμβάθυνση του τρέχοντος παραδείγματος.

Τα ερωτήματα αυτά μπορούν ενδεχομένως να τροφοδοτήσουν περαιτέρω επεξεργασίες και διερευνήσεις εναλλακτικών ως προς τις συναρτήσεις χωρικών πολιτικών και κλιματικής κρίσης στην Ελλάδα την τρέχουσα περίοδο.

Αναφορές

- Βουρεκάς, Κ. (2013). «Αλλαγές στο Σύστημα Χωροταξικού και Πολεοδομικού Σχεδιασμού στην Ελλάδα της Κρίσης», Πρακτικά Συνεδρίου «Μεταβολές και Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Εποχή της Κρίσης», Βόλος, Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, 79-86.
- Δανδουλάκη, Μ., Καρύμπαλης, Ε, Σκορδίλη, Σ. (2018) Σύγχρονα θέματα Φυσικών και Ανθρωπογενών Καταστροφών. Η Νέα Ατζέντα στην Ελλάδα της Κρίσης. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Fainstein, S. (2015) Resilience and Justice, International Journal of Urban and Regional Research, 39 (1): 157-167.
- Harvey, D. (1996). Justice, Nature, and the Geography of Difference, Oxford: Blackwell.
- Κλαμπατσέα, Ε. (2013). Η επιχειρούμενη πρόκριση του ευέλικτου και κατά περίπτωση χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα της κρίσης – λόγος και αντίλογος. Στο συνέδριο Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην εποχή της κρίσης. Βόλος: Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Peck, J., Theodore, N. και Brenner, N. (2018). Actually Existing Neoliberalism. Στο D. Cahill, M. Cooper, M. Konings και D. Primrose (επιμ.). The Sage Handbook of Neoliberalism, Λονδινο: Sage, 3-15.
- Swyngedouw, E. (2018). CO2 as neoliberal fetish: The love of crisis and the depoliticized immunobiopolitics of climate change governance. Στο D. Cahill, M. Cooper, M. Konings and D. Primrose (επιμ.) The Sage Handbook of Neoliberalism. Λονδίνο: Sage, 295-307.

Λειτουργική ή οργανική πόλη; Αντιμαχόμενες τάσεις εντός των CIAM

Λίνα Δήμα

Δρ. Αρχιτέκτων Μηχ. ΕΜΠ, Διδάσκουσα ΤΑΜ ΠΘ

linadima@gmail.com

Στις 29 Ιουλίου 1933 αναχωρεί από τη Μασσαλία με προορισμό τον Πειραιά το ελληνικής ιδιοκτησίας ατμόπλοιο *Πατρίς II*, φιλοξενώντας εν πλω το 4ο Διεθνές Συνέδριο Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής [CIAM IV]. Ένα πλήθος από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες της διεθνούς μοντέρνας αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας ταξίδεψαν στην Ελλάδα προκειμένου να μελετήσουν τα ζητήματα της *Ville Fonctionelle*, όπως ήταν το θέμα του συνεδρίου στα γαλλικά.

Το τριπλό τεύχος των *Τεχνικών Χρονικών* που ήταν αφιερωμένο στο CIAM IV είχε ωστόσο στα ελληνικά τον τίτλο *Η Οργανική Πόλις* (1933) και όχι *Η Λειτουργική Πόλις*, όπως θα περίμενε κανείς. Η ελληνική μετάφραση του γαλλικού "fonctionelle" ή του γερμανικού "funktionelle" ως "οργανική" θα μπορούσε να θεωρηθεί απλά μια άστοχη επιλογή. Μια προσεκτική ματιά όμως στην δημοσίευση του ομώνυμου άρθρου από τον Fred Forbat επ' αφορμή του συνεδρίου προσφέρει το κλειδί για μία εντελώς νέα ερμηνεία του ιστορικού 4ου CIAM [Εικ. 1]. Το άρθρο του Forbat προλογίζει ο Ιωάννης Δεσποτόπουλος[1] και σημειώνει στον τίτλο: «Προτείνομεν τον όρον 'οργανική πόλις' προς απόδοσιν της έννοιας 'La ville fonctionelle' ή 'Die funktionelle Stadt', χωρίς με τούτο να κρίνωμεν απορριπτέαν την υπό άλλων συναδέλφων χρησιμοποιηθείσαν ήδη έκφρασιν 'λειτουργική πόλις'» (Forbat 1933β: σ. 694).

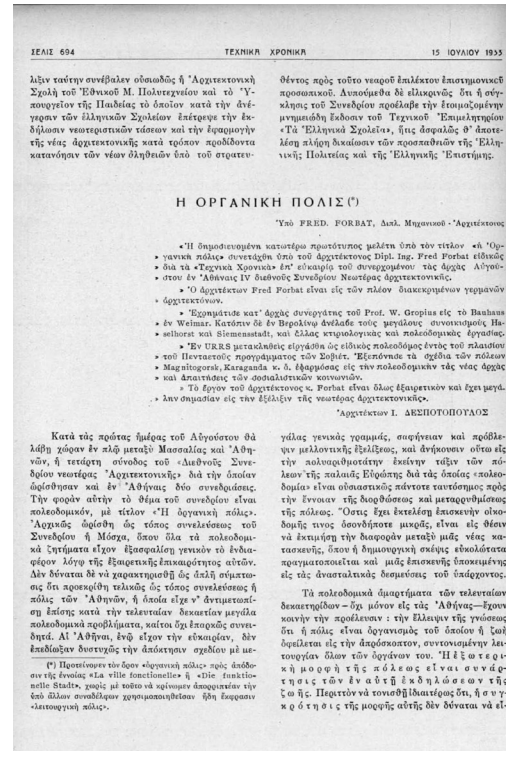

ΣΕΛΙΣ 694 ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1933

λιξιν ταύτην συνέβαλεν οὐσιωδῶς ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μ. Πολυτεχνείου καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν ἑλληνικῶν Σχολείων ἐπέτρεψε τὴν ἐκδήλωσιν νεωτεριστικῶν τάσεων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τρόπον προδίδοντα κατανόησιν τῶν νέων ὀλῃθειῶν ὑπὸ τοῦ στρατευθέντος πρὸς τοῦτο νεαροῦ ἐπιλέκτου ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Λυπούμεθα δὲ εἰλικρινῶς ὅτι ἡ σύγκλησις τοῦ Συνεδρίου προέλαβε τὴν ἑτοιμαζομένην μνημειώδη ἔκδοσιν τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου «Τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα», ἥτις ἀσφαλῶς θ' ἀποτελέσῃ πλήρη δικαίωσιν τῶν προσπαθειῶν τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης.

Η ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ (*)

Ὑπὸ FRED. FORBAT, Διπλ. Μηχανικοῦ - Ἀρχιτέκτονος

«Ἡ δημοσιευομένη κατωτέρω πρωτότυπος μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ Ὀργανικὴ πόλις» συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Dipl. Ing. Fred Forbat εἰδικῶς διὰ τὰ «Τεχνικὰ Χρονικὰ» ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ συνερχομένου τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου ἐν Ἀθήναις IV διεθνοῦς Συνεδρίου Νεωτέρας ἀρχιτεκτονικῆς.

» Ὁ ἀρχιτέκτων Fred Forbat εἶναι εἷς τῶν πλέον διακεκριμένων γερμανῶν ἀρχιτεκτόνων.

» Ἐχρημάτισε κατ' ἀρχὰς συνεργάτης τοῦ Prof. W. Gropius εἰς τὸ Bauhaus ἐν Weimar. Κατόπιν δὲ ἐν Βερολίνῳ ἀνέλαβε τοὺς μεγάλους συνοικισμοὺς Haselhorst καὶ Siemensstadt, καὶ ἄλλας κτιριολογικὰς καὶ πολεοδομικὰς ἐργασίας.

» Ἐν URRS μετακληθεὶς εἰργάσθη ὡς εἰδικὸς πολεοδόμος ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Πενταετοῦς προγράμματος τῶν Σοβιέτ. Ἐξεπόνησε τὰ σχέδια τῶν πόλεων Magnitogorsk, Karaganda κ. ὁ. ἐφαρμόσας εἰς τὴν πολεοδομικὴν τάς νέας ἀρχὰς καὶ ἀπαιτήσεις τῶν σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν.

» Τὸ ἔργον τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Forbat εἶναι ὅλως ἐξαιρετικὸν καὶ ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς νεωτέρας ἀρχιτεκτονικῆς».

Ἀρχιτέκτων Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου θὰ λάβῃ χώραν ἐν πλῷ μεταξὺ Μασσαλίας καὶ Ἀθηνῶν, ἡ τετάρτη σύνοδος τοῦ «Διεθνοῦς Συνεδρίου νεωτέρας Ἀρχιτεκτονικῆς» διὰ τὴν ὁποίαν ὡρίσθησαν καὶ ἐν Ἀθήναις δύο συνεδριάσεις. Τὴν φορὰν αὐτὴν τὸ θέμα τοῦ συνεδρίου εἶναι πολεοδομικόν, μὲ τίτλον «Ἡ ὀργανικὴ πόλις». Ἀρχικῶς ὡρίσθη ὡς τόπος συνελεύσεως τοῦ Συνεδρίου ἡ Μόσχα, ὅπου ὅλα τὰ πολεοδομικὰ ζητήματα εἶχον ἐξασφαλίσῃ γενικὸν τὸ ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς ἐπικαιρότητος αὐτῶν. Δὲν δύναται δὲ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἁπλῆ σύμπτωσις ὅτι προεκρίθη τελικῶς ὡς τόπος συνελεύσεως ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ ἐπίσης κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν μεγάλα πολεοδομικὰ προβλήματα, καίτοι ὄχι ἐπαρκῶς συνειδητά. Αἱ Ἀθῆναι, ἐνῷ εἶχον τὴν εὐκαιρίαν, δὲν ἐπεδίωξαν δυστυχῶς τὴν ἀπόκτησιν σχεδίου μὲ μεγάλας γενικὰς γραμμάς, σαφήνειαν καὶ πρόβλεψιν μελλοντικῆς ἐξελίξεως, καὶ ἀνήκουσιν οὕτω εἰς τὴν πολυαριθμοτάτην ἐκείνην τάξιν τῶν πόλεων τῆς παλαιᾶς Εὐρώπης διὰ τὰς ὁποίας «πολεοδομία» εἶναι οὐσιαστικῶς πάντοτε ταυτόσημος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς διορθώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τῆς πόλεως. Ὅστις ἔχει ἐκτελέσῃ ἐπισκευὴν οἰκοδομῆς τινος ὁσονδήποτε μικρᾶς, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν διαφορὰν μεταξὺ μιᾶς νέας κατασκευῆς, ὅπου ἡ δημιουργικὴ σκέψις εὐκολώτατα πραγματοποιεῖται καὶ μιᾶς ἐπισκευῆς ὑποκειμένης εἰς τὰς ἀναστολικὰς δεσμεύσεις τοῦ ὑπάρχοντος.

Τὰ πολεοδομικὰ ἁμαρτήματα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων – ὄχι μόνον εἰς τὰς Ἀθήνας—ἔχουν κοινὴν τὴν προέλευσιν : τὴν ἔλλειψιν τῆς γνώσεως ὅτι ἡ πόλις εἶναι ὀργανισμὸς τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπρόσκοπτον, συντονισμένην λειτουργίαν ὅλων τῶν ὀργάνων του. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς πόλεως εἶναι συνάρτησις τῶν ἐν αὐτῇ ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς. Περιττὸν νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι, ἡ συγκρότησις τῆς μορφῆς αὐτῆς δὲν δύναται νὰ εἶ-

(*) Προτείνομεν τὸν ὅρον «ὀργανικὴ πόλις» πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας «La ville fonctionelle» ἢ «Die funktionelle Stadt», χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ κρίνωμεν ἀπορριπτέαν τὴν ὑπὸ ἄλλων συναδέλφων χρησιμοποιηθεῖσαν ἤδη ἔκφρασιν «λειτουργικὴ πόλις».

Εικ. 1: Η δημοσίευση του Fred Forbat: «Η Οργανική Πόλις». Τεχνικά Χρονικά. 4 (38), 694.

Η σημείωση αυτή καταδεικνύει ότι η ελληνική μετάφραση του τίτλου του 4ου CIAM, όχι μόνο δεν αποτελεί παραδρομή, αστοχία ή τυχαία απόδοση, αλλά συνιστά συνειδητή επιλογή της ελληνικής ομάδας CIAM. Ωστόσο, το συγκεκριμένο άρθρο που δημοσιεύτηκε στις 15 Ιουλίου 1933, λίγες μόνο μέρες πριν την έναρξη του συνεδρίου, αποτελεί την πρώτη φορά που ο τίτλος του μεταφράζεται ως *Η οργανική πόλις*. Σε όλες τις προηγούμενες ελληνικές δημοσιεύσεις ο ελληνικός τίτλος είναι *Η λειτουργική πόλις*. Ποιο εμείς υπονοεί το «προτείνομεν» του Δεσποτόπουλου και ποιους εννοεί ως *άλλους συναδέλφους* που χρησιμοποιούν την έκφραση «λειτουργική» αντί για την «οργανική»;

Μια αναδρομή στην ιστορία της ελληνικής ομάδας CIAM μπορεί να φωτίσει το υπόβαθρο της απόδοσης «οργανική πόλη», που μοιάζει να μην είναι απλά μια εναλλακτική έκφραση, αλλά να παραπέμπει σε μια συνειδητά διαφορετική ερμηνεία της πόλης. Όταν το 1932 οργανώνεται η πρώτη ελληνική ομάδα CIAM, ο Στάμος Παπαδάκης γράφει στο γραμματέα των Διεθνών Συνεδρίων Sigfried Giedion ότι αποτελείται από τέσσερα μέλη (Δούρας, Καλύβας, Μιχαλιτσιάνος και ο ίδιος), όλοι απόφοιτοι της École Spéciale d' Architecture στο Παρίσι, και δηλώνει:

> «είμαστε οι πρώτοι που φέραμε εδώ [στην Αθήνα] τον νέο αέρα μιας αρχιτεκτονικής απελευθερωμένης από προκαταλήψεις και την αγάπη για καθαρά πνευματικές δημιουργίες» (Papadakis 1932).

Έως την άνοιξη του 1933, όλες οι δημοσιεύσεις (Giedion 1932, Παπαδάκης 1933) αναφέρουν το θέμα του 4ου CIAM ως «Η λειτουργική πόλις». Η άφιξη του Forbat Forbat [2] στην Αθήνα το Μάρτιο του 1933 αποτελεί σημείο καμπής τόσο για την ελληνική ομάδα CIAM όσο και για το 4ο Διεθνές Συνέδριο γενικότερα. Ο Forbat εμπλέκεται πρώτη φορά με τα CIAM το 1930 (Forbat 2019: 110) και έκτοτε συμμετείχε στις περισσότερες κρίσιμες συναντήσεις και τα προπαρασκευαστικά συνέδρια για το 4ο CIAM, από τη Φρανκφούρτη και το Βερολίνο έως τη Μόσχα ή την Αθήνα.

Το Σεπτέμβριο του 1930 πραγματοποιήθηκε στη Φρανκφούρτη μια συνάντηση CIRPAC [3]. Στη συνάντηση ήταν παρόντες, μεταξύ άλλων, ο Forbat, καθώς και ο Ernst May, πολεοδομικός διευθυντής της πόλης της Φρανκφούρτης, ο οποίος εγκατέλειπε τότε τη θέση του και αναχωρούσε για τη Ρωσία με μια μεγάλη ομάδα συνεργατών του (τη λεγόμενη May Brigade) προκειμένου να σχεδιάσουν τις νέες σοβιετικές πόλεις. Στη συνάντηση αυτή της Φρανκφούρτης (CIAM 1930), έλαβε χώρα μια πολύ έντονη συζήτηση σχετικά με το θέμα του 4ου CIAM –που προγραμματιζόταν τότε να γίνει το 1931 στη Μόσχα– και προέκυψαν τρεις προτάσεις. Ο May πρότεινε τον τίτλο «Η πορεία προς την οργανική πόλη» [Der Weg zur organischen Stadt]. Ο Walter Gropius πρότεινε το θέμα «Η πορεία προς τη νέα πόλη» [Der Weg zur neuen Stadt]. Μετά από εκτενή συζήτηση, τελικά αποφασίστηκε να ακολουθηθεί η πρόταση του Hugo Häring που πρότεινε το θέμα «Η κονστρουκτιβιστική πόλη» [Die konstruktive Stadt].

Ωστόσο, μετά από μόλις δύο μήνες, κατά τη διάρκεια του CIAM III το Νοέμβριο του 1930, ο τίτλος του επερχόμενου συνεδρίου άλλαξε σύμφωνα με την πρόταση της ολλανδικής ομάδας και έγινε «Η λειτουργική πόλη», ενώ ταυτόχρονα ο Ολλανδός Cornelis van

Eesteren εκλέχθηκε νέος πρόεδρος των CIAM. Στο τρίτο αυτό συνέδριο, αναδύθηκαν ίσως πιο ξεκάθαρα δύο αντιμαχόμενες τάσεις των CIAM. Η μία είχε ροπή προς χαμηλές πυκνότητες και αποκέντρωση του αστικού ιστού, εκδηλώνοντας συγγένειες με το κίνημα των κηπουπόλεων. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το σύστημα των πόλεων-δορυφόρων, στο οποίο βασίστηκε η ανάπτυξη της Φρανκφούρτης υπό τον Ernst May, ο οποίος υπήρξε και συνεργάτης του Raymond Unwin. Στον αντίποδα αυτής της προσέγγισης έρχεται το όραμα του Le Corbusier για μια πυκνή, έντονα αστική και με κατακόρυφη ανάπτυξη μοντέρνα μητρόπολη. Εν τη απουσία, όμως, των πιο βασικών εκπροσώπων της λιγότερο πυκνής και χαλαρής πολεοδομικής ανάπτυξης, οι οποίοι είχαν αναχωρήσει για τη Σοβιετική Ένωση, η αστική φαντασμαγορία της μοντέρνας μεγαλούπολης επικράτησε.

Μία επόμενη περίσταση όπου η ένταση μεταξύ διαφορετικών τάσεων εντός των CIAM κορυφώθηκε ήταν το Έκτακτο Συνέδριο στο Βερολίνο, τον Ιούνιο του 1931 (CIAM 1931). Παρόλο που η σύγκρουση έμοιαζε να αφορά μεθοδολογικά ή θεωρητικά ζητήματα σε σχέση με το 4ο CIAM της Μόσχας, ουσιαστικά αφορούσε ξανά δύο διαφορετικές προσεγγίσεις για την ανάπτυξη των σύγχρονων πόλεων. Τα διλήμματα αποκέντρωση ή μεγάλη συγκέντρωση, χαμηλή ή υψηλή δόμηση, φορτίστηκαν πολιτικά και ιδεολογικά. Η συγκεκριμένη συνάντηση CIAM πραγματοποιήθηκε στο περιθώριο της μεγάλης Γερμανικής Κτιριακής Έκθεσης [Deutsche Bauausstellung]. Η διοργάνωση του CIAM IV στη Μόσχα έφερε τη σοβιετική πολεοδομία στο επίκεντρο και ο May ταξίδεψε από τη Ρωσία προκειμένου να δώσει διάλεξη για το θέμα αυτό [Εικ. 2]. Η ομάδα του μόλις είχε ολοκληρώσει το γενικό σχέδιο της σοβιετικής πόλης Magnitogorsk, το σχέδιο για την οργανικά αποκεντρωμένη ανάπτυξη μιας νέας βιομηχανικής πόλης, το οποίο και παρουσίασε. Για το σχέδιο αυτό είχε εργαστεί και ο Forbat, ενώ το παρουσίασε στην ελληνική δημοσίευση "Η οργανική πόλις".

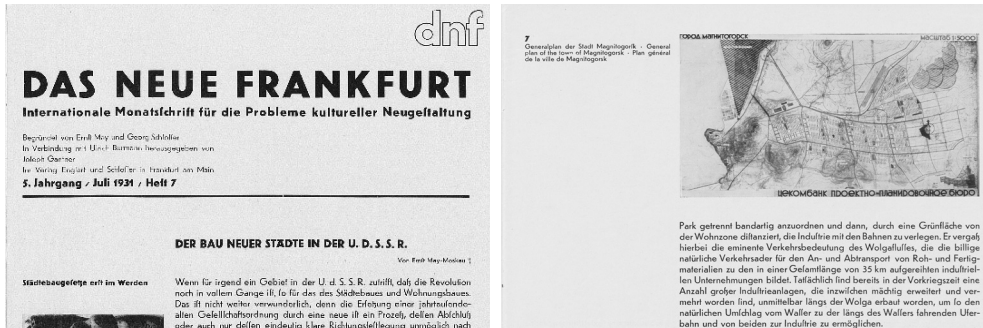

dnf

DAS NEUE FRANKFURT

Internationale Monatsschrift für die Probleme kultureller Neugestaltung

Begründet von Ernst May und Georg Schlosser
In Verbindung mit Ulrich Bammer herausgegeben von
Jakob Gaster
Im Verlag Englert und Schlosser in Frankfurt am Main
5. Jahrgang / Juli 1931 / Heft 7

DER BAU NEUER STÄDTE IN DER U. D. S. S. R.

Von Ernst May-Moskau †

Städtebaugesetze erst im Werden

Wenn für irgend ein Gebiet in der U. d. S. S. R. zutrifft, daß die Revolution noch in vollem Gange ist, so für das des Städtebaues und Wohnungsbaues. Das ist nicht weiter verwunderlich, denn die Erfetzung einer jahrtausendealten Gesellschaftsordnung durch eine neue ist ein Prozeß, dessen Abschluß oder auch nur dessen eindeutig klare Richtungsstellegung unmöglich nach der kurzen Zeitspanne von einem Dutzend Jahren abgeschlossen sein kann. Da aber diese Neugestaltung des gesamten gesellschaftlichen Lebens der den sechsten Teil der Erde umfassenden Union der Sozialistischen Republiken die Grundlage für den gesamten Wohnungs- und Städtebau dieser Welt bildet, so folgt daraus ohne weiteres, daß auch diese Begriffe erst im Werden sind, daß es heute nicht möglich ist, etwa ein Rezept zu geben, das, schematisch angewendet, zu reifen Resultaten führt.
Zahlreiche Theorien liegen in hartem Kampfe miteinander. Manche davon sind bereits durch Publikationen im Auslande bekannt geworden und mögen den Anschein erweckt haben, als bezeichneten sie gewissermaßen die Generallinie des neuen russischen Städtebaues. Keine Meinung wäre irrtümlicher!

1
An der Arbeit - At work - Au travail

* Der Text wurde vom Verfasser auf Grund des Vortrages bearbeitet, den er am 5. Juni 1931 auf Veranlassung des Internationalen Kongresses für Neues Bauen im Architekten-Harrenhaus in Berlin und am 10. Juni auf Einladung des Bundes Neue Frankfurt im Stadthaus in Frankfurt a. M. gehalten hat.

117

7
Generalplan der Stadt Magnitogorsk – General plan of the town of Magnitogorsk – Plan général de la ville de Magnitogorsk

Dj Trabantenstadt

Park getrennt bandartig anzuordnen und dann, durch eine Grünfläche von der Wohnzone diltanziert, die Industrie mit den Bahnen zu verlegen. Er vergaß hierbei die eminente Verkehrsbedeutung des Wolgaflusses, die die billige natürliche Verkehrsader für den An- und Abtransport von Roh- und Fertigmaterialien zu den in einer Gesamtlänge von 35 km aufgereihten industriellen Unternehmungen bildet. Tatsächlich sind bereits in der Vorkriegszeit eine Anzahl großer Industrieanlagen, die inzwischen mächtig erweitert und vermehrt worden sind, unmittelbar längs der Wolga erbaut worden, um so den natürlichen Umschlag vom Waller zu der längs des Wallers fahrenden Uferbahn und von beiden zur Industrie zu ermöglichen.
Infolgedessen habe ich in meinem Projekte zwar auch den Gedanken der Bandstadt, der hier von der Natur geradezu diktiert wird, aufgenommen, aber in der Reihenfolge: Wallerstraße, Uferbahn, Industrie, Grünstreifen, Wohnstreifen, Hänge der zweiten Wolgaterrasse.
Die Bandstadt geht dort, wo breite Abstände zwischen den einzelnen Bauabschnitten der Industrie und des Wohnungsbaues eintreten, bereits in die letzte Form, auf die ich zu sprechen kommen werde, die Trabantenstadt, über. Häufig wird die Anliedlung von Industriegruppen, die sich gegenseitig nicht bedingen, und deren Mallierung eine übergroße Anhäufung von Menschen ergeben würde, satellittenartig um ein Zentrum erfolgen können, das die zentralen, kulturellen- und Verwaltungsbelange erfüllt, während die einzelnen Industrie- und Wohngruppen als verhältnismäßig selbständige Körper ausgebildet werden. Ich habe diese Lösung für Moskau vorgeschlagen, das sich trotz katastrophaler Verkehrsverhältnisse immer noch gelchlossen erweitert, und die Stadt Nowolibirlk ist auf Grund der örtlichen geographischen sowie

123

Εικ. 2: Η δημοσίευση της διάλεξης με τίτλο «Η οικοδόμηση νέων πόλεων στην ΕΣΣΔ» του Ernst May στο Βερολίνο. Das neue Frankfurt 5 (7). Ιούλιος 1931. 117 & 123.

Ο Forbat, όπως προαναφέρθηκε, φτάνει στην Ελλάδα την άνοιξη του 1933, αλλά κάτι εξίσου σημαντικό είναι ότι έρχεται από τη Σοβιετική Ένωση, όπου εργάστηκε για την ομάδα του May. Πριν την άφιξή του έχει επικοινωνήσει με τον Giedion και έχει υποσχεθεί να έρθει σε επαφή με την ελληνική ομάδα CIAM και να ενημερώσει για την κατάστασή της. Γνωρίζει τυχαία στο ξενοδοχείο τον Δεσποτόπουλο (Forbat 2019), με τον οποίο συνδέεται αμέσως, γεγονός που διευκολύνεται σίγουρα από τη γερμανική παιδεία των δύο αρχιτεκτόνων. Όταν λοιπόν έρχεται ο Forbat να συνεισφέρει στη διεύρυνση της ελληνικής ομάδας CIAM (Despotopoulos et al. 1933), ένα από τα αρχικά γαλλοσπουδαγμένα μέλη αναχωρεί (ο Μιχαλιτσιάνος), ενώ προστίθενται τα εξής τέσσερα μέλη: Ιωάννης Δεσποτόπουλος, Αλέξανδρος Δραγούμης, Gustav Eglau και Πάτροκλος Καραντινός. Οι τρεις πρώτοι έχουν σπουδάσει στη Γερμανία, ενώ ειδικά ο Eglau είναι Γερμανός και συμφοιτητής του Forbat από το Μόναχο. Το συνέδριο επρόκειτο ακόμα να γίνει στη Μόσχα. Όταν η Σοβιετική Ένωση ανέβαλε για μία ακόμη φορά το συνέδριο, αποφασίστηκε σε μια ξαφνική συνάντηση στο ατελιέ του Le Corbusier στο Παρίσι να διεξαχθεί το συνέδριο εν πλω μεταξύ Μασσαλίας και Αθήνας. Η είδηση έφτασε πρώτα στον Παπαδάκη και τα υπόλοιπα μέλη της ελληνικής ομάδας το έμαθαν από τις εφημερίδες. Ο Forbat στέλνει τότε ένα αναστατωμένο γράμμα όπου προσπαθεί να βάλει την κατάσταση σε μια τάξη και προκρίνει τον Δεσποτόπουλο, ως κάποιον με μεγαλύτερο κύρος και φίλους σε διάφορους κοινωνικούς κύκλους, έναντι του Παπαδάκη, για τον οποίο θεωρεί ότι δεν έχει καθόλου δημόσιες σχέσεις, παρά μόνο κάποιους εχθρούς (Forbat 1933a).

Επιστρέφοντας λοιπόν στο αρχικό ερώτημα, το «εμείς» που προτάσσει την *οργανική* πόλη φαίνεται να είναι η γερμανική τάση των CIAM που εκκινεί από τη διάλυση της μεγαλούπολης και την προσπάθεια να εφαρμοστεί μια νέα οργανική συγκρότηση της παραγωγικής πόλης στην κατεξοχήν νέα σοβιετική πολεοδομία. Οι «άλλοι συνάδελφοι», της *λειτουργικής* πόλης, είναι κυρίως τα γαλλόφωνα μέλη των CIAM, που σε βάθος χρόνου αποκαλύπτεται πως εκφράζουν την αντίπαλη τάση της μοντέρνας φαντασμαγορίας του Le Corbusier και της δικής του ερμηνείας για το CIAM IV, όπως επικράτησε μέσα από την *Χάρτα των Αθηνών*.

Βιβλιογραφία

- CIAM (1930) Delegiertenversammlung des Internationalen Kongresses für neues Bauen am 25. September 1930 in Palmengarten zu Frankfurt a/M. [Πρακτικά Συνάντησης CIAM, 25.9.1930]. Zurich, ETH gta, Αρχείο CIAM.
- CIAM (1931) Protokoll der Außerordentlichen Tagung der intern. Kongresse für neues Bauen, Berlin, 4. Und 5. Juni 1931 [Πρωτόκολλο Έκτακτης Συνάντησης CIAM, 4 & 5 Ιουνίου 1931]. Zurich, ETH gta, Αρχείο CIAM.

>>

>> • Despotopoulos, J., Douras, B., Dragoumis, A., Eglau, G., Kalyvas, G., Karantinos, P. & Papadaki, S. (1933) [Γράμμα στον S. Giedion, 27.3.1933] Zurich, ETH gta, Αρχείο CIAM.
• Forbat, F. (1933α) [Γράμμα στον S. Giedion, Αθήνα, 12.5.1933] Stockholm, ArkDes, Αρχείο Forbat.
• Forbat, F. (1933β) Η Οργανική Πόλις. *Τεχνικά Χρονικά*. 4 (38), 694-703.
• Forbat, F. (2019) *Erinnerungen eines Architekten aus vier Ländern*. Berlin, Bauhaus-Archiv.
• Giedion, S. (1932) *Τα διεθνή συνέδρια νέας αρχιτεκτονικής. Τεχνικά Χρονικά*. 2 (13), 679-680.
• Papadakis, S. (1932) [Γράμμα στον S. Giedion, Αθήνα, 22.2.1932] Zurich, ETH gta, Αρχείο CIAM.
• Παπαδάκης, Σ. (1933) Τα διεθνή αρχιτεκτονικά συνέδρια. *Τεχνικά Χρονικά*. 3 (27), 136-137.
• *Τεχνικά Χρονικά*. (1933) 4 (44-45-46), 995-1154.

[1] Ιωάννης Δεσποτόπουλος (1903-1992). Γνωστός και ως Jan Despo. Μαθήματα γλυπτικής στο Κρατικό Μπάουχαους της Βαϊμάρης (1922-1923). Δίπλωμα Αρχιτέκτονα Μηχανικού Πολυτεχνείο Αννόβερου (1928). Εργασία στο γραφείο του Erich Mendelsohn στο Βερολίνο (1929). Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα (1930) αναλαμβάνει ιδιωτικά και δημόσια έργα. Καθηγητής Αρχιτεκτονικών Συνθέσεων στο ΕΜΠ (1941-1946). Απόλυση για πολιτικούς λόγους και μετάβαση στη Σουηδία (μεσολάβηση Forbat) όπου σχεδιάζει κυρίως πολιτιστικά κέντρα (1947-1961). Επιστροφή στην καθηγητική του έδρα στο ΕΜΠ (1961-1967). Καθηγητής Αστικού και Πολεοδομικού Σχεδιασμού στην Ακαδημία Καλών Τεχνών του Μονάχου (1961-1965). Μέλος της Ακαδημίας Τεχνών του (Δυτικού) Βερολίνου, τμήμα Αρχιτεκτονικής από το 1964 έως το θάνατό του το 1992.

[2] Ο Forbat έρχεται για δεύτερη φορά, καθώς είχε εργαστεί ξανά στην Ελλάδα το 1924-1925. Ως επικεφαλής τότε της εταιρίας Δεχατεγκέ [Danziger Hoch- und Tiefbaugesellschaft mbH] του Adolf Sommerfeld σχεδίασε και επέβλεψε οικισμούς προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία μετά την ανταλλαγή Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάνης το 1923.

[3] CIRPAC είναι τα αρχικά της Comité International pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine [Διεθνής Επιτροπή για την Επίλυση των Προβλημάτων στην Σύγχρονη Αρχιτεκτονική].

Η επίμονη σεξουαλικότητα της πόλης

Φοίβος Καλλίτσης
Senior Lecturer, Portsmouth School of Architecture, University of Portsmouth
phevos.kallitsis@port.ac.uk

Ο τίτλος του κειμένου κάνει αναφορά σε ένα κείμενο του Γιώργου Μαρνελάκη[1] (2014/2008), το οποίο με εκκίνηση την επικείμενη ανάπλαση της οδού Αθηνάς ανέδειξε «ένα είδος πλεονάσματος για την πόλη» πέρα από το υλικό πλαίσιο και τις επίσημες χρήσεις γης. Ένα πλεόνασμα που εγγενώς δε μπορεί να αναπαρασταθεί (Brown & Knopp, 2008) καθώς σεξουαλικότητα και ταυτότητα φύλου αποτελούν τμήματα ενός μη παγιωμένου εαυτού που πολλές φορές αναζητά και βρίσκει ένα τόπο να υπάρξει, ανεξάρτητα της βούλησης ή της παράβλεψης επίσημων στρατηγικών και σχεδιασμών. Δεκατρία χρόνια μετά, παρά τις έντονες μεταλλαγές στην πόλη και στον τρόπο υλοποίησης σεξουαλικών πρακτικών, παρατηρείται η ίδια επίμονη ανθεκτικότητα της σεξουαλικότητας και της σωματικότητας στην πόλη παρά τις τάσεις καλλωπισμού και εξυγίανσης και τους αποκλεισμούς που δημιουργούν.

Η λειτουργία της πόλης μέσα από το σώμα, την «πιο κοντινή μας γεωγραφία» (Simonsen, 2003) φέρνει στο προσκήνιο τις διαφοροποιήσεις των σωμάτων, του διαφορετικούς χρόνους της πόλης και χωροκοινωνικές κλίμακες στις οποίες επιτελούνται μεγάλο μέρος της αστικής καθημερινότητας, συνδέοντας ατομικές, τοπικές, υπεροπτικές και παγκόσμιες διαδικασίες (Βαΐου, 2021)[2]. Ο δυτικός (και ειδικά ο αγγλόφωνος) λόγος για την πόλη και τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες εξετάζει την πόλη ως ένα προνομιακό τόπο έκφρασης της σεξουαλικότητας και της δημιουργίας κοινοτήτων, σε μία εξελικτικής ανάγνωσης της κουήρ[3] πόλης. Η διεκδίκηση και κατάκτηση δικαιωμάτων τα δημιουργεί μία αντίστοιχη ανάγνωση οικειοποίησης του χώρου της πόλης από την επισημοποίηση ΛΟΑΤΚΙ+ εμπορικών χρήσεων σε συνδυασμό με τις γκέι υποκουλτούρες, στη σταδιακή ανοιχτότητα των γκέι χωριών και τη σύνδεση της ομοφυλοφιλίας με τη

[1] Ο Γιώργος Μαρνελάκης ήταν ο άνθρωπος που εισήγαγε τη γενιά μου στα θέματα πόλης και σεξουαλικότητας μέσα από το μάθημα «Έμφυλες Πολιτισμικές Προσεγγίσεις του Αστικού Χώρου» στο οποίο δίδασκε μαζί με τη Ντίνα Βαΐου.

[2] Στην εισαγωγή του βιβλίου της η Βαΐου πραγματοποιεί μία εκτενή επισκόπηση των έμφυλων και διαθεματικών όψεων της πόλης με αναφορές στο έργο των Lefebvre, Massey, Butler και στα ζητήματα μελέτης της πόλης.

[3] Η έννοια κουήρ (queer) εισάγεται ως αναφορά στην κουήρ θεωρία, με την παραδοχή της ρευστότητας του όρου και ως έννοια-ομπρέλα με αναφορά στη σεξουαλικότητα και ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων αλλά και έννοια που αναφέρεται σε κάποιου τύπου αμφισβήτηση της ετεροκανονικότητας

δημιουργικότητα και την ενσωμάτωσή της στο branding των πόλεων (Abraham, 2008; Aldrich, 2004). Εκτός όμως αυτής της πορείας προς την απελευθέρωση από την ετεροκανονική ηγεμονία στο χώρο, η ένταξη των διαφορετικών σωμάτων στην πόλη στον 21ο αιώνα παράγει την έννοια άλλων τόπων. Μέσω της ετερότητας, της πολλαπλότητας και της ρευστότητας ο λόγος για την πόλη αποκαλύπτει τη δυναμική των ανυπάκουων σωμάτων να υπάρχουν και να παράγουν χώρο ως ενεργά υποκείμενα (Browne, 2006).

Η σκοπιά αυτή επιτρέπει τη μελέτη της κουήρ πόλης εκτός των δυτικών μητροπόλεων και της μονοσήμαντης προσέγγισης των αστικών περιοχών. Δε χρειάζεται απαραίτητα ένα gay village για να υπάρχει ΛΟΑΤΚΙ+ γειτονιά ή να αναπτυχθούν ΛΟΑΤΚΙ+ πρακτικές, ούτε μία περιοχή ψωνιστηριού προκειμένου να υπάρξουν σεξουαλικές πρακτικές στο δημόσιο ή κοινό χώρο. Φέρνοντας στο επίκεντρο μικρότερες πόλεις, πόλεις από τα βαλκάνια, την κεντρική και ανατολική Ευρώπη και την Ασία, χαρτογραφείται ένα πλαίσιο όπου οι χώροι της σεξουαλικότητας και των κουήρ ταυτοτήτων ενσωματώνονται σε μία συγκυρία κατακτήσεων/διεκδικήσεων ΛΟΑΤΚΙ+ κινημάτων, παγκόσμιας νεοφιλελεύθερης ανάπτυξης, συντηρητικών πολιτικών, των οικονομικών ευκαιριών από την εμπορευματοποίηση του ΛΟΑΤΚΙ+ τρόπου ζωής[4] που πολλές φορές έρχονται σε σύγκρουση με τοπικές και εθνικές κοινωνικές αντιδράσεις και την απουσία νομικής προστασίας (Eleftheriadis, 2016; Jackon, 2011)

Η κουήρ πόλη (προ)υπάρχει των ΛΟΑΤΚΙ+ γεωγραφιών και βρίσκεται διαρκώς σε διαπραγμάτευση και διαρκώς επαναχαρτογραφείται (Papanikolaou, 2014). Παράλληλα νέες τεχνολογίες, όπως αρχικά οι ισότοποι γνωριμιών και πλέον οι ψηφιακές εφαρμογές, οι αλληλεπιδράσεις τοπικών εμπειριών με παγκόσμια πολιτισμικά πρότυπα / ταυτότητες συμβάλλουν καθοριστικά στην ένταξη των σεξουαλικών ταυτοτήτων στο χώρο της πόλης και της παραγωγής νέων λιγότερο ή περισσότερο προσωρινών χώρων (Grov, κ.ά., 2014). Μέσα από τις διαδρομές της σεξουαλικότητας, τις διαπραγματεύσεις του δημόσιου και του ιδιωτικού, την καταγραφή της πυκνότητα των χρηστών ή αλλιώς διαθέσιμων σωμάτων για μία πιθανή σεξουαλική επαφή δημιουργούνται νέοι χάρτες της πόλης και νέες γειτονιές σεξουαλικότητας[5].

Σε μία μελέτη που υλοποίησα πριν πέντε χρόνια στο Portsmouth (Kallitsis, 2018), παρατηρήθηκε το εξής παράδοξο. Ενώ οι εφαρμογές γνωριμιών προσφέρουν μεγαλύτερο έλεγχο της έκθεσης του χρήστη, πολλοί χρήστες της εφαρμογής γνωριμιών Grindr[6]

[4] Στην πραγματικότητα μίας μερίδας των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων, τα οποία εναρμονίζονται με ένα ομοκανονικό πρότυπο.

[5] Παράδειγμα μία νέα γειτονιά είναι η εμβέλεια στην οποία οι διάφορες εφαρμογές γεωγραφικού προσδιορισμού καταγράφουν (πιθανώς) διαθέσιμους χρήστες, μία έννοια γειτονιάς και κοινότητας που επίσημοι χάρτες δεν καταγράφουν.

[6] Εφαρμογή απευθύνεται σε κυρίως σε άντρες που αναζητούν ερωτική επαφή με άντρες (men seeking sex with men) γεγονός που είναι μείζον ζήτημα ο έλεγχος των πληροφοριών για την ταυτότητα του χρήστη.

επέλεγαν να αποκαλύψουν την περιοχή τους έτσι ώστε να είναι ξεκάθαρες οι πιθανές δυσκολίες ή ευκολίες πρόσβασης. Σε άλλες στιγμές μάλιστα δήλωναν την παρουσία τους σε κάποιο gay bar ή χώρο ψωνιστηριού της πόλης, καλώντας τους άλλους χρήστες να τους εντοπίσουν. Ενώ αρχικά τα ψηφιακά μέσα εμφανίζονται ως μία παράκαμψη των θυλάκων κοινωνικοποίησης και της έκθεσης στο δημόσιο χώρο, και η συνάντηση να πραγματοποιηθεί στην ιδιωτική σφαίρα (Miller, 2015), οι χρήστες έρχονται να ανατρέψουν αυτή τη λογική και να αναδείξουν τη σημασία της συνάντησης στο δημόσιο χώρο.

Οι εφαρμογές γνωριμιών κάνουν τα σώματα ορατά μόλις αποκτήσουν μία θέση σε ένα ψηφιακό κάναβο και φαίνεται να ανταγωνίζονται τους χώρους της πόλης και να προωθούν την ιδιωτικοποίηση της σεξουαλικότητας. Οι εφαρμογές ξεπερνούν το μύθο του ψηφιακού ψωνιστηριού και της σεξουαλικής αρπαχτής και προσφέρουν ένα νέο πεδίο δικτύωσης και δημιουργίας κοινοτήτων (Robinson & Moskowitz, 2013) καθώς δίνουν τη δυνατότητα σε απομονωμένα άτομα να εντοπίσουν αντίστοιχα άτομα που δεν είναι ορατά ή βρίσκονται σε μία κοντινή πόλη στην οποία μπορούν εύκολα να ταξιδέψουν. Το φλερτ φιλτράρεται μέσα από την ιδιωτικότητα της οθόνης, πλέον όμως τα υπό περιορισμό σώματα μπορούν να επικοινωνήσουν εντός του δημόσιου χώρου και άλλων χώρων που η σεξουαλικότητα έχει αποκλειστεί (Ashford, 2006). Οι μετακινήσεις της σεξουαλικής επιθυμίας ξεφεύγουν από τις παγιωμένες χρήσεις γης, και ειδικά για τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα ένας νέος χάρτης δημιουργείται εκτός των ΛΟΑΤΚΙ+ οδηγών.

Οι ψηφιακές συναναστροφές δε μένουν μόνο στο διαδίκτυο, εντάσσονται στις λειτουργίες της πόλης και το επίδικο της πρόσβασης στους αστικούς χώρους παραμένει. Διαφορετικά υποκείμενα περπατούν, οδηγούν ή χρησιμοποιούν τα διαθέσιμα ΜΜΜ διαγράφοντας μη αναμενόμενες αστικές, προαστιακές ή υπεραστικές διαδρομές. Η ύπαρξη διαθέσιμου χώρου είναι πρωταρχικής σημασίας και σε δεύτερο επίπεδο αναδύεται το ζήτημα της δυνατότητας διάνυσης μιας απόστασης και του χρόνου που χρειάζεται. Η προσβασιμότητα λοιπόν στο χώρο εξαρτάται από την ώρα, τα διαθέσιμα μέσα σε κάθε περιοχή, την επικινδυνότητα, το φύλο, την ηλικία την οικονομική κατάσταση του ατόμου. Ως αποτέλεσμα ο υλικός χώρος, δημόσιος και ιδιωτικός επανέρχονται διαρκώς στο προσκήνιο και μαζί τους αναδεικνύεται η ανθεκτικότητα και η σημασία της σεξουαλικής επιθυμίας για την πόλη. Πέρα όμως των χωρικών μεταφορών και των αλλαγών στις επιτελούμενες πρακτικές, οι εφαρμογές και τα δίκτυα επαναφέρουν στο προσκήνιο το θέμα των αποκλεισμών, της ανάγκης για ανθρώπινη-σωματική επαφή, του χώρου και του τοπικού στον παγκόσμιο ιστό. Δεκατρία χρόνια μετά επιβεβαιώνεται αυτό που τόνισε ο Μαρνελάκης (2014/2008). Οι (νέες) γεωγραφίες της σεξουαλικής επιθυμίας, «της μυρωδιάς του σπέρματος των πορνοσινεμά», των συναντήσεων των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων έχουν ιδιαίτερη ανθεκτικότητα γιατί επιβιώνουν και ανθίζουν ακόμη και στο περιθώριο· και η μελέτη της πόλης δε μπορεί να τις αγνοεί.

>>

Βιβλιογραφία

- Abraham, J., 2008. Metropolitan Lovers: *The Homosexuality of Cities.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Aldrich, R., 2004. "Homosexuality and the city: An historical overview". *Urban Studies,* 41(9), σσ. 1719-1737.
- Ashford, C., 2006. "The Only Gay in the Village: Sexuality and the Net". *Information & Communications Technology Law,* 15(3), σσ. 275-289.
- Browne, K., 2006. "Challenging Queer Geographies". *Antipode,* 38(5), σσ. 885-893.
- Brown, M. & Knopp, L., 2008. "Queering the map: The productive tensions of colliding epistemologies". Annals of the Association of American Geographers, 98(1), σσ. 40-58.
- Eleftheriadis, K., 2016. "Cosmopolitanism, Nationalism and Sexual politics in the European periphery: a multiscalar analysis of gay prides in Thessaloniki, Greece". *International Journal of Politics,* Volume 30, σσ. 385-398.
- Grov, C. κ.ά., 2014. "Gay and Bisexual Men's Use of the Internet: Research from the 1990s through 2013". *Journal of Sex Research*, 51(4), σσ. 390-409.
- Jackon, P. A., 2011. "Capitalism, LGBT activism, and queer autonomy in Thailand". Στο P. A. Jackon, (επ.) *Queer Bangkok: 21st Century Markets, Media, and Rights.* Hong Kong: Hong Kong University Press, σσ. 195-204.
- Kallitsis, P., 2018. "Data and 'social/sexual' encounters in the city: mappings of potential embodied experiences through geolocative dating apps". Στο A. Karandinou, (επ.) *Data, Architecture and the Experience of Place.* Λονδίνο: Routlege, σσ. 175-191.
- Miller, B., 2015. ""They're the Modern-Day Gay Bar": Exploring the Uses and Gratifications of Social Networks for Men Who Have Sex with Men". *Computers in Human Behavior,* 51(Part A), σσ. 476-482.
- Papanikolaou, D., 2014. "Mapping/unmapping. The making of queer Athens". Στο: M. Cook & E. J. V., (επ.). *Queer Cities, Queer Cultures.* Λονδίνο: Bloomsbury, σσ. 151-170.
- Robinson, B. & Moskowitz, D. A., 2013. « The Eroticism of Internet Cruising as a Self-Contained Behaviour: A Multivariate Analysis of Men Seeking Men Demographics and Getting Off Online". *Culture, Health & Sexuality,* 15(5), σσ. 555-569.
- Simonsen, K., 2003. "The embodied city: from bodily practice to urban life". Στο J. Ohman & K. Simonsen (επ.). *Voices from the North. New trends in Nordic Human Geography*. London: Routledge, σσ. 152-172.
- Βαΐου, Ν., 2021. *Η αθέατη εργασία των γυναικών στη συγκρότηση της πόλης. Όψεις της Αθήνας μετά τη μεταπολίτευση.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μαρνελάκης, Γ., 2014/2008. "Η επίμονη σωματικότητα της οδού Αθηνάς". Στο Βαΐου, Ντ., Θεοφανίδου, Ρ., Καρασιώτου, Σ., Μαρκαντλα, Ρ., Ντρούκα, Ε., Σολίχου, Λ., Χατζηαθανασίου, Α, Ψαλλιδάκη, Τ. (επ) Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου. Αθήνα: futura, σσ. 91-93.

Διοίκηση και αρμοδιότητες χωρικού σχεδιασμού θεσμικά ζητήματα σχεδιασμού

Αμαλία Κουδούνη,
Αρχιτέκτων – Πολεοδόμος
Πρώην Προϊσταμένη Δ/νσης Πολεοδομικού Σχεδιασμού/ ΥΠΕΚΑ,
amaliakoud@gmail.com

1. Ιστορικό θεσμικού πλαισίου πολεοδομικών σχεδίων

1.1. Το από 17.7/16.8.1923 Ν.Δ. «Περί Σχεδίων Πόλεων, Κωμών και Συνοικισμών του Κράτους και οικοδομής αυτών» αποτέλεσε για έξι περίπου δεκαετίες το κύριο –αν όχι αποκλειστικό– πλαίσιο για τον πολεοδομικό σχεδιασμό της χώρας και την έγκριση των γνωστών ρυμοτομικών σχεδίων ή σχεδίων πόλεων, που ακόμα και σήμερα εφαρμόζεται για την τροποποίηση, αναθεώρηση καθώς και για την εφαρμογή των παλιών αυτών ρυμοτομικών σχεδίων (εγκεκριμένων προ του 1983). Ακολούθησε ο πρώτος Οικοδομικός Κανονισμός το 1929 και διατάξεις εφαρμογής των κοινόχρηστων χώρων (οδοί, πλατείες , χώροι πρασίνου) που εξειδίκευσαν τις διατάξεις του παραπάνω Ν.Δ για την οργάνωση και οικοδόμηση των οικοδομικών τετραγώνων και τη διάνοιξη των κοινόχρηστων χώρων. Ο σχεδιασμός των πόλεων προέβλεπε και τη χωροθέτηση κοινωφελών χρήσεων (νοσοκομεία, εκπαιδευτήρια κ.α) καθώς και την υγιεινή και ασφάλεια χρήσης των κτιρίων, αλλά και την αισθητική και «γενική οικονομία» της πόλης, με την επιβολή και την πρόνοια γενικών όρων και περιορισμών για τη δόμηση των οικοδομήσιμων χώρων.

Στο διάστημα εφαρμογής των διατάξεων του Ν.Δ της 17.7.1923 (σχεδόν 60 χρόνια) η δόμηση στα σχέδια ήταν «ελεύθερη» από περιορισμούς χρήσεων γης, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν περιοχές με μικτές χρήσεις και θετικά στοιχεία στην οργάνωση των λειτουργιών της πόλης τουλάχιστον μέχρις ότου γίνει σημαντική πληθυσμιακή αύξηση/ μεγέθυνση ορισμένων αστικών κέντρων μετά τη δεκαετία του 1970. Η δόμηση, η κάλυψη των οικοπέδων, ο αριθμός ορόφων το ύψος και ο έμμεσα προκύπτων Σ.Δ. γινόταν βάσει των διατάξεων του ΓΟΚ που καθόριζαν τα παραπάνω μεγέθη κατά γενικό τρόπο (ανάλογα με τα «συστήματα» δόμησης που ίσχυαν μέχρι το ΓΟΚ1985).

1.2. Το Σύνταγμα του 1975 και ιδίως το άρθρο 24, απετέλεσε τομή για τον πολεοδομικό σχεδιασμό αποδίδοντας στο κράτος ρυθμιστική αρμοδιότητα στον έλεγχο διαμόρφωσης και ανάπτυξης των οικιστικών περιοχών με σκοπό τη λειτουργικότητά τους, την εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών συνθηκών διαβίωσης των πολιτών και την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Το περιβάλλον

και η ποιότητα ζωής είναι προστατευτέα έννομα αγαθά και ο πολεοδομικός σχεδιασμός γίνεται μετά από χωροταξικό σχεδιασμό/προγραμματισμό. Επιβάλλεται υποχρέωση εισφορών σε γη και σε χρήμα στις ιδιοκτησίες που εντάσσονται σε οικιστικές περιοχές ή σε οικιστικές περιοχές που «αναμορφώνονται». Κατ΄ εφαρμογή του 24/ Συντάγματος ψηφίστηκαν νόμοι ειδικότερα:

- ο ν.947/79 «Περί οικιστικών περιοχών» αποτελεί το πρώτο ολοκληρωμένο πλαίσιο, των τρόπων, μηχανισμών και εργαλείων πολεοδομικής και οικιστικής ανάπτυξης που αναδιαμορφώθηκαν στις σύγχρονες μορφές που ισχύουν σήμερα.
- ο ν.1337/1983 αρχικά μεταβατικός (για μια 5ετία) για να αντιμετωπίσει άμεσα τα προβλήματα της αυθαίρετης δόμησης στην «περιφέρεια» των ελληνικών πόλεων και να εξασφαλίσει στοιχειωδώς την οργάνωσή τους με την αναγκαία τεχνική και κοινωνική υποδομή[1].
- ο Οικιστικός ν.2508/1997, που διεύρυνε τη χωρική εμβέλεια των πολεοδομικών σχεδίων στο σύνολο του φυσικού χώρου και καθιέρωσε
  - το 1ο γενικό επίπεδο, προσδιορισμού περιοχών προς οικιστική ανάπτυξη / πολεοδόμηση και καθορισμού ζωνών προστασίας και ζωνών ελέγχου των χρήσεων για τη λειτουργική χωρική οργάνωση των διοικητικών περιφερειών ενός «Καποδιστριακού» Δήμου, με Ρυθμιστικά Σχέδια (ΡΣ) σε 6 σημαντικά αστικά κέντρα, ΓΠΣ στα αστικά κέντρα και ΣΧΟΟΑΠ στους μικρούς οικισμούς.
  - το 2ο εξειδικευμένο επίπεδο του ρυμοτομικού σχεδιασμού (Ο.Τ, οδοί, Κ.Χ, Κ.Π κλπ)/ πολεοδομικής μελέτης (ΠΜΕ-Α) και της Πράξη Εφαρμογής (επιβολή υποχρεώσεων εισφορών γης και χρήματος).[2]

[1] Ο ν.1337/83 υποστηρίχθηκε από το Πρόγραμμα ΕΠΑ (Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότηση) του τότε ΥΧΟΠ , στο πλαίσιο του οποίου εγκρίθηκαν ΓΠΣ σε όλες τις πόλεις της χώρας πληθυσμού μεγαλύτερου των 2.000 κατοίκων. Τα πρώτα ΓΠΣ εγκρίθηκαν το 1985 δηλαδή μόλις 2-2,5 χρόνια περίπου από την ισχύ του και το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε σε 12-15 χρόνια. Αντίθετα δεν ήταν ικανοποιητικά τα ποσοστά έγκρισης Πολεοδομικών Μελετών Επέκτασης ούτε των Αναθεωρήσεων παλιών σχεδίων ή των Πράξεων Εφαρμογής.

[2] Ο ν.2508/97 υποστηρίχθηκε κυρίως στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) και του ΕΣΠΑ (2000-2007 & 2007 - 2015). Εκπονήθηκαν 350 - 400 περίπου μελέτες ΓΠΣ/ΣΧΟΟΑΠ, χωρίς όμως αυτές να έχουν ομοιομορφία και σαφήνεια όπως τα αντίστοιχα ΓΠΣ της ΕΠΑ. Αστοχίες υπήρξαν και στο Πρόγραμμα Πολεοδομικών Μελετών Επεκτάσεων και Πράξεων Εφαρμογής του ΥΠΕΧΩΔΕ (1994-1996) που δεν ολοκληρώθηκε. Σημαντικός παράγοντας της αποτυχίας ήταν η «ακύρωση», με Αποφάσεις του ΣτΕ, της αποκέντρωσης αρμοδιοτήτων έγκρισης των Πολεοδομικών Μελετών από Όργανα της Διοίκησης (Αποφάσεις Υπουργού, Γεν. Γραμματέα Περιφέρειας και αιρετού Νομάρχη), που προέβλεπαν οι διατάξεις του ν. 2508/1997.

Κατά κύριο λόγο εφαρμόστηκαν οι διατάξεις/εργαλεία που προέβλεπαν την ιδιωτική ανάπτυξη αρτίων οικοπέδων βάσει όρων και περιορισμών δόμησης και όχι μηχανισμοί οργανωμένης οικιστικής ανάπτυξης (Ζώνη Ενεργού Πολεοδομίας, Αστικού Αναδασμού κ.ά.) που εφαρμόστηκαν μόνο σε ειδικά προγράμματα φορέων όπως η ΔΕΠΟΣ, ΟΕΚ κ.ά.

Παράλληλα, έγιναν γενικότερες νομοθετικές ρυθμίσεις για τη χωροταξική διάρθρωση της χώρας (ν.360/1976) την προστασία του περιβάλλοντος (ν.1650/1986) και συναφείς προς την οικιστική ανάπτυξη και την προστασία ευαίσθητων περιοχών και φυσικών σχηματισμών (ν.998/1979 για τα δάση κ.ά).

1.3. Οι βασικές ρυθμίσεις του ισχύοντος σήμερα ν.4447/2016 «Χωρικός Σχεδιασμός – Βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις» (Α΄241), αναφέρονται

- ✓ στη διάρθρωση ενός συνολικού συστήματος Χωρικού Σχεδιασμού με τα Χωροταξικά (Στρατηγικά) και τα Πολεοδομικά (Ρυθμιστικά/ κανονιστικά) Σχέδια.
- ✓ στον εξορθολογισμό του περιεχομένου και κανονιστικού - δεσμευτικού χαρακτήρα του πολεοδομικού σχεδίου 1ου επιπέδου (Τοπικό Πολεοδομικό Σχέδιο) που εγκρίνεται με Π.Δ. και εξειδίκευσης μελέτη πολεοδόμησης και εφαρμογής της (2ο επίπεδο), με ενιαίο Ρυμοτομικό Σχέδιο Εφαρμογής που εγκρίνεται με ΥΑ ή Απόφαση του Συντονιστή Α.Δ.).
- ✓ στον περιορισμό του αριθμού των χωρικών σχεδίων (κατάργηση Εθνικού Πλαισίου, ενοποίηση του Ρ.Σ, ΓΠΣ & ΣΧΟΟΑΠ καθώς και της ΠΜ &ΠΕ) και την αλλαγή τίτλων τους.
- ✓ στην εισαγωγή του ΕΠΣ, ενός «ευέλικτου» εργαλείου σχεδιασμού 1ου επιπέδου, ισοδύναμου του ΤΠΣ, το οποίο αντιστοιχείται προς τα Ειδικά Σχέδια Χωρικής ανάπτυξης Δημοσίων (ΕΣΧΑΔΑ) ή ιδιωτικών Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΣΧΑΣΕ)
- ✓ στην απλούστευση των διαδικασιών έγκρισης των ρυμοτομικών/πολεοδομικών σχεδίων (ΡΣΕ).
- ✓ στην οργάνωση των χρήσεων γης στο π.δ 59/2018 του οποίου προβλέπεται βελτίωση/συμπλήρωση με το Κεφάλαιο Δ΄ (άρθρα 41-45) του ν.4759/2020.

2. Αρμοδιότητες έγκρισης πολεοδομικών σχεδίων

Από το 1923 μέχρι το 1983 τα ρυμοτομικά σχέδια εγκρίνονταν με προεδρικά διατάγματα καθώς ήταν τα μόνα εργαλεία σχεδιασμού και κανόνων για τη δόμηση. Με το ν.1337/1983 το «στρατηγικού» χαρακτήρα ΓΠΣ, εγκρινόταν με Απόφαση του Υπουργού Περιβάλλοντος, αρμοδιότητα που διατηρήθηκε στο ν.2508/1997 για τις περιοχές Ρυθμιστικών Σχεδίων Αθήνας και Θεσσαλονίκης ενώ, τα ΓΠΣ/ ΣΧΟΟΑΠ στην υπόλοιπη χώρα εγκρίνονταν με απόφαση των Γενικών Γραμματέων των 13 Περιφερειών και μετά το 2010 και το «Πρόγραμμα ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ», των Συντονιστών των Αποκεντρωμένων Διοικήσεων. Όλες οι ΠΜΕ-Α εξακολουθούν να εγκρίνονται με Π. Δ.

Ο ν.2508/1997, εναρμονιζόμενος προς την προωθούμενη διοικητική αναδιάρθρωση του Προγράμματος ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ (ν.2503/1997) και για την επίσπευση / απλοποίηση των διαδικασιών έγκρισης ΠΜΕ-Α, προέβλεψε την αποκέντρωση αρμοδιοτήτων έγκρισης πολεοδομικών σχεδίων (2ο επίπεδο Πολεοδομικής Μελέτης Επέκτασης και Αναθεώρησης ΠΜΕ-Α) στους Νομάρχες και στους Γ.Γ. Περιφερειών και τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ (πλην ελάχιστων περιπτώσεων παραδοσιακών οικισμών, κ.ά). Όμως με διαδοχικές Αποφάσεις του το ΣτΕ (ιδίως ΣτΕ Ολ.3661-3663/2005) η άσκηση των αρμοδιοτήτων έγκρισης /τροποποίησης των ΠΜΕ-Α από όργανα της διοίκησης και όχι από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (Π.Δ) κρίθηκε αντισυνταγματική. Το ΥΠΕΧΩΔΕ προσαρμόστηκε στη νομολογία του ΣτΕ αρχικά με την Εγκύκλιο 6/2006 και νομοθετικά με το άρθρο 31, αντίστοιχα, των ν.3937/2011 και ν.4067/2012, «επαναφέροντας» την έγκριση των μελετών ΠΜΕ-Α, με Π.Δ.

3. Θεσμικά ζητήματα σχεδιασμού

Με το ν.4447/2016 «αποκαταστάθηκαν» με ορθολογικό τρόπο οι αρμοδιότητες έγκρισης των πολεοδομικών σχεδίων, έτσι το 1ο επίπεδο είναι ρυθμιστικό (Π.Δ) και το 2ο είναι εξειδίκευσης /λεπτομερές (Απόφαση Υπουργού ή Συντονιστή Α.Δ). Ωστόσο μέχρις ότου εγκριθούν με Π.Δ. τα ΤΠΣ και τα ΕΠΣ του ν.4447/2016, οι Π.Μ.Ε -Α σε περιοχές που προβλέπεται, από ισχύοντα ΓΠΣ/ΣΧΟΟΑΠ να πολεοδομηθούν, θα συνεχίσουν να εγκρίνονται με Π.Δ., μεταθέτοντας την απλοποίηση και επιτάχυνση των διαδικασιών έγκρισης των πολεοδομικών σχεδίων για το μέλλον. Δυσλειτουργίες επίσης εστιάζονται σε ζητήματα,

- ✓ άρσεων απαλλοτρίωσης, λόγω μη αλλαγής των «απαρχαιωμένων» διατάξεων περί αναλογισμού (παλιά ρυμοτομικά σχέδια) και έλλειψης χρηματοδότησης των απαλλοτριώσεων. Ο κίνδυνος απώλειας κοινόχρηστων χώρων υπάρχει και στα νέα σχέδια (μετά το 1983) γιατί οι αλλαγές του ν.4315/2014 στις εισφορές γης και χρήματος (όπως ίσχυαν με τους ν.1337/1983 και ν.2508/1997) μειώνουν τα ποσοστά της γης που εξασφαλίζεται ως υποχρεωτική εισφορά του ακινήτου και αυξάνουν τις απαιτήσεις απαλλοτριώσεων. Απαιτούνται διορθώσεις, προκειμένου να εξασφαλίζονται επαρκείς κοινόχρηστοι και οι κοινωφελείς χώροι των σχεδίων,
- ✓ απουσίας σύγχρονου θεσμικού πλαισίου για τις αστικές αναπλάσεις ιδιαίτερα σε αστικές περιοχές που παρουσιάζουν προβλήματα υποβάθμισης που απαιτούν την ενεργοποίηση ευέλικτων μηχανισμών, προσαρμοσμένων στις ευρωπαϊκές δράσεις για τις πράσινες, έξυπνες και ανθεκτικές στην κλιματική αλλαγή πόλεις,
- ✓ απουσίας λειτουργικής «συσχέτισης» των προδιαγραφών εκπόνησης των Χωρικών σχεδίων με τις προδιαγραφές των ΣΜΠΕ, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλές επικαλύψεις στις χωρικές και τις περιβαλλοντικές μελέτες.

- ✓ απουσίας συστηματικών και ουσιαστικών συμμετοχικών διαδικασιών του κοινού κατά την εκπόνηση των μελετών που θα συμβάλλουν στη βελτίωση του σχεδιασμού και στην αποτελεσματικότερη διαχείριση/προστασία του αστικού περιβάλλοντος,
- ✓ «πολυνομίας» και «δαιδαλώδους» των διατάξεων του πολεοδομικού σχεδιασμού και των χρήσεων γης, που μόνο με τη δημιουργία κωδίκων ανά θεματικό τομέα, μπορεί να αντιμετωπιστεί (αντίστοιχα προς τον Κώδικα Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων κ.ά).
- ✓ απουσίας γενικών οδηγιών εφαρμογής της πολεοδομικής νομοθεσίας στις αποκεντρωμένες (περιφερειακές και τοπικές) υπηρεσίες, σήμερα ιδιαίτερα αναγκαίες, λόγω της δεκαετούς τουλάχιστον «υπερπαραγωγής» αποσπασματικών διατάξεων σε διάφορους νόμους.

Βιβλιογραφία

- Αραβαντινός Αθαν. «Πολεοδομικός σχεδιασμός. Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου», Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 2007.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων «Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή Περιφερειών. Προς μια θεματική στρατηγική για το αστικό περιβάλλον», Βρυξέλλες 11.2.2004 COM(2004).
- Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΙΤΑ). Έκθεση Επιστημονικής Επιτροπής, Πολεοδομικός Σχεδιασμός Προβλήματα Εφαρμογής και Προτάσεις Μεταρρύθμισης, 2006
- Κουδούνη Αμαλία, *«Το θεσμικό πλαίσιο για τις χρήσεις γης στον πολεοδομικό σχεδιασμό και το ιστορικό της εξέλιξής του - Προβλήματα και πρακτικές αντιμετώπισης που εφαρμόστηκαν»*, ΕΜΠ – 2014.
- Σερράος Κ., *«Οι πρόσφατες ρυθμίσεις για τη μεταρρύθμιση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού και το σχεδιασμό των χρήσεων γης.»*, ΕΜΠ – 2014.

Σύγχρονος χωρικός σχεδιασμός στην Ελλάδα: Εκπτώσεις προς την ιδιώτευση

Ρένα Κλαμπατσέα
Δρ Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος-Χωροτάκτης, Αναπλ.Καθηγήτρια ΕΜΠ
rklabatsea@arch.ntua.gr

1. Η εκκίνηση της εξαίρεσης

Η διαδρομή του χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα επί έναν αιώνα, εκκινώντας από το ΝΔ/γμα του 1923, καταγράφει σχετικά ολιγάριθμους σταθμούς έως την έναρξη της κρίσης και την πληθώρα αλλεπάλληλων νομοθετημάτων κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010-2021. Αρκετοί ερευνητές έχουν προσεγγίσει τα αποτελέσματα των θεσμικών παρεμβάσεων καθώς και του μελετητικού υλικού με έμφαση στις δεκαετίες ΄80 και ΄90 καθώς και της περιόδου των Ολυμπιακών Αγώνων.

Η εισαγωγή του «ειδικού χωρικού σχεδιασμού» στην ελληνική νομοθεσία (Χαϊνταρλής, 2017 και Μέλισσας, 2019) ως υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης αντίληψης του χώρου ως «αποκλειστικού υποδοχέα επενδύσεων», εκκινεί πριν τη θεσμοθέτησή του ως διακριτό επίπεδο στο σύστημα χωρικού σχεδιασμού το 2014. Τα πρώτα δείγματα του ευέλικτου, κατ΄ εξαίρεση σχεδιασμού νομοθετούνται την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων, με την αφορμή της «εθνικής ανάγκης» ad hoc χωροθετήσεων αθλητικών και λοιπών υποδομών, «αναπτυξιακών επενδύσεων» που δεν προέκυπταν από το στρατηγικό ή ρυθμιστικό χωρικό σχεδιασμό (Κλαμπατσέα και Τσάμπρα, 2014). Στο αφήγημα της επίτευξης του «εθνικού στόχου» βρίσκεται η κεντρική ιδέα της εξαίρεσης, της περίπτωσης, της επιβολής (Κλαμπατσέα, 2013) στοιχείων που αποτελούν το υπόβαθρο εκπτώσεων για το χωρικό σχεδιασμό που θα υφανθεί κατά την περίοδο της κρίσης, παραμένοντας ενισχυόμενο έως σήμερα.

2. Τα κύρια χαρακτηριστικά εδραίωσης του ειδικού χωρικού σχεδιασμού

Ο χωρικός σχεδιασμός την πρόσφατη περίοδο χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία του Ειδικού Σχεδιασμού επί των Γενικών Σχεδίων, ως το κλειδί για «κάθε περίπτωση», καλλιεργώντας την ασφάλεια δικαίου εκπορευόμενης από τον υποχρεωτικό (κατά ΣτΕ) χωρικό σχεδιασμό. Κομβικά σημεία στην «ωρίμανση» αυτού του εργαλείου/επιπέδου είναι:

- Διαδικασία fast track για Στρατηγικές Επενδύσεις (ΕΣΧΑΣΕ), Ν.3894/2010.
- Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα για Δημόσια Ακίνητα (ΕΣΧΑΔΑ), Ν.3986/2011.

- Μεταρρύθμιση για τη Χωροταξία-Πολεοδομία (ΧΩ.ΠΟ.ΜΕ.) με ενσωμάτωση και γενίκευση των ειδικών σχεδίων στο σύστημα χωρικού σχεδιασμού, Ν.4269/2014.
- Διεύρυνση περιπτώσεων (κοινωνικού και περιβαλλοντικού περιεχομένου, άρσης συνεπειών από φυσικές καταστροφές) χρήσης του ειδικού σχεδιασμού και εισαγωγή υποχρεωτικής προέγκρισης όταν υφίσταται χωρικός σχεδιασμός, Ν.4447/2016.
- Κατάργηση υποχρεωτικότητας προέγκρισης, Ν.4635/2019.
- Διεύρυνση περιπτώσεων (οικονομικού/επιχειρησιακού/χρηματοδοτικού περιεχομένου) χρήσης του ειδικού σχεδιασμού, Ν.4759/2020.
- Διεύρυνση της χωρικής εμβέλειας του ειδικού σχεδιασμού με παράλληλο επιμερισμό σε «ειδικά/ότερα» σχέδια, Ν.4872/2021.

Διαπιστώνεται έως σήμερα συστηματική (κατά)χρηση του ειδικού σχεδιασμού ακόμη και εκτός των ορίων της τυπολογίας περιπτώσεων που προδιαγράφονται από τη συνεχή θεσμική διεύρυνσή τους. Η αξιολόγηση αυτής της επιλογής συντείνει στην ουσιαστική υποκατάσταση του δημόσιου χαρακτήρα τοπικού σχεδιασμού με διαφοροποιημένους όρους απομειωμένης διαδικασίας κοινωνικής συμμετοχής, διαβούλευσης και ελέγχου. Η διαχρονική εξέλιξη του ειδικού χωρικού (πολεοδομικού σήμερα) σχεδιασμού αποδίδεται σχηματικά ακολούθως.

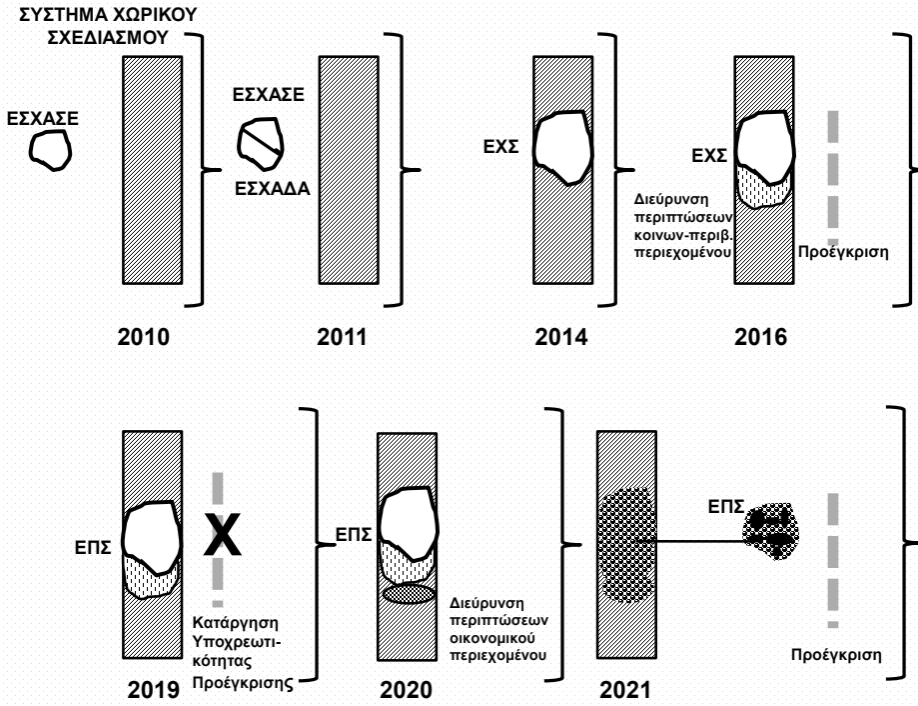

Εικόνα 1: Εξέλιξη ειδικού χωρικού σχεδιασμού, σχέσεις με Σύστημα χωρικού σχεδιασμού, Ελλάδα 2010-21 - Ιδία επεξεργασία θεσμικού πλαισίου 2010-2021.

3. **Οι εκπτώσεις του χωρικού σχεδιασμού ως δημόσιας πολιτικής-Η πορεία προς την ιδιώτευση**

Αποδελτιώνοντας την αλληλουχία εκπτώσεων από ένα δημόσιο, ολοκληρωμένο και συμμετοχικό χωρικό σχεδιασμό που συνιστά εκτός των άλλων δημόσια πολιτική, αναφέρονται οι κυριότερες:

- Εισαγωγή και νομιμοποίηση της εξαίρεσης στον κανόνα.
- Επιβολή της εξαίρεσης στον κανόνα, διεύρυνση των περιπτώσεων εξαίρεσης.
- Ο σχεδιασμός της μονάδας (ακινήτου, ιδιώτη) κατισχύει του σχεδιασμού του «όλου» (όλων).
- Η παράκαμψη της διαβούλευσης, της συμμετοχής επί του σχεδιασμού προβάλλεται ως κύριο στοιχείο επιτάχυνσής του.
- Η δρομολόγηση διαφόρων ταχυτήτων και ποιοτήτων παραγωγής δημόσιου χωρικού σχεδιασμού.

Ως πρώτη έκπτωση για το σχεδιασμό με όρους χωρικής οργάνωσης λειτουργικών ανθρωπογεωγραφικών και αναπτυξιακών ενοτήτων εντός ορίων δήμων της χώρας, με ενημέρωση, διαφάνεια και διαβούλευση με τις τοπικές κοινωνίες, επαναδιατυπώνεται η επίκληση της «έκτακτης» κατάστασης (κρίσης) για επιτάχυνση/διευκόλυνση των Στρατηγικών Επενδύσεων (ΣΕ) που απαιτούν εξαίρεση από τους όρους του υφιστάμενου σχεδιασμού. Η δεύτερη έκπτωση, ως διεύρυνση ή και γενίκευση της πιλοτικής εφαρμογής αναδεικνύει ταυτόχρονα την επιβολή της εξαίρεσης στον κανόνα του δημόσιου χαρακτήρα χωρικού σχεδιασμού. Η τρίτη έκπτωση εντοπίζεται στην κύρια όψη του σχεδιασμού, αυτή της ιδιώτευσής του, που τεκμηριώνεται από την αποδελτίωση του παραγόμενου σχετικού μελετητικού υλικού κατά την περίοδο 2010 έως σήμερα. Κοινό άξονα αποτελεί ο συνεχής περιορισμός της πληροφόρησης, διαφάνειας και διαβούλευσης επί των σχεδίων, προσχηματικά στο όνομα της επιτάχυνσης, ουσιαστικά όμως διευκολύνοντας την «ιδιώτευση» του σχεδιασμού, δηλαδή την αποχή ή την απομάκρυνσή του από τη δημόσια ζωή και επικυρώνοντας το σχεδιασμό των «ειδικών» και επενδυτών. Η περίπτωση του εγκεκριμένου σχεδιασμού του Μητροπολιτικού πόλου Ελληνικού-Αγίου Κοσμά με σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων συνεχούς αναθεώρησής του (Τριάντης, 2021) αποτελεί βασικό δείγμα της παραπάνω πολιτικής επιλογής. Αυτή η πορεία ιδιώτευσης οικοδομείται σταδιακά αλλά συστηματικά στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, στον αντίποδα της αναγκαίας δημοσιοποίησης και συμμετοχής των ενδιαφερόμενων μερών, πρωτίστως των τοπικών κοινωνιών. Σημειώνεται ότι η ενημέρωση, διαβούλευση και συμμετοχή κατά την εκπόνηση ενός Ειδικού Σχεδίου περιορίζεται, συρρικνώνεται στην «αναγκαστική» διαβούλευση της υποχρεωτικής ανάρτησης της ΣΜΠΕ, καταργώντας ευθέως την όποια πιθανή αλλαγή του περιεχομένου του σχεδίου, όπως αυτό έχει αρχικά κατατεθεί στη διαδικασία.

Με τη χωρική νομοθεσία στα τέλη της δεκαετίας του '90 δομήθηκε ένα πλήρες και ιεραρχικό σύστημα χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, πρώτη φορά σε χωροταξικό και πολεοδομικό επίπεδο, με πρόθεση την κάλυψη της επικράτειας με σχέδια εθνικού, περιφερειακού και τοπικού επιπέδου. Τα τελευταία (ΓΠΣ/ΣΧΟΟΑΠ) συνεχίζουν να εκπονούνται, θεσμοθετούνται και αναθεωρούνται έως σήμερα (Βεζυριαννίδου & Λαλένης, 2019). Μόλις το 21,6% των Δημοτικών Ενοτήτων της Χώρας, εξαιρουμένης της Περιφέρειας Αττικής, διαθέτει εγκεκριμένο σχέδιο τοπικού επιπέδου (βλ. Χάρτη 1).

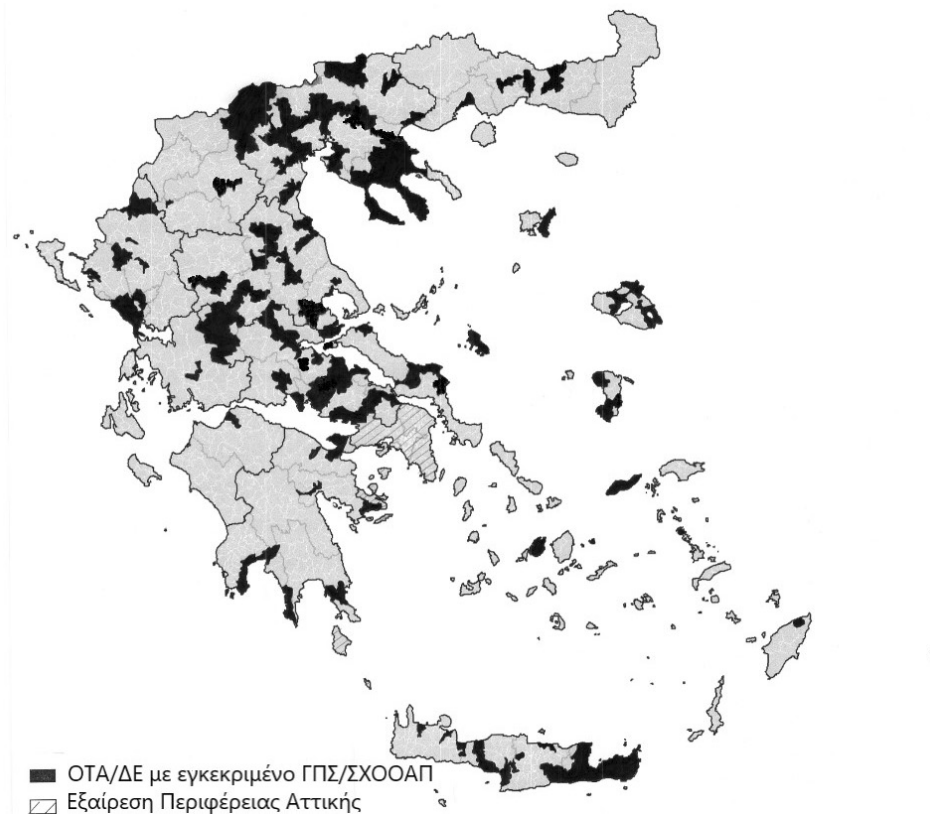

Χάρτης 1. Περιοχές με εγκεκριμένο σχέδιο τοπικού χαρακτήρα (ΓΠΣ/ΣΧΟΟΑΠ Ν.2508/97) - Ιδία επεξεργασία στοιχείων Εθνικού Τυπογραφείου με ημερομηνία δημοσίευσης 1.1.2000-25.8.2021

Το πρόσφατο στάδιο εκπτώσεων στο χωρικό σχεδιασμό αποτελεί η επιλογή για διαφορετικές ταχύτητες και ποιότητες διαδικασίας εκπόνησης σχεδίων τοπικού επιπέδου στο πλαίσιο του «Προγράμματος Κ. Δοξιάδη» (ΥΑ ΥΠΕΝ/ΓρΥΦΧΑΠ/121492/1903). Ορισμένοι δήμοι επιλέγεται να μελετηθούν ως Ειδικά Σχέδια (ΕΠΣ) με περιορισμένες προδιαγραφές, χρονοδιάγραμμα και διαβούλευση από τα Τοπικά Πολεοδομικά Σχέδια (ΤΠΣ).

Η αξία του χωρικού σχεδιασμού ως διαδικασία ανοικτή, συμμετοχική, συμπεριληπτική, αίρεται συστηματικά όπως και η ισονομία ως προς τους όρους της παραγωγής σχεδίων τοπικού επιπέδου που αφορούν την οργάνωση και ανάπτυξη των τόπων, ερήμην των κοινωνιών τους. Ενδεικτικά, νησιωτικοί τουριστικοί δήμοι (Θήρας, Μυκόνου), όπως και ανερχόμενοι τουριστικοί προορισμοί (Δυτικής Μάνης) επιλέγεται να μελετηθούν ως ΕΠΣ κι όχι ως ΤΠΣ ακολουθώντας εκπτωτικές προδιαγραφές και διαδικασίες δημοσιοποίησης, διαβούλευσης, κοινωνικής συμμετοχής και ελέγχου. Ανάλογη επιλογή περιλαμβάνει κρίσιμες περιοχές της χώρας (βλ. παραλιακά μέτωπα Θεσσαλονίκης/Ηπείρου/Ηλείας κλπ), που αποκόπτονται από τα ΤΠΣ και μελετώνται ως ΕΠΣ προβάλλοντας ως πλεονέκτημα, το ενιαίο και μοναδικό στάδιο σχεδιασμού -ερμηνευόμενο σε κατάργηση της διαβούλευσης επί του σχεδιασμού και μετατόπιση στην υποχρεωτική διαβούλευση επί της ΣΜΠΕ) σε ασυνέχεια με τις οργανικά λειτουργικές ενότητες που ανήκουν. Οι λοιπές αυτές περιοχές είτε παραμένουν εκτός σχεδιασμού είτε μελετώνται ως ΤΠΣ.

4. **Συμπερασματικά**

Την τελευταία δεκαετία δομείται σταδιακά το πλαίσιο ενός συστήματος χωρικού σχεδιασμού που επιτάσσει ιεραρχικές σχέσεις βασιζόμενες στο «αξίωμα» της επιλογής της κυριαρχίας του ειδικού (χωροταξικού και πολεοδομικού) σχεδιασμού επί του γενικού σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο (τομεακά χωροταξικά πλαίσια/σχέδια) καθώς και σε τοπικό επίπεδο (ΕΠΣ). Το αφήγημα της «έκτακτης» κατάστασης αναπαράγεται, χωρίς επαρκή τεκμηρίωση, προάγοντας την εκπόνηση τοπικών σχεδίων διαφορετικών ταχυτήτων και ενσωμάτωσης ποιοτήτων κοινωνικής συμμετοχής και διαφάνειας. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται μέσω της δημόσιας πολιτικής του χωρικού σχεδιασμού η απόδοση χωρικών προνομίων σε επιλεγμένες χωρικές ενότητες και αντίστοιχες ομάδες ενδιαφερόμενων και συμφερόντων, σε αντίστιξη με το δικαίωμα στο σχεδιασμό του χώρου (ως κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό και περιβαλλοντικό πεδίο διεκδίκησης της ατομικής και συλλογικής αξίας της ποιότητας ζωής των τοπικών κοινωνιών).

Ο σύγχρονος ευέλικτος ειδικός χωρικός σχεδιασμός εντείνει τις χωροκοινωνικές ανισότητες, λειτουργεί ως όχημα απόδοσης «χωρικών προνομίων», αναπαράγοντας αναπτυξιακές παθογένειες της μεταπολιτευτικής περιόδου, διεμβολίζει το χωρικό σχεδιασμό ως δημόσια πολιτική και επιζητούμενη κοινωνική πρακτική, οδηγώντας τον σε αποχή/απομάκρυνση από τη δημόσια ζωή, εν τέλει στην ιδιώτευση.

Βιβλιογραφία-Πηγές

- Βεζυριαννίδου, Σ., Λαλένης Κ.(2019) Το Διοικητικό Σύστημα Οργάνωσης του Χωρικού Σχεδιασμού στην Ελλάδα με τη μεταρρύθμιση «Καλλικράτης», στο *Σύγχρονοι Προβληματισμοί για την Πολεοδομία, τη Χωροταξία και την Ανάπτυξη, Μια συλλογή κειμένων από το 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.* Επιμέλεια Δέφνερ Α.Μ., Σκάγιαννης Π., κ.ά.). ΤΜΧΠΠΑ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, σ.1637-1647.
- Κλαμπατσέα, Ρ. (2013) *Η επιχειρούμενη πρόκριση του ευέλικτου και κατά περίπτωση χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα της κρίσης-λόγος και αντίλογος*. Πρακτικά Συνεδρίου Μεταβολές + Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Εποχή της Κρίσης, που διεξήχθη στο Βόλο 1-3 Νοεμβρίου 2013.
- Κλαμπατσέα Ρ., Τσάμπρα Μ. (2014) *Αστική ανάπτυξη την εποχή της κρίσης: στρατηγικές, διαδικασίες και πρακτικές αναδιάρθρωσης της μητροπολιτικής Αθήνας.* Πρακτικά 12ου Τακτικού Επιστημονικού Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA-GR): Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις, Αθήνα.
- Μέλισσας, Δ. (2019) *Το Τοπικό Χωρικό Σχέδιο και το Ειδικό Χωρικό Σχέδιο.* Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Τριάντης, Λ. (2021) *Το «Ελληνικό» ως πολιορκητικός κριός για τις διαδικασίες ανάπτυξης/ιδιωτικοποίησης του αστικού χώρου.* Γεωγραφίες, 37: 3-10.
- Χαϊνταρλής, Μ. (2017) *Τα Νομικά Χωρικά Εργαλεία Στρατηγικού Χαρακτήρα - θεωρία και Πράξη.* Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.

- Διαδικτυακός τόπος Εθνικού Τυπογραφείου Ελλάδας, http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek, ημερομηνία πρόσβασης έως 25/8/2021.
- Ν.3894/10, (ΦΕΚ 204/Α /2.12.2010), *Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων.*
- Ν.3986/11, (ΦΕΚ 152/Α/1.07.2011), *Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015.*
- Ν.4269/14, (ΦΕΚ 142/Α /28.06.2014), *Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση -Βιώσιμη ανάπτυξη.*
- Ν.4447/16, (ΦΕΚ 241/Α/23.12.2016), *Χωρικός σχεδιασμός - βιώσιμη ανάπτυξη κ.ά. διατάξεις.*
- Ν.4635/19, (ΦΕΚ 167/Α/30.10.2019), *Επενδύω στην Ελλάδα και άλλες διατάξεις.*
- Ν.4685/20, (ΦΕΚ 92/Α/7.05.2020), *Εκσυγχρονισμός περιβαλλοντικής νομοθεσίας, και λοιπές διατάξεις.*
- Ν.4759/20, (ΦΕΚ 245/Α/9.12.2020), *Εκσυγχρονισμός της Χωροταξικής και Πολεοδομικής Νομοθεσίας κ.ά διατάξεις.*
- Ν.4872/21, (ΦΕΚ 247/Α/10.12.2021), *Δίκαιη Αναπτυξιακή Μετάβαση, ρύθμιση ειδικότερων ζητημάτων απολιγνιτοποίησης κ.ά επείγουσες διατάξεις*.
- ΥΑ Αριθμ.ΥΠΕΝ/ΓρΥΦΧΑΠ/121492/1903, (ΦΕΚ 6046/Β/20.12.2021) *Κατάρτιση και έγκριση προγραμμάτων εκπόνησης μελετών ΤΠΣ, ΕΠΣ (Β΄ τμήμα προγραμμάτων πολεοδομικού σχεδιασμού), σε εφαρμογή παρ. 1 άρθρου 14 ν. 4759/2020, με χρηματοδότηση Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας -ΠΔΕ - ΣΑΤΑ 075, «ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ».*

Η αστική παρουσία των θεσμών στην Αθήνα και ο διάλογος με την εξουσία

Αμαλία Κωτσάκη

Δρ αρχιτέκτων ΕΜΠ, αναπληρώτρια καθηγήτρια Πολυτεχνείου Κρήτης

kotsaki@arch.tuc.gr

Ήδη από τα πρώτα σχέδια των Αθηνών δεν εμφανίζεται συγκέντρωση θεσμικών κτηρίων σε μια περιοχή που θα συγκροτούσε το λεγόμενο διοικητικό κέντρο της πόλης. Η διασπορά αυτή συνεχίζεται και στα επόμενα χρόνια με κορύφωση τις δεκαετίες 1950 και 1960 με τις διαδοχικές επεκτάσεις της πόλης με αποτέλεσμα η αστική παρουσία των θεσμών στην πόλη να παραμένει δυσδιάκριτη πλην εξαιρέσεων οι οποίες αφορούν θεσμικά μνημειακά σύνολα του 19ου αιώνα συχνά αποτελέσματα εθνικής ευεργεσίας με κορυφαία ανάμεσά τους την Αθηναϊκή Τριλογία.

Το ενδιαφέρον της αστικής παρουσίας των θεσμών στην Αθήνα εξακοντίζεται στην περίπτωση της Δικαιοσύνης ζήτημα όπως αποδεικνύεται πρωτίστως πολεοδομικό.

Αν κάτι χαρακτηρίζει την εξέλιξη της στέγασης της Δικαιοσύνης στην Αθήνα είναι η περιπλάνηση του Μεγάρου στην πόλη. Τα περί αντανάκλασης των αντιλήψεων για τη Δικαιοσύνη στην αρχιτεκτονική του Δικαστικού Μεγάρου Αθηνών βρίσκουν αμεσότερο αντικατοπτρισμό στην εκάστοτε επιλογή της θέσης του. Παρότι τα κριτήρια για την επιλογή της υπήρξαν πολλά και κινήθηκαν από το όραμα στον ρεαλισμό και από την ταπεινή μικροπολιτική στον υψιπετή συμβολισμό, ως σημαντικότερο κριτήριο για τη χωροθέτηση όλων των Δικαστικών Μεγάρων που κατά καιρούς προτάθηκαν ήταν η διαθέσιμη δημόσια γη.

Αρχικά, το Δικαστικό Μέγαρο απαντάται ή προτείνεται στην περιοχή της αγοράς (Ψυρρή, Μοναστηράκι), στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας καθότι ο στόχος κατά βάσιν είναι η διασφάλιση των συναλλαγών, τουτέστιν λειτουργικός. Αργότερα, επί Τρικούπη μεταφέρεται στην περιοχή του πνευματικού κέντρου της πόλης, στη θέση των βασιλικών στάβλων αποδίδοντας πολεοδομική διάσταση στο ζήτημα με στόχο εξωραϊστικό.

Η πορεία που ακολουθεί είναι προς Βορράν, κατ' αρχήν στην οδό Ρηγίλλης, θέση απόκεντρη την εποχή εκείνη (1900-1910) και συμβολικά αδιάφορη. Η προπολεμική του περιπλάνηση θα ολοκληρωθεί στη θέση Μακρυγιάννη με εντονότατη συμβολική διάσταση μέσα από την θέση του Μεγάρου παρά την Ακρόπολη και την ταύτιση με την εξουσία να κυριαρχεί. Κατά τούτο, προπολεμικά η περιπλάνηση του Μεγάρου καταδεικνύει την εξέλιξη του επιθυμητού χαρακτήρα του: λειτουργικός, εξωραϊστικός, συμβολικός.

Μεταπολεμικά, η επιλογή των θέσεων αποκτά σαφή πολεοδομικό προσανατολισμό ο οποίος κινείται ανάμεσα στον εξωραϊσμό και την αντιμετώπιση του κυκλοφοριακού

ζητήματος. Κατά τούτο για την ανέγερση του μεγάρου προτείνεται η υποβαθμισμένη περιοχή της αγοράς ή εκεί όπου υπάρχει απλώς διαθέσιμη δημόσια γη. Η αντιμετώπιση της στέγασης της Δικαιοσύνης εκτός από τον εθνικό χαρακτήρα που εγγενώς διαθέτει, μεταπολεμικά μετέχει πλέον ενεργά στην επίλυση του πολεοδομικού προβλήματος της πρωτεύουσας το οποίο έχει εξελιχθεί σε εθνικό.

Η ανέγερση του Δικαστικού Μεγάρου Αθηνών κυρίως μεταπολεμικά συνιστά πολεοδομική παρέμβαση στην κατηγορία των έργων εξωραϊσμού. Εξ άλλου το Δικαστικό Μέγαρο θα προσέθετε νέα πληγή λόγω του προορισμού του να φιλοξενήσει το ετερόκλητο πλήθος με αποτέλεσμα να επιταθεί η δυσμενής κατάσταση της κυκλοφορίας αλλά και της εικόνας της πόλης.

Από εδώ όμως ξεκινά η μεταπολεμική κακοδαιμονία που αφορά στη στέγαση της δικαιοσύνης ενισχυόμενη από την έλλειψη δημοσιονομικής ισχύος η οποία υποδείκνυε έμμεσα θέσεις αλλά και τρόπους εξοικονόμησης κονδυλίων για την ανέγερση. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα είχε προκύψει από την έλλειψη ρυθμιστικού η οποία εμπόδιζε τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης για χωροθέτηση σημαντικών λειτουργιών στην Αθήνα. Η αναζήτηση της θέσης του Μεγάρου μεταπολεμικά είχε εξελιχθεί σε έναν κυκεώνα συζητήσεων ατελέσφορων. Από τη μια πλευρά θεωρείτο ότι η επίλυση του πολεοδομικού προβλήματος των Αθηνών θα υπαγορεύσει τη θέση του Μεγάρου και από την άλλη ότι το Μέγαρο θα λειτουργήσει καταλυτικά στην επίλυση του πολεοδομικού.

Όλες όμως οι προτάσεις διατυπώνονταν συνειδητά από την πολιτεία σε θεσμικό κενό. Τελικά, η οριστική απόφαση που πάρθηκε το 1962 για την ανέγερση του Δικαστικού Μεγάρου Αθηνών στη θέση των φυλακών Αβέρωφ στην λεωφόρο Αλεξάνδρας εντάσσεται στην έξαρση των εξωραϊστικών έργων η οποία «συμπίπτει» με μια ευρύτερη αναπτυξιακή πολιτική γύρω από το 1960 χωρίς προγραμματικό χαρακτήρα. Το παρελθόν είχε δείξει ότι η εξαφάνιση «νοσογόνων» εστιών (πχ προσφυγικές τρώγλες κλπ) και η περιστασιακή ενσωμάτωση μνημειακών κτηρίων στον πυρήνα της πόλης αναγνωρίζονταν ως πολεοδομική πράξη. Η απομάκρυνση των φυλακών Αβέρωφ συνιστούσε εξωραϊστική πράξη, ενώ το γεγονός ότι η έκταση στην οποία βρίσκονταν αποτελούσε ιδιοκτησία του υπουργείου Δικαιοσύνης μαζί με την απόφαση για ανέγερση της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αθηνών σε παρακείμενο οικόπεδο αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την επιλογή της θέσης η οποία αν και θα μπορούσε αρχικά να ερμηνευθεί ως μια λειτουργική λύση για την καλύτερη διαχείριση των μεταγωγών, είναι βέβαιον ότι αναδεικνύει και το αίτημα της ασφάλειας που τώρα αναφύεται. Η πόλη μεταφέρεται προς Βορρά και το σύμπλεγμα Δικαστικού και Αστυνομικού Μεγάρου πάνω στον κύριο άξονα κυκλοφορίας από και προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργεί ως σημείο ελέγχου από και προς τα Βόρεια προάστια.

Με το να διαπραγματευόμαστε όμως το ζήτημα της χωροθέτησης του Μεγάρου αναφερόμενοι στη «θέση» του παρακάμπτουμε έναν προβληματισμό που έμελλε να κα-

θορίσει τις μεταπολεμικές εξελίξεις : το ζήτημα της τήρησης της αρχής του ενιαίου στο Μέγαρο, η οποία είχε καταλυθεί ήδη από το 1929 με την χωρική αυτονόμηση του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Η δικαστική αποκέντρωση της δεκαετίας του 1980 με την οριστική εγκατάλειψη της ιδέας ενός θηριώδους Δικαστικού Μεγάρου μετέφερε το αντικείμενο της συζήτησης από τη «θέση» του Δικαστικού Μεγάρου στις «θέσεις» των επιμέρους δικαστηρίων και στο «δίκτυό» τους στην πόλη των Αθηνών.

Η επιλογή των θέσεών τους σαφώς αναζητά την οικονομικότερη αντιμετώπιση του ζητήματος. Τώρα όμως δεν περιορίζεται στην εύρεση διαθέσιμης και κατάλληλης δημόσιας γης αλλά σε ανεύρεση διαθέσιμων κτηρίων που θα μπορούσαν να στεγάσουν άμεσα δικαστικές λειτουργίες. Ο πραγματιστικός χαρακτήρας των κριτηρίων επιλογής βάζει σε δεύτερη μοίρα απαιτήσεις αστικού συμβολισμού της θέμιδας όχι όμως το αίτημα για ασφάλεια. Η επιλογή χωροθέτησης των επιμέρους δικαστηρίων (Πρωτοδικείο στην τ. Σχολή Ευελπίδων, Διοικητικά δικαστήρια στην οδό Λουίζης Ριανκούρ, Ελεγκτικό Συνέδριο στην οδό Βουρνάζου) πάνω στον άξονα που συνδέει τα Βόρεια προάστια με το κέντρο, ενισχύει την πρόθεση για ικανοποίηση του πραγματιστικού αιτήματος της ασφάλειας που βαθμιαία εξελίχθηκε σε καίριο. Παράλληλα, η τοποθέτηση των Δικαστηρίων σε κυκλοφοριακούς άξονες παράπλευρους των λεωφόρων Κηφισίας(Διοικητικά Δικαστήρια), Βασιλίσσης Σοφίας (Ελεγκτικό Συνέδριο) και λεωφόρο Αλεξάνδρας (Πρωτοδικείο) δεν επιφέρει πρόσθετο κυκλοφοριακό φόρτο στις μεγάλες. Το πρόβλημα της στάθμευσης επίσης θα συντελέσει στην επιλογή των θέσεων των δικαστηρίων.

Προκύπτει λοιπόν ότι τα μείζονα ζητήματα που απασχόλησαν για την επιλογή της «θέσης» ή καλύτερα των «θέσεων» των δικαστηρίων της Αθήνας είχαν χαρακτήρα πραγματιστικό (εξωραϊσμός, ανάπτυξη, πολεοδομικό, κυκλοφοριακό). Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις αναφοράς στον αστικό συμβολισμό της θέσης αλλά και στην κοινωνική διάσταση του ζητήματος που θα προκύψει από τις απαλλοτριώσεις και τις αλλαγές στις αξίες γης.

Σήμερα τα δικαστήρια εμφανίζονται διάσπαρτα στον πολεοδομικό ιστό της Αθήνας στις βόρειες παρυφές του κέντρου της συνιστώντας δίκτυο επιμέρους μη διακριτών πόλων σε αυτή. Κοινή αρχιτεκτονική έκφραση ή αστικός χειρισμός που θα λειτουργούσε ενοποιητικά στην εικονογραφία της πόλης και θα μπορούσε να αναδείξει την παρουσία της Δικαιοσύνης στον αστικό ιστό απουσιάζει. Τον αστικό συμβολισμό της θέμιδας στο κέντρο των Αθηνών έχει επωμισθεί το Συμβούλιο της Επικρατείας με τρόπο όμως παράδοξο μιας και στη συλλογική μνήμη ως Αρσάκειο αυτόματα ταυτίζεται με την εκπαίδευση και όχι με τη Δικαιοσύνη.

Όμως και η Βουλή των Ελλήνων αποτελεί μετατροπή των Παλαιών Ανακτόρων σε Κοινοβούλιο, ενώ η παλαιά Βουλή σε Ιστορικό Μουσείο. Σταθερότητα στη χρήση και συνακόλουθα στον αστικό συμβολισμό εμφανίζει ο θεσμός της παιδείας κυρίως

μέσω του ιστορικού συμπλέγματος του Πολυτεχνείου, σημειακά ο πολιτισμός μέσω του Αρχαιολογικού Μουσείου και του Εθνικού θεάτρου ενώ γενικότερα η αστική παρουσία του πολιτισμού βασίζεται σε μετατροπές σημαντικών κτηρίων διαφορετικής αρχικά χρήσης (Μουσείο Μπενάκη – οικία Χαροκόπου, Βυζαντινό Μουσείο - Μέγαρο Δουκίσσης Πλακεντίας κλπ)

Οι λόγοι αυτής της πρακτικής θα πρέπει να αναζητηθούν κυρίως στα δημοσιονομικά της χώρας χωρίς να λείπει η επιρροή των συμφερόντων πολιτικών ή και μικροπολιτικών. Από την άλλη, κατά καιρούς έχει εντοπισθεί εναπόθεση μεγάλων προσδοκιών στη δυναμική ενός δημοσίου θεσμικού κτηρίου, με κυριότερη την περίπτωση του Δικαστικού Μεγάρου, σε σημείο που να διαθέτει τη δυνατότητα επίλυσης του πολεοδομικού προβλήματος των Αθηνών δημιουργεί ερωτήματα ως προς την ορθότητά της. Η διατύπωση ότι δεν νοείται συζήτηση περί της θέσεως θεσμικών κτηρίων αν δεν προηγηθεί η γενικότερη πολεοδομική αντιμετώπιση της πόλης ακούγεται ως η πλέον εύλογη. Μήπως όμως οι γοργές εξελίξεις στην Αθήνα (πολεοδομικές, πληθυσμιακές, κοινωνικές) σε συνδυασμό με τον απαιτούμενο χρόνο για την υλοποίηση τέτοιων έργων καθιστούσαν την όποια πρόβλεψη αδύνατη;

Σε κάθε περίπτωση, το χρονικό της στέγασης της Δικαιοσύνης στην Αθήνα αλλά και άλλες περιπτώσεις ανέγερσης κτηρίων αστικών συμβόλων θεσμών αποδεικνύει ότι ο διάλογος ανάμεσα στην πόλη και την εξουσία δεν εμφανίζει σημαντική εξέλιξη.

Η συχνή κατ' οικονομίαν επίλυση της στέγασης θεσμικών κτηρίων μέσω επανάχρησης υφισταμένων μεγάρων με τη ζωντάνια, την προσαρμοστικότητα και την εναλλαγή που η πρακτική αυτή προσφέρει, ποιότητες που σπάνια απαντώνται στην θεσμική αρχιτεκτονική μια πρωτεύουσας αποδίδει στην Αθήνα ιδιαιτερότητα και εν τέλει ταυτότητα.

Βιβλιογραφία

- Κωτσάκη Αμαλία, *Η στέγαση της Δικαιοσύνης. Πόλη – Πολιτική – Αρχιτεκτονική,* εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2017
- Κωτσάκη Αμαλία, «Εκδοχές κοινοβουλευτισμού και οι αρχιτεκτονικές τους εκφράσεις στον ελληνικό χώρο» άρθρο στον συλλογικό τόμο *Πόλη, Δημοκρατία, Αρχιτεκτονική,* επιστ. επιμ. Αμ. Κωτσάκη, εκδ. Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σσ. 33-45
- Σταθόπουλος Μιχ. Σταυριανέας Βασ., *Η ιστορία του κτηρίου της ΑΣΚΤ επί των οδών Πατησίων και Τοσίτσα,* εκδ. ΑΣΚΤ, Αθήνα 2006
- Τσιώμης Γιάννης, *Η Αθήνα ξένη στον εαυτό της – Η γέννηση μιας νεοκλασικής πρωτεύουσας,* Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2021

Η «συνθήκη» κεφαλαιοποίησης της δημόσιας γης ως φυσικού και επενδυτικού πόρου

Δήμητρα-Αθανασία Λιτσάρδου
Αρχιτέκτων Μηχανικός | MSc, PhD Πολεοδομία-Χωροταξία ΕΜΠ
dlitsardou@gmail.com

1. Παραδοξότητες και αντιφάσεις μιας αμφίσημης «συνθήκης»

Η αναπτυξιακή διαδικασία, ο χωρικός σχεδιασμός, δομές διακυβέρνησης και φυσικό κεφάλαιο διασυνδέονται περί τον κοινό άξονα της βιοποικιλότητας στο ευρωπαϊκό επίπεδο (COM(2020)380). Αρχές βαρύνουσας σημασίας, όπως η αειφορία, βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα, υιοθετούνται από τις αναπτυξιακές πολιτικές, δίχως όμως τη συνδρομή συνοδών εννοιών, μέσων και εργαλείων, που θα όφειλαν να τις συνεπικουρούν. Καταγράφεται μια κλιμακούμενη δυσχέρεια να αποδοθούν με τεχνική επάρκεια, ακρίβεια και αξιοπιστία οι δυνητικές επιπτώσεις και το πραγματικό αποτύπωμα των συνεπειών της ανάπτυξης στο χώρο, η οποία χρήζει ρύθμισης, παρακολούθησης και ελέγχου. Η φύση θεωρητικοποιείται με σκοπό να ενσωματωθεί στον κύκλο της οικονομίας. Αναγνωρίζεται σαν πλουτοπαραγωγική πηγή και επενδυτικός πόρος. Εννοιολογείται ως φυσικό *απόθεμα*, φυσική *κληρονομιά* και φυσικό *κεφάλαιο*. Εμπορευματοποιείται με τη μορφή περιουσιακών στοιχείων που διαθέτουν διττή (περιβαλλοντική και οικονομική) αξία. Μεταλλάσσεται σε μια πολυσχιδή οντότητα. Σε διάστημα δεκαετιών, η φυσική κληρονομιά καθιερώνεται σαν «κοινό» αγαθό της ανθρωπότητας, ενώ οι υπηρεσίες οικοσυστήματος μετασχηματίζονται σε ενεργό κεφάλαιο που λειτουργεί ευνοϊκά κατά την ανάπτυξη, εφόσον αποτελέσουν ανταλλάξιμο πόρο και προσοδοφόρο οικονομικό αγαθό.

Η διατήρηση του περιβάλλοντος με προσανατολισμό στην αγορά ('market-based conservation') δεν επαρκεί μεμονωμένα να αντιμετωπίσει δυναμικά κοινωνικο-οικονομικά ή οικολογικά ζητήματα που έχουν πολιτικές πτυχές και χωρικές διαστάσεις. Συμπληρωματικά προς το κανονιστικό πλαίσιο και τις διοικητικές πράξεις, τα μέσα και εργαλεία του σχεδιασμού απαιτείται να πληρούν κριτήρια βελτιστοποίησης, αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας. Υπό την εννοιολογική σύλληψη του *«φυσικού καπιταλισμού»* ('natural capitalism'), αναγνωρίζονται οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ: (α) της παραγωγής και κατανάλωσης των αγαθών, (β) της διαθεσιμότητας και προσφοράς του αποθέματος (Hawken et al., 1999). Εντούτοις, οι συμβατικές προσεγγίσεις (οικονομικής/ λογιστικής) αποτίμησης του φυσικού κεφαλαίου αδυνατούν: (α) να εμβαθύνουν στα περιθώρια *υποκατάστασης* μεταξύ των υπηρεσιών και στη δυνατότητα αντιστρεψιμότητας των δυσμενών επιπτώσεων της ανάπτυξης, και (β) να εκτιμήσουν την *ολική οικονομική αξία*, τα δυνητικά οικολογικά «κατώφλια», τη χωρητικότητα ενός κεφαλαίου «*κρίσιμης σημασίας*» από το οποίο εξαρτάται η ανθρώπινη ύπαρξη, οπότε και είναι απαραίτητο να διαφυλαχθεί ακέραιο στην παγκόσμια κλίμακα (Pearce et al., 1994; UN et al., 2014). Η συμφιλίωση των αρχών της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης με αντικρουόμενους

αναπτυξιακούς στόχους φαντάζει ανέφικτη, όσο οι κατευθύνσεις πολιτικής γης παραβλέπουν ουσιώδεις κοινωνικές ή περιβαλλοντικές μεταβλητές, και αμφισβητούν τη συνάφειά τους με το αναπτυξιακό φαινόμενο.

Σε συνθήκες διεθνούς ύφεσης και εθνικής δημοσιονομικής κρίσης χρέους, το σύστημα χωρικού σχεδιασμού της χώρας αναθεωρείται για να ρυθμίσει πιο αποτελεσματικά τα σύνθετα αναπτυξιακά ζητήματα, τα οποία εγείρονται από την αναγκαιότητα της προσέλκυσης επενδύσεων μετά το 2010. Η στόχευση της πολιτικής γης κατά την αξιοποίηση μιας φαινομενικά «αδρανούσας» δημόσιας γης (επανα-)καθορίζεται βάσει νέων συσχετισμών μεταξύ δημοσίου συμφέροντος και κοινού οφέλους, της κοινωνικο-οικονομικής απόδοσης και του περιβαλλοντικού κόστους έργων και δραστηριοτήτων.

Η δημόσια γη εντός/ πλησίον προστατευόμενων περιοχών ενεργοποιείται σαν «*πλεονάζων*» χώρος (Κλαμπατσέα, 2003), γίνεται υποδοχέας ιδιωτικών επενδύσεων μέσω μηχανισμού ιδιωτικοποίησης-αποκρατικοποίησης, και συνιστά το κρίσιμο *διακύβευμα.* Ο εκτεταμένος χωρικός μετασχηματισμός του συγκεκριμένου τύπου γης πραγματοποιείται χωρίς μέριμνα να αντιμετωπιστούν οι αμφίσημες χωρικές επιπτώσεις σε τοπικό, εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο από παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας. Παραδόξως, τα υλικά και άυλα στοιχεία φυσικής κληρονομιάς θεωρούνται ανασταλτικός παράγων, όταν το καθεστώς μιας προστατευόμενης περιοχής δεσμεύει τα επενδυτικά συμφέροντα με όρους ως προς τα αποδεκτά «όρια» της εκμετάλλευσης και το μίγμα των επιτρεπόμενων χρήσεων της γης. Η απρογραμμάτιστη μεταβίβαση με ταχεία αστικοποίηση επηρεάζει δυσμενώς το φυσικό απόθεμα υψηλής προστιθέμενης αξίας και επιβάλλει περιορισμούς σε μελλοντικές εναλλακτικές χρήσεις του.

Η διαφαινόμενη αμφισημία της «συνθήκης» διαρρηγνύει το εννοιολογικό σχήμα της αειφορίας-βιωσιμότητας, σε μια ισχυρή και ασθενή έκφανση της ορολογίας. Η πρώτη εστιάζει στη διαφύλαξη, η δεύτερη εκδοχή επιτρέπει το ριζικό μετασχηματισμό της διατιθέμενης γης μέσω αστικοποίησης. Η ανάγκη διευθέτησης των συγκρούσεων ανάμεσα στις ανταγωνιστικές χρήσεις της γης, επιτάσσει τη διερεύνηση των συντελεστών για μια επίκαιρη «συνθήκη» κεφαλαιοποίησης της δημόσιας γης εντός/ πλησίον προστατευόμενων περιοχών. Ως ζητούμενο τίθεται η επίτευξη βέλτιστης δυναμικής ισορροπίας ανάμεσα στις *πολιτικές διαχείρισης* της δημόσιας γης, *προϋποθέσεις προστασίας* του φυσικού αποθέματος και *πρακτικές αξιοποίησης* των περιουσιακών στοιχείων φυσικού κεφαλαίου.

1. **Αποτελεσματικότητα φυσικού κεφαλαίου και αποδοτικότητα δημόσιας γης**

Στην ελληνική περίπτωση, η δημόσια γη αποτελεί αξιόλογο τμήμα της Ακίνητης Περιουσίας του Δημοσίου, το οποίο διαμορφώνεται μέσω πολιτικών γης, βάσει του προτύπου ρύθμισης του χώρου. Πρόκειται για καθοριστικό παράγοντα κοινωνικής και οικονομικής ισχύος που επηρεάζει δραστικά τις αναπτυξιακές πολιτικές και (συν-)διαμορφώνει τις προοπτικές της χώρας, καθώς λειτουργεί σαν οικονομικός πόρος, εργαλείο άσκησης πολιτικής, αποθεματικό και θεμελιώδες κεφάλαιο στήριξης. Οι μεταβολές του προορισμού, της τυπολογίας και διάθεσης των εκτάσεων υπό κρατική ιδιοκτησία αποτυπώνουν στο χώρο τις σχέσεις γαιοκτησίας και αντα-

γωνισμού μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Μολονότι το εθνικό απόθεμα γης μετατρέπεται σε έντονα διαφιλονικούμενο πόρο, ουδέποτε παύει να οφείλει να διασφαλίζει τη λειτουργία του για εκπλήρωση δημοσίων σκοπών. Ανατροφοδοτείται ή καταναλώνεται, σύμφωνα με κυρίαρχες διεθνείς τάσεις και εγχώριες εγκαθιδρυμένες πρακτικές. Το αγροτικό ζήτημα, το φαινόμενο του τουρισμού, τα καθεστώτα των προστατευόμενων περιοχών αναδύονται διαδοχικά. Σκιαγραφούν τη μορφή και ένταση της αξιοποίησης μιας δεξαμενής γης που διατίθεται ως δημόσιο αγαθό ή επενδυτικός πόρος από το κράτος σε διάφορες ιστορικές συγκυρίες πρόσφορο έδαφος για παρεμβάσεις με διαφορετική χωρική εμβέλεια και ποικίλη χρονική διάρκεια.

Η φυσική κληρονομιά εντός των δημοσίων ακινήτων που μεταβιβάζονται προς ιδιωτικοποίηση-αποκρατικοποίηση μετά το 2010, δεν αντιστοιχίζεται σε περιουσιακά στοιχεία φυσικού κεφαλαίου. Αντιθέτως, «εργαλειοποιείται» με την εφαρμογή του Ειδικού Σχεδίου Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων (ΕΣΧΑΔΑ) για να υποδεχθεί επενδύσεις τουριστικής ανάπτυξης -κυρίως τύπου 'greenfield'. Ο αντίκτυπος της ανθρώπινης παρέμβασης από έργα και δραστηριότητες εντός του συγκεκριμένου τύπου δημόσιας γης ούτε αξιολογείται εκ των προτέρων από μελέτες με αξιόπιστες προβλέψεις, και ούτε ελέγχεται εκ των υστέρων μέσω παραμετροποίησης με επαρκή συστήματα παρακολούθησης. Κατά το προκαταρκτικό στάδιο της αξιοποίησης, η διττή (περιβαλλοντική και οικονομική) αξία του υφιστάμενου φυσικού αποθέματος υποτιμάται. Ο περιβαλλοντικός και συλλογικός χαρακτήρας της δημόσιας γης θεωρείται σαν μια *δέσμευση* εξαιτίας του καθεστώτος προστασίας που συνεπάγεται, και αντισταθμίζεται μέσω «χωρικών προνομίων», τα οποία αποδίδονται εμμέσως στις επενδύσεις. Το φυσικό κεφάλαιο της δημόσιας περιουσίας προδιαγράφει μη αναστρέψιμη πορεία εξάντλησης. Υπόκειται στη διελκυστίνδα αντίρροπων δυνάμεων, έρμαιο της απαξίωσης ή υπερεκμετάλλευσης, λόγω εγκατάλειψης εκ μέρους του κράτους και φαινομένων (μικρο/μακρο-)υφαρπαγής. Ο φυσικός και επενδυτικός πόρος της γης εισέρχεται στη «ροή» της ιδιωτικοποίησης-αποκρατικοποίησης, ενώ παραβλέπεται σαν έγγειο απόθεμα με *πολλαπλή αξία* ('multi-PLAs value'). Ενεργοποιείται, κατά τη χωροθέτηση του επενδυτικού σχεδίου, σαν μέσον «παράκαμψης» του γενικού κανόνα με σύντμηση της διάρκειας και με απλοποίηση των σταδίων της αδειοδότησης, αλλά και σαν «χωρικό προνόμιο» με χρηματο-οικονομική διάσταση. Εξαργυρώνεται, μετά την ολοκλήρωση της επένδυσης, σαν πόλος έλξης με προστιθέμενη αξία, που προσελκύει στοχευμένο αγοραστικό κοινό. Καταναλώνεται, αφού απειλείται από περιβαλλοντική υποβάθμιση κατά τη φάση της κατασκευής, ενόσω υλοποιούνται τα συνοδά έργα, και στη διάρκεια λειτουργίας λόγω εντατικοποίησης της εκμετάλλευσης [Διάγραμμα].

Διάγραμμα: Μετατροπή συγκριτικού πλεονεκτήματος σε αναπτυξιακή παθογένεια

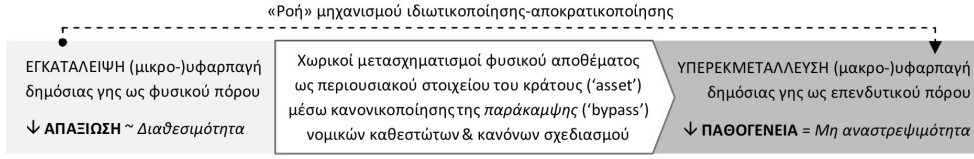

Σύγχρονη «κρίση» (σε διαιώνιση) = Μεγιστοποίηση αξίας χρήσης - Υποβάθμιση αξίας μη χρήσης - Εκμηδένιση οιονεί αξίας επιλογής

Πηγή: Λιτσάρδου (2021:316)

Μετά το 2018, υπό διαρκή απειλή χρηματοδοτικού ελλείμματος, η αποδοτική κεφαλαιοποίηση του συγκεκριμένου τύπου δημόσιας περιουσίας οφείλει να αναθεωρηθεί σε πιο ρεαλιστική βάση. Το τρέχον Πρόγραμμα Αποκρατικοποιήσεων βρίσκεται σε εξέλιξη και το επενδυτικό χαρτοφυλάκιο του Δημοσίου διαθέτει πλήθος δημοσίων εκτάσεων εντός και πλησίον προστατευόμενων περιοχών. Δεν αξιολογείται βάσει «ορίων» κοινής αποδοχής για την εκμετάλλευση και δεν αναπροσαρμόζεται σύμφωνα με το τι ορίζεται σαν «αποδεκτή» μεταβολή, αναλόγως με την κατάσταση του κεφαλαίου και την απόκριση σε μια κρίση. Κριτήρια χωροθέτησης, εξειδικευμένα εργαλεία παραμετροποίησης, συστήματα και δείκτες παρακολούθησης του αντίκτυπου της ανθρώπινης παρέμβασης που επιδρά στην κοινωνική δικαιοσύνη, οικονομική απόδοση και περιβαλλοντική προστασία είναι διαθέσιμα. Εστιάζοντας σε σημεία τομής μεταξύ διαδικασιών παραγωγής του χώρου και φυσικών διαθεσίμων, μπορεί να εφαρμοστούν στην ελληνική περίπτωση, με προοπτική να παρέχουν πληρέστερη εικόνα των τοπικών συνθηκών, των συνιστωσών και του αποτυπώματος της ανάπτυξης για να συνδράμουν στη διατήρηση της ακεραιότητας μιας προστατευόμενης περιοχής σε ικανοποιητικά επίπεδα, και στη βελτιστοποίηση της πολιτικής διαχείρισης της δημόσιας περιουσίας. Τελικό ζητούμενο τίθεται: (α) η *αποτελεσματικότητα* των περιουσιακών στοιχείων του φυσικού κεφαλαίου, η οποία δύναται να επιτευχθεί διαμέσου της απολύτου προστασίας μιας κρίσιμης μάζας του φυσικού αποθέματος, (β) η *αποδοτικότητα* των πολιτικών διαχείρισης της δημόσιας περιουσίας με τη συνδρομή ιδιωτών, η οποία καθίσταται εφικτή εφόσον οριοθετηθεί σαφές πλαίσιο ρύθμισης των όρων της σύμπραξης, όταν αποδοθεί μέρισμα της υπεραξίας που παράγεται από την εκμετάλλευση της γης ανταποδοτικά στον τόπο προέλευσης του διατιθέμενου πόρου (Λιτσάρδου, 2021). Η βέλτιστη δυναμική ισορροπία συμβολίζει την κοινή συνισταμένη δύναμη του τρίπτυχου της διαχείρισης-προστασίας-αξιοποίησης. Εκκινεί από την αναγκαιότητα εδραίωσης συνθηκών σταθερότητας με ευρεία κοινωνική συναίνεση. Σκοπός είναι ο αναπτυξιακός χαρακτήρας κάθε παρέμβασης να επιδρά σε συντονισμό με την αξία ονόματος μιας προστατευόμενης περιοχής, ώστε να μεγιστοποιεί πρόσθετα κοινωνικο-οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη, πυροδοτώντας ευκαιρίες για φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Κλαμπατσέα Ε (2003) *Φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές της σύγχρονης Ελλάδας - Κριτήρια αξιολόγησης για την επενδυτική πολιτική και το ανθρώπινο δυναμικό σε περιπτώσεις μονοανάπτυξης.* Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΙΚΥ-ΕΜΠ.
- Λιτσάρδου Δ (2021) *Χωρικός σχεδιασμός, φυσικό κεφάλαιο και δημόσια γη. Διεθνείς τάσεις, πρακτικές και εθνική πολιτική γης για την αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας του Δημοσίου με όρους σύγχρονης «κρίσης».* Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΜΠ.
- European Commission (2020) EU *Biodiversity Strategy for 2030* (COM(2020)380).
- Hawken P, Lovins A and Lovins HL (1999) *Natural Capitalism-Creating the Next Industrial Revolution.* New York: Little Brown & Company.
- Pearce D, Turner RK and Bateman I (1994) *Environmental Economics.* Harvester Wheatsheaf.
- UN, EU, FAO, IMF, OECD and World Bank (2014) *System of Environmental Economic Accounting.* New York: United Nations.

Προσεγγίζοντας την πόλη από την οπτική της έμφυλης καθημερινότητας

Σταυρούλα Λυκογιάννη
Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΜΠ
slykogianni@arch.ntua.gr

Εισαγωγή

Μέσα στις σημερινές αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, κάθε μεθόδευση της «πραγματικότητας» των πόλεων προβάλλεται και ερμηνεύεται από την αστική πολιτική σκέψη σαν μία τεχνική, ουδέτερη και ορθολογική που ορίζει τη διευθέτηση μιας διαδικασίας αστικοποίησης η οποία οδηγεί *αλάθητα* στην ανάπτυξη και την πρόοδο, ρυθμίζει την πολυπλοκότητα της σύγχρονης ζωής στις πόλεις και αμβλύνει τις συγκρούσεις και αντιδικίες που εκδηλώνονται μέσα σε αυτές σε όφελος του «γενικού» συμφέροντος.

Από τα μέσα της διαδικασίας του '60 ο ακαδημαϊκός χώρος αντιμετωπίζει το ζήτημα του «ορθού λόγου» από ένα νέο πρίσμα που συνιστά την «τελευταία λέξη» του θετικισμού, στρέφοντας την προσοχή στην αναζήτηση μιας κοινωνιολογικής θεωρίας που να ξεπερνάει τη μελέτη του αντικειμένου της προγραμματικής δράσης (δηλαδή την καταγραφή των αναγκών), εστιάζοντας σε μια λογική ανάλυση της ίδιας της δράσης.

Η (καθημερινή) εμπειρία, στα πλαίσια αυτά, «ο κόσμος της υποκειμενικότητας, η σφαίρα όπου εξελίσσεται η πραγματική γήινη περιπέτεια» (Coletti 1982), κερδίζει όλο και πιο πολύ έδαφος σε βάρος του αρχιμήδειου γεωμετρικού κόσμου και των προδομημένων κατηγοριών της επιστήμης. Στις προσεγγίσεις της πόλης από διαφορετικές επιστήμες (πχ. γεωγραφία, ιστορία, οικονομικά, κοινωνιολογία, πολεοδομία, δημογραφία, αρχιτεκτονική...), όπου έχουν συγκροτηθεί σχετικές περιοχές έρευνας και διδασκαλίας, οι πολίτες/κάτοικοι της πόλης είναι συχνά απόντες - και συχνότερα απούσες.

Η εστίαση στους πολίτες/κατοίκους της πόλης, σημαίνει εστίαση σε μια σειρά διαφορετικών προτεραιοτήτων και ζητημάτων από εκείνα που προβάλλει ο κυρίαρχος λόγος για την πόλη. Σημαίνει εστίαση στις διαφορετικές εμπειρίες και πρακτικές που συγκροτούν την καθημερινή ζωή. Μέσα από την καθημερινή ζωή οι άνθρωποι ερμηνεύουν και κατανοούν την πραγματικότητα, αποκτούν εμπειρία, αντιμετωπίζουν και κάποτε ανατρέπουν τους περιορισμούς των σχέσεων εξουσίας. Για το λόγο αυτό η καθημερινή ζωή προσφέρεται ως σημείο εκκίνησης για τη μελέτη της πόλης, για τον εντοπισμό των προβλημάτων και, κυρίως, των υποκειμένων τους (τίνος προβλήματα είναι).

Η πόλη καθορίζει την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και διαμορφώνεται από αυτήν. Καθορίζει τους χώρους και τους χρόνους όπου συμβαίνουν οι δραστηριότητες των (διαφορετικών) ανθρώπων, ταυτόχρονα διαμορφώνεται και αποκτάει νόημα(τα) από αυτές τις δραστηριότητες.

Το άρθρο στοχεύει στην ανάδειξη της δυναμικής της καθημερινότητας στη διαδικασία συγκρότησης της πόλης, η οποία αποτελεί βασικό άξονα για τη σύνθεση των πολλαπλών και σύνθετων κοινωνικών σχέσεων που αφορούν στο φύλο, τη μετανάστευση και τον αστικό χώρο. Κάθε μία από τις σχέσεις αυτές έχει τη δική της δυναμική, τη δική της δομή κυριαρχίας και υποτέλειας, ενώ όλες έχουν πραγματικό αντίκρισμα (πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό) μέσα σε κάθε τόπο και στον ευρύτερο περίγυρο που αυτός, κάθε φορά, τοποθετείται. Στα θέματα αυτά θα εστιάσω, αντλώντας υλικό από έρευνες στις οποίες συμμετείχα.

Η καθημερινή ζωή

Η καθημερινή ζωή είναι το πεδίο αλληλοδιαπλοκής μεταξύ των ευρύτερης κλίμακας κοινωνικών πρακτικών και των καθημερινών ατομικών ή ομαδικών πρακτικών. Όμως, τόσο οι ευρύτερες θεσμικές πρακτικές και δομές, όσο και οι ατομικές πρακτικές είναι έμφυλα προσδιορισμένες. Οι καθημερινές ζωές των γυναικών (και των ανδρών) χαρακτηρίζονται, όχι μόνο από συνεχείς προσαρμογές, αλλά και από συγκρούσεις με ποικίλες δομές του χώρου και του χρόνου (Lefebvre 1991). Στη διαδικασία αυτή, οι γυναίκες (και οι άνδρες) συγκροτούν στρατηγικές, διαμορφώνοντας μία «τεχνογνωσία επιβίωσης», σύμφωνα με τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στη γενιά και τον τόπο τους. Έτσι, καθοδηγούν λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά την καθημερινότητα, είτε με τη μορφή προσαρμογών και μικρών αποφάσεων, είτε με τη μορφή ιδιαίτερων πρακτικών και γενικών προτεραιοτήτων.

Οι στρατηγικές αυτές συνδέονται με μία μεγάλη ομάδα θεμάτων (π.χ. τη στέγαση, τη φροντίδα κοκ) και σχέσεων (π.χ. έμφυλων, ταξικών κοκ) και όχι μόνο επηρεάζονται από την πόλη, αλλά αποτελούν σημαντική συνιστώσα της ανάπτυξής της) και της κουλτούρας της (Βαΐου 2000). Βασίζονται σε συγκεκριμένες υποθέσεις για το πώς ζουν ή αρμόζει να ζουν οι γυναίκες και οι άνδρες, έχουν με άλλα λόγια ενσωματώσει τις κοινωνικά κατασκευασμένες ιεραρχικές διακρίσεις ανάμεσα στα φύλα. Ενώ, μέσα από την επανάληψη τους, συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των έμφυλων σχέσεων και ταυτοτήτων.

Οι ευρύτερης κλίμακας (έμφυλες) πολιτικές δεν είναι ανεξάρτητες από τις (έμφυλες) ατομικές πρακτικές. Η ατομική δράση, αν και κοινωνικά υπερκαθορισμένη, έχει ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των θεσμικών πρακτικών. Οι μετανάστριες των ερευνών μας όπως και οι ντόπιες, στην προσπάθειά τους να συνδυάσουν την αμειβόμενη εργασία με την μη αμειβόμενη και τη φροντίδα της οικογένειας φαίνεται να επιδιώκουν και αυτές να βρουν δουλειά κοντά στον τόπο κατοικίας τους.

Ορισμένες από τις αλλαγές που έφεραν οι μετανάστριες (και οι μετανάστες) στις περιοχές που μελετάμε είναι έκδηλες στους δημόσιους χώρους που επισκεφτήκαμε, μέσα από την έντονη παρουσία τους στις πλατείες, τα παιδικά πάρκα και τα μικρομάγαζα που έχουν ανοίξει στους λιγότερο πολυσύχναστους δρόμους. Βέβαια, θέλουμε ακόμη

πολύ δουλειά για να ξετυλίξουμε τα γιατί και τα πώς της «διαδρομής» τους και των αλλαγών που έχουν συντελεστεί στον αστικό χώρο εξαιτίας της διαδρομής αυτής.

Για άλλη μια φορά μέσα από τις έρευνες μας υποστηρίχθηκαν οι ιδέες της Massey για το χώρο ως «ανοιχτό σύστημα» που εξαρτάται από την αλληλοδιαπλοκή πολλαπλών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών σχέσεων και πρακτικών που «βρίσκονται σε μια διαδικασία συνεχούς εξέλιξης, ποτέ κλειστής ή τελειωμένης» (Massey 1994/1998). Μέσα από το πρίσμα αυτό καταδεικνύει τη σχέση μεταξύ του χώρου, των κοινωνικών σχέσεων και της ταυτότητας με όλες τις συνέπειες του δυναμισμού, της πολλαπλότητας των νοημάτων και της εξουσίας που (η σχέση αυτή) υποδηλώνει, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την πολιτική διάσταση του χώρου και την άμεση σχέση του με το χρόνο. Ενώ, δίνοντας έμφαση στη «διαφορά» –η ύπαρξη της οποίας συνεπάγεται την πολλαπλότητα και τη δυνατότητα αλληλοδιαπλοκής– αμφισβητεί, ως ουσιοκρατική, την αντίληψη που υποστηρίζει την ταύτιση μεταξύ μιας συγκεκριμένης κουλτούρας και κοινωνίας με ένα συγκεκριμένο τόπο και επισημαίνει ότι ο χώρος, οι τόποι, και οι ταυτότητες των τόπων είναι προϊόντα της αλληλοδιαπλοκής μεταξύ προηγούμενων και νεώτερων σχέσεων, ιστοριών και ταυτοτήτων, μέσα από διαδικασίες που συντελούνται σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Η διερεύνηση των αλλαγών που υφίστανται οι πόλεις μέσα από τις εξελίξεις αυτές γίνεται με άξονα την καθημερινή ζωή των γυναικών (ντόπιων και μεταναστριών), και λαμβάνει υπόψη την ατομική δράση και το φύλο. Στα πλαίσια αυτά, οδηγούμαστε σε μια διαφορετική κατανόηση για την κοινωνική ζωή και την πόλη. Εστιάζουμε σε εκείνες τις πλευρές της πόλης και της αστικής ζωής που συνήθως οι κυρίαρχες διατυπώσεις και έρευνες αφήνουν στο περιθώριο, καθώς ασχολούνται αποκλειστικά με τις δομές, την «οικονομία» (με τη συμβατική έννοια του όρου), τις παγκόσμιες αλλαγές, την «υψηλή» πολιτική.

Σύμφωνα με το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, η καθημερινή ζωή είναι ταυτόχρονα και ένα μεθοδολογικό ζήτημα, καθώς η οπτική της οδηγεί στην απόφαση να ασχοληθούμε τόσο με τη δράση του μεμονωμένου υποκειμένου, όσο και με τις ευρύτερες χωρο-κοινωνικές πρακτικές, και να διατυπώσουμε ρητά τη φύση της αμοιβαίας σχέσης τους. Η ίδια απόφαση υποστηρίζει την προσπάθεια συγκρότησης προσεγγίσεων του αστικού χώρου από την οπτική του φύλου, γιατί και τα δύο, το μεμονωμένο υποκείμενο και η χωρο-κοινωνική οργάνωση, είναι εξαιρετικά σημαντικά για την κατανόηση των τρόπων που λειτουργεί το φύλο και των τρόπων που επιτελούνται οι αλλαγές (βλ. Scott 1999), αλλά και για τη συγκρότηση μιας προσέγγισης του αστικού χώρου ως χώρου που "κατοικείται και έχει φύλο" (Simonsen & Vaiou 1996).

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, που οι φεμινιστικές προσεγγίσεις ξεκινούν τις αναζητήσεις τους από τις καθημερινές ζωές των γυναικών. Αυτή η συνειδητή επιλογή συμβάλλει στην ανάδειξη των καθημερινών πρακτικών και εμπειριών των γυναικών και τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι πρακτικές αυτές καθορίζονται από τις έμφυλες

χωρο-κοινωνικές σχέσεις και δομές, καθώς και των τρόπων με τους οποίους (ανα)παράγουν και μετασχηματίζουν τις δομές και τις σχέσεις αυτές (Smith 1987).

Οι στρατηγικές των πολιτών είναι έμφυλα, γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένες, καθώς συσχετίζονται με τις έμφυλες θεσμικές πρακτικές και την έμφυλη συγκρότηση μιας συγκεκριμένης, χωροχρονικά και πολιτισμικά, δομημένης κοινωνίας. Ορισμένες στρατηγικές παραμένουν σταθερές, ακόμη και όταν μεταβάλλονται οι 'αντικειμενικές' συνθήκες της ύπαρξής τους. Άλλες μετασχηματίζονται ή αντικαθίστανται από καινούργιες ακολουθώντας τις αλλαγές που συντελούνται σε ευρύτερη γεωγραφική κλίμακα, όπως αυτές που είναι άμεσα συσχετισμένες με την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας, την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και με τις διαδικασίες ανασυγκρότησης του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου. Οι αλλαγές αυτές συμβάλλουν, ταυτόχρονα, στην αμφισβήτηση ή την αναπαραγωγή των τοπικών συστημάτων κουλτούρας, και στον επανακαθορισμό ή τη διατήρηση συγκεκριμένων θεσμικών πρακτικών που συνδέονται άμεσα με τη διαδικασία συγκρότησης της πόλης.

Συμπερασματικά

Η μελέτη της καθημερινής ζωής, αυτού του φαινομενικά δεδομένου πεδίου, των καθημερινών δραστηριοτήτων που επιτελούνται στα σπίτια, τις γειτονιές και τις πόλεις, μπορεί να αναδείξει το ρόλο τους στη διαμόρφωση των κοινωνικών, πολιτισμικών και οικονομικών αλλαγών. Συμβάλλει έτσι στην κατανόηση διαδικασιών και σχέσεων εξουσίας που παράγουν ποικίλες εμπειρίες και πρακτικές, σε μια ποικιλία αλληλένδετων χωρο-κοινωνικών κλιμάκων. Συνεπώς, η προσέγγιση του (αστικού) χώρου από την οπτική της καθημερινής ζωής μπορεί να μας βοηθήσει να δούμε το αλληλένδετο και τη διαπλοκή του ατομικού με το κοινωνικό, του κοινωνικού με το χωρικό και του τοπικού με το παγκόσμιο, και να συγκροτήσουμε μια οπτική για την πόλη και τις μεταβολές της που εμπεριέχει και δεν αποκλείει τους/τις κατοίκους της, με την έμφυλη και ενσώματη υπόστασή τους.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Βαΐου Ντίνα κ.ά. 2007. *Διαπλεκόμενες Καθημερινότητες και Χωροκοινωνικές Μεταβολές στην Πόλη: Μετανάστριες και Ντόπιες στις Γειτονιές της Αθήνας.* Αθήνα: L-Press
- Βαΐου Ντίνα 2000. «*Πόλη και Πολίτες. Η καθημερινή ζωή και το δικαίωμα στην πόλη*», στο Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμιόπουλος (επιμ.) *Βιώσιμη Πόλη.* Αθήνα: Στοχαστής & ΔΙΠΕ.
- Lefebvre Henri 1974/1991. *The Production of Space.* Oxford: Blackwell
- Massey Doreen 1991/1995. *«Η Παγκοσμιότητα του Τοπικού», στο Νέα Οικολογία,* 12/1995, 56-61.
- Scott, Joan, Wallach 1999. *Gender and the Politics of History.* New York: Columbia University Press.
- Simonsen Kirsten και Vaiou Dina 1996. "Women's lives and the making of the city: experiences from 'north' and 'south' of Europe', *International Journal of Urban and Regional Research,* vol. 20, no 3: 446-465
- Smith, Dorothy 1987. *The Every Day World as Problematic.* Milton Keynes: Open University Press.

Blockchain και συμμετοχικός πολεοδομικός σχεδιασμός

Δημήτρης Μέλισσας
Δικηγόρος, Καθηγητής ΕΜΠ
dmelissas@arch.ntua.gr

1. Η τεχνολογία blockchain παρενέβη δυναμικά σε τομείς όπως η αγορά ενέργειας, οι επενδύσεις, η διαφανή διαχείριση των εφοδιαστικών αλυσίδας. Εξίσου έντονη είναι η επιρροή της και στον δημόσιο τομέα, όπου διανοίγονται νέες οδοί για την ταυτοποίηση πολιτών, την τήρηση αξιόπιστων και αδιάβλητων αρχείων (π.χ κτηματολόγιο) και την ηλεκτρονική διαβούλευση και ψηφοφορία μέχρι και σε επίπεδο εθνικών εκλογών. Περαιτέρω, η τεχνολογία blockchain δύναται να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην διαχείριση δεδομένων στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας. Ήδη στην Εσθονία έχει δημιουργηθεί δίκτυο blockchain στο οποίο έχουν μεταφερθεί τα όλα τα ιατρικά αρχεία των πολιτών και το οποίο διαχειρίζεται αρμόδια δημόσια αρχή (Estonia e-Health Authority, Information, System Authority & Guardtime (SME). Παράλληλα, στο Ηνωμένο Βασίλειο η διαχείριση των κονδυλίων που διατίθενται για την πανεπιστημιακή έρευνα γίνεται μέσω blockchain.

2. Παρά την πληθώρα των εννοιολογικών διαφοροποιήσεων και των θεωριών, θα μπορούσε να αποτολμηθεί για τους σκοπούς αυτής της μελέτης η εξέρευση ενός κοινού νοηματικού πεδίου όλων των εκδοχών του blockchain. Το κοινό αυτό νοηματικό πεδίο του blockchain διατρέχεται από τα εξής ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: α) αναλλοίωτο, β) διαφανές, γ) αποκεντρωμένο ηλεκτρονικό αρχείο στο οποίο καταχωρήσεις μπορούν να γίνονται μόνο με αποκεντρωμένους συναινετικούς μηχανισμούς με δ) ισότιμα μέρη.

3. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για να προσεγγίσουμε τον τρόπο λειτουργίας των βασικών αυτών παραμέτρων είναι το γνωστό παιχνίδι μνήμης (memory game). Ως γνωστόν, στο παιχνίδι μνήμης κάθε παίχτης πρέπει να αναφέρει ένα όνομα ή μια τοποθεσία που δεν έχει αναφερθεί προηγουμένως από κανέναν άλλο παίχτη. Αν το καταφέρει τότε αυτό που είπε καταγράφεται τελευταίο στη λίστα των λέξεων που έχουν αναφερθεί. Αν όμως η λέξη έχει ήδη αναφερθεί από οποιοδήποτε παίκτη ή δεν είναι σύμφωνη με χρονολογική σειρά των λέξεων που έχουν ήδη καταχωρηθεί, τότε στον παίκτη επιβάλλεται μέχρι και η ποινή του αποκλεισμού. Αντίστοιχα, ένα δίκτυο blockchain αποτελείται από κόμβους (παίχτες) από τους οποίους κανένας δεν έχει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τους υπόλοιπους. Το κοινό ηλεκτρονικό αρχείο θα μπορούσε να αντιστοιχηθεί με τον περιορισμένο κατάλογο των λέξεων που έχουν αναφερθεί στο παραπάνω παιχνίδι. Κάθε κόμβος τηρεί το αρχείο και συμφωνεί πριν καταχωρηθεί μια νέα πληροφορία, όπως οι παίκτες συναινούν ότι το όνομα ή η τοποθεσία δεν έχει αναφερθεί προηγουμένως από οποιονδήποτε άλλο που συμμετείχε στο παιχνίδι.

Σε αυτό το σημείο υποθέτουμε ότι ένας χρήστης του δικτύου blockchain επιχειρεί μια εγγραφή. Η εγγραφή μπορεί να συνίσταται σε μια συναλλαγή, πληροφορία ή ψήφο. Σε πρώτο στάδιο, η εγγραφή αυτή εντάσσεται σε μια δεξαμενή προσωρινά αποθηκευμένων εγγραφών. Παράλληλα, μέσω εφαρμογής συνάρτησης κατακερματισμού (hash function), σχηματίζει μια μοναδική τιμή κατακερματισμού η οποία συνίσταται σε μια σειρά αριθμών και γραμμάτων.

Τα blocks είναι ψηφιακά αρχεία στα οποία καταχωρούνται σύνολα δεδομένων. Οι εγγραφές που γίνονται στο δίκτυο ταξινομούνται με χρονολογική σειρά και με βάση την τιμή κατακερματισμού τους σε blocks. Την διαδικασία καταγραφής αυτή την εκτελούν οι λεγόμενοι μεταλλωρύχοι (miners), δηλαδή συστήματα μεγάλης υπολογιστικής ισχύος και με ειδικό λογισμικό τα οποία είναι παράλληλα κόμβοι του δικτύου blockchain. Οι μεταλλωρύχοι επιβεβαιώνουν τις εγγραφές και τις εντάσσουν σε blocks. Πρόκειται για απαραίτητη λειτουργία για ένα δίκτυο blockchain για την οποία οι μεταλλωρύχοι αμείβονται, έτσι ώστε να έχουν κίνητρο να την εκτελέσουν γρήγορα.

Η αξιοπιστία των εγγραφών που καταχωρούνται στα blocks επιτυγχάνεται με μηχανισμούς συναίνεσης (consensus mechanisms) και ειδικότερα με τη δημιουργία ενός πρωτοκόλλου συναίνεσης πριν ακόμα τεθεί σε λειτουργία το δίκτυο.

4. Παρά την πληθώρα των τεχνικών διαφορών υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία είναι κοινά σε όλα τα δίκτυα blockchain όπως:

Α) Αξιόπιστη καταχώρηση και αποθήκευση δεδομένων. Τα δεδομένα καταχωρούνται και αποθηκεύονται με τρόπο αξιόπιστο, διότι κάθε αλλαγή πρέπει να εγκρίνεται από το σύνολο των κόμβων προτού εγγραφεί και για αυτόν ακριβώς το λόγο δεν είναι δυνατόν να αλλοιωθεί καμία πληροφορία σε μπλοκ που έχει ήδη ενσωματωθεί στην αλυσίδα.

Β) Διαφανής λειτουργία. Λειτουργούν με τρόπο διαφανή, διότι κάθε κόμβος έχει αντίγραφο του αρχείου ενώ παράλληλα είναι εμφανείς όλες οι αλλαγές που εγγράφονται στο σύστημα.

Γ) Αποκεντρωμένος και κατανεμημένος χαρακτήρας. Δεν υφίσταται κανένας κεντρικός κόμβος με εξουσία διεύθυνσης του δικτύου καθώς το δίκτυο blockchain και αποκεντρωμένο και κατανεμημένο

5. Η χρησιμότητα ενός αποκεντρωμένου δικτύου blockchain σε σχέση με την αξιόπιστη αποθήκευση δεδομένων με τη μορφή καταλόγου έχει ήδη εξεταστεί υπό το πρίσμα των αναγκών της αγοράς ακινήτων.

Στη Σουηδία το εθνικό κτηματολόγιο (Lantmateriet) έχει ψηφιοποιηθεί με τη μορφή blockchain ενώ πλέον καταχωρούνται στο σύστημα και οι συναλλαγές πάσης φύσεως επί ακινήτων μέσω της χρήσης της τεχνολογίας smartcontracts. Συγκεκριμένα, καταρχήν διερευνήθηκαν οι δυνατότητες της χρήσης της τεχνολογίας blockchain ως τεχνικής λύσης για τις συναλλαγές ακινήτων. Στη συνέχεια, το 2017 εξετάστηκε η δημιουργία

έξυπνων συμβολαίων που αυτοματοποιούν τις συναλλαγές σε μία αλυσίδα μπλοκ. Για παράδειγμα, αντί ο πωλητής και ο αγοραστής να υπογράφουν ένα συμβόλαιο ενώπιον συμβολαιογράφου, μπορούν να το υπογράφουν με την χρήση ηλεκτρονικής υπογραφής που πιστοποιούνται με αυτόματο τρόπο. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η εξασφάλιση μίας ασφαλούς διαδικασίας για τις συναλλαγές ακινήτων και τις υποθήκες.

6. Το σουηδικό σύστημα λειτουργεί σε μία ιδιωτική αλυσίδα μπλοκ. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τόσο το σύστημα αυτό καθεαυτό όσο και τρίτοι, όπως η τράπεζα, να διατηρούν αντίγραφα των αρχείων. Κάθε φορά που ένας τίτλος ιδιοκτησίας αλλάζει χέρια, κάθε βήμα της διαδικασίας ταυτοποιείται και καταγράφεται στην αλυσίδα μπλοκ. Το σύστημα λειτουργεί ως μία απολύτως ασφαλής και διαφανής υπηρεσία ταυτοποίησης και αποθήκευσης για ιδιοκτησιακές συναλλαγές.

7. Παρόμοια πρωτοβουλία έλαβε και η κυβέρνηση της Γεωργίας η οποία μάλιστα υπήρξε και η πρώτη χώρα που υιοθέτησε τη νέα αυτή τεχνολογία για την καταγραφή εγγείων δικαιωμάτων όταν τον Απρίλιο του 2016 ιδιωτική εταιρεία ανέλαβε τη μεταφορά του ήδη ψηφιοποιημένου γεωργιανού κτηματολογίου σε δίκτυο blockchain. Η προηγούμενη ψηφιοποίηση των τίτλων ιδιοκτησίας υπήρξε καθοριστική για την επιτυχία της εφαρμογής του blockchain. Στη Γεωργία η εγγραφή των τίτλων ιδιοκτησίας απαιτεί μόλις μία ημέρα για να ολοκληρωθεί. Πράγματι, η αποτελεσματικότητα του συστήματος κτηματολογίου της Γεωργίας υπερβαίνει κατά πολύ αυτό των ανεπτυγμένων χωρών, όπως οι ΗΠΑ και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, όπου απαιτείται κατά μέσο όρο 15 και 39 μέρες αντίστοιχα για την ολοκλήρωση της αγοραπωλησίας και της μεταγραφής των ιδιοκτησιών.

8. Η τεχνολογία blockchain έχει αξιώσεις αποτελεσματικής εφαρμογής και σε ψηφιακά εργαλεία σχεδιασμού. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη, η δημιουργία εφαρμογής Building Information Modeling (BIM) βάσει blockchain θα είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ασφάλειας και της φύλαξης των δεδομένων καθώς και την παρακολούθηση των αλλαγών και τη διαχείριση των αδειών.

9. Το blockchain μπορεί να βρει έδαφος στις διαδικασίες διαβούλευσης και ψηφοφορίας με τη δημιουργία συστημάτων ηλεκτρονικής συμμετοχής και ψηφοφορίας ορισμένα από τα οποία αφορούν στον τομέα του συμμετοχικού αστικού σχεδιασμού, όπως του άρθρου 5 του π.δ 90/2018 που αφορά την κατάρτιση του Τοπικού Πολεοδομικού Σχεδιασμού που σήμερα είναι κατεξοχήν άτυπη.

10. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής blockchain η οποία άπτεται της ενίσχυσης της συμμετοχής των πολιτών στην τυποποίηση της εκπόνησης ενός ΤΠΣ που θα συνοψίζεται στη διαχείριση, αρχειοθέτηση και φύλαξη εγγράφων όπως για παράδειγμα σχέδια χρήσης γης, γενικές οικοδομικές πληροφορίες και χρονοσήμανση αυτών (timestamping). Δηλαδή τη δημιουργία ενός δημόσιου και αξιόπιστου αρχείου πολεοδομικών εγγράφων το οποίο θα εξυπηρετεί την βασική προϋπόθεση της συμμετοχής του κοινού : την έγκαιρη και εύκολη ενημέρωσή του.

11. Το Blockchain ως τυποποιημένη διαδικασία συμμετοχής σημαίνει:

(1) Μηχανισμός ανατροφοδότησης και ενσωμάτωσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Ειδικότερα, η εφαρμογή θα περιλαμβάνει μηχανισμό ανατροφοδότησης (feedback mechanism) ο οποίος θα επιτρέπει την εγγραφή σχολίων και απόψεων του κοινού ως κρυπτογραφημένη απεικόνιση (hashed representation) στο blockchain. Παράλληλα, ερευνάται η ενσωμάτωση διαφόρων μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως καναλιών ανατροφοδότησης (feedback channels) σχολίων του κοινού.

(2) Δημοσκοπήσεις και ψηφοφορία. Κατά πάσα πιθανότητα και οι δύο διαδικασίες θα διεξάγονται με την επιλογή από τον κάθε χρήστη της συστάδας (array) που προτιμά μεταξύ των προτεινόμενων λύσεων ή προτάσεων και το αποτέλεσμα θα επικαιροποιείται με κάθε ψήφο (σαν διαδραστική μπάρα δημοσκόπησης). Η μεγαλύτερη πρόκληση για τους σχεδιαστές έγκειται στο να διασφαλιστεί η ανωνυμία των χρηστών χωρίς όμως να ψηφίζουν μη ταυτοποιημένοι χρήστες.

(3) Χρήση tokens. Θα γίνεται χρήση tokens αφενός κατά τη ψηφοφορία με σκοπό την ταυτοποίηση των χρηστών, δηλαδή κάθε token θα αντιστοιχεί σε μία ψήφο και αφετέρου ως σύστημα ανταπόδοσης (reward system) και καλλιέργειας κινήτρων (incentivization) για τη συμμετοχή του κοινού στην αστική διαχείριση, π.χ κατόπιν συμμετοχής ο χρήστης θα λαμβάνει ένα token – εκπτωτικό κουπόνι τοπικού μαγαζιού.

(4) Συμμετοχικός προϋπολογισμός και crowdfunding. Στην περίπτωση του συμμετοχικού προϋπολογισμού, με τη χρήση smart contracts και μέσω ψηφοφορίας το κοινό θα αποφασίζει πως πρέπει να διατεθεί ένα καθορισμένο τμήμα του δημοτικού ή κοινοτικού προϋπολογισμού. Στην περίπτωση της συλλογικής χρηματοδότησης (crowdfunding) πάλι μέσω της χρήσης smart contracts οι πολίτες θα μπορούν να συγχρηματοδοτούν μικρότερα έργα σε επίπεδο γειτονιάς.

12. Η συμμετοχική πλατφόρμα blockchain θα επιτρέπει:

α) την πληροφόρηση των πολιτών σχετικά με τον εκάστοτε σκοπούμενο σχεδιασμό,

β) την άμεση πρόσβαση σε δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα η εγκυρότητα του περιεχομένου των οποίων θα είναι θωρακισμένη και εγγυημένη,

γ) την προσβασιμότητα ευρέως κοινού ή μικρότερου κύκλου (ενδιαφερόμενο κοινό) στην εφαρμογή, ανάλογα με το εφαρμοστέο νομικό καθεστώς,

δ) την έκφραση της γνώμης των πολιτών με την καταγραφή απόψεων, σχολίων, ψηφοφορίας στην πλατφόρμα,

ε) την έκφραση της γνώμης των πολιτών κατά το στάδιο διαμόρφωσης των Τοπικών Πολεοδομικών Σχεδίων

στ) την καταγραφή της διαδικασίας διαβούλευσης με τρόπο που αυτή δεν θα μπορεί εύκολα να αγνοηθεί από την Πολιτεία για πολιτικούς λόγους.

Βιώσιμη Ανάπτυξη. Το ιστορικό και η εφαρμογή των 17 Στόχων. Η ανάγκη για τη δημόσια συμμετοχικότητα.

Ρόϊδω Μητούλα
Καθηγήτρια Χαροκοπείου Πανεπιστημίου
mitoula@hua.gr

"Βιώσιμη Ανάπτυξη" είναι η ανάπτυξη η οποία ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των σημερινών γενεών, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τις απαιτήσεις των γενεών που θα ακολουθήσουν (United Nations, 1987). Είναι δηλαδή έννοια ταυτόσημη με την «αειφόρο ανάπτυξη», εκείνη, που το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η αέναη ζωή και προτεραιότητά της, η εξασφάλιση ποιότητας διαβίωσης σε όλους τους τομείς - περιβάλλον, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμό - για όλους και για πάντα (Μητούλα κ.ά., 2008).

Σε διεθνές θεσμικό επίπεδο, και πιο συγκεκριμένα στο επίπεδο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.), οι κύριοι σταθμοί στην εξέλιξη τόσο της έννοιας της Βιώσιμης Ανάπτυξης, όσο και της εφαρμογής της είναι:

- η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (Στοκχόλμη, 1972) (United Nations, 1972)
- η Απόφαση 38/161/1983 της Γ.Σ. για τη δημιουργία της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED) ή επιτροπή Bruntland (United Nations, 1983).
- η έκθεση Α/42/427 της επιτροπής Bruntland με τίτλο "το κοινό μας μέλλον" στις 04/08/1987 (United Nations, 1987)
- η Σύνοδος Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο 1992). Κατάληξή της ήταν η δημιουργία πολυμερών συμφωνιών σε κρίσιμα θέματα, καθώς επίσης και η δημιουργία μιας γενικής στρατηγικής για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών θεμάτων γνωστή ως Ατζέντα΄21 (United Nations, 1992)
- η Ειδική Σύνοδος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο +5) (Νέα Υόρκη, 1997) όπου οι χώρες έκαναν επισκόπηση της προόδου που πραγματοποιήθηκε επί των σχετικών θεμάτων που αποφασίστηκαν στη Σύνοδο Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο το 1992 (United Nations, 1997).
- η Παγκόσμια Σύνοδος Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Ρίο +10), (Γιοχάνεσμπουργκ 2002) όπου επανεκτιμήθηκε πρόοδος που πραγματοποιήθηκε σε σχέση με τα οριζόμενα στη Σύνοδο Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο το 1992. (United Nations, 2002)
- η Παγκόσμια Σύνοδος Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Ρίο +20). Στη συγκεκριμένη Σύνοδο, ορίστηκαν προτεραιότητες και ενσωματώθηκαν στο κείμενο που

υιοθετήθηκε κατά τη Διάσκεψη, με τίτλο «Το μέλλον που επιθυμούμε», το οποίο προέβλεπε επίσης ένα ολοκληρωμένο Πλαίσιο Δράσης, τη διαμόρφωση Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης, σε εναρμόνιση με την μετά το 2015 αναπτυξιακή ατζέντα καθώς και Μέσα Εφαρμογής Στόχων και Συμφωνιών, ικανά για την επίτευξη των δεσμεύσεων σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη (United Nations, 2012).

- η Ειδική Σύνοδος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ν. Υόρκη, 2015), όπου εκδόθηκε το Ψήφισμα των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, γνωστό ως Ατζέντα 2030 (Ψήφισμα 70/1). Από αυτό προέκυψαν και οι 17 στόχοι για τη βιώσιμη ανάπτυξη (United Nations, 2015) (βλ. Σχήμα 1)

Σχήμα 1: Οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (ΣΒΑ)

Οι ΣΒΑ θέτουν τις βάσεις για τη μετάβαση σε ένα ολοκληρωμένο αναπτυξιακό μοντέλο, το οποίο προκρίνει τη βέλτιστη εξισορρόπηση ανάμεσα στις οικονομικές, περιβαλλοντικές, κοινωνικές και θεσμικές διαστάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης, και την ολιστική και συνολική διαχειριστική προσέγγιση στη διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών.

Σήμερα, πολλές χώρες, έχοντας ενσωματώσει τις βασικές επιταγές της Ατζέντας 2030 στο εσωτερικό τους δίκαιο και τις πολιτικές - και συνολικά στο σύστημα διακυβέρνησής τους-, καταρτίζουν προγράμματα και προβαίνουν σε πρωτοβουλίες και δράσεις για την επίτευξη των ΣΒΑ. Απώτερος στόχος είναι η ατομική και συλλογική ευημερία και η βιωσιμότητα σε όλους τους τομείς της ζωής.

Η ολοκληρωμένη εφαρμογή των ΣΒΑ αποτελεί ένα συλλογικό εγχείρημα, το οποίο προϋποθέτει την καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας ανάμεσα στις κυβερνήσεις και τους ενδιαφερόμενους φορείς, έχοντας ως βασικό διακύβευμα τη θεμελιώδη επιταγή ότι «κανείς δεν μένει στο περιθώριο» (no one will be left behind).

Απαιτεί την καθιέρωση συμμετοχικών και αντιπροσωπευτικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων και την οικοδόμηση πολυμερών συμπράξεων, με την ενεργό εμπλοκή μιας ευρείας γκάμας ενδιαφερόμενων μερών (π.χ. κοινωνία των πολιτών, τοπικές αρχές, ιδιωτικός τομέας, ακαδημαϊκή κοινότητα, μη-κυβερνητικές οργανώσεις). Στο πλαίσιο αυτό έχει γίνει σαφές ότι οι ίδιες οι κατευθύνσεις της Ατζέντας 2030 προτρέπουν τις χώρες να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή του κάθε ατόμου και φορέα, ώστε να επηρεάσει αποφάσεις που έχουν σχέση με τους 17 στόχους, που αναμφισβήτητα έχουν αντίκτυπο στη ζωή όλων.

Ωστόσο, οι αναλύσεις των εθελοντικών εθνικών ανασκοπήσεων (VNR) από το 2016 δείχνουν ότι, παρόλο που η πλειονότητα των κυβερνήσεων αναφέρονται σε διαδικασίες σχετικά με τη συμμετοχή των ενδιαφερομένων μερών στη διαδικασία εφαρμογής των ΣΒΑ της ατζέντας του 2030, υπάρχει μία δυσκολία στη δημιουργία και τη διατήρηση ανοιχτών, χωρίς αποκλεισμούς, συμμετοχικών και διαφανών διαδικασιών (Multi-stakeholder engagement in 2030 Agenda implementation: A review of Voluntary National Review Reports 2016-2019).

Καθώς προχωρούμε στη "Δεκαετία της Δράσης για Παράδοση" (A/RES/74/4), οι προσπάθειες θα πρέπει να ενταθούν ώστε να εξασφαλιστεί η τήρηση των αρχών και η συμμετοχή των ενδιαφερομένων μερών στις διαδικασίες της επίτευξης των ΣΒΑ. Όσον αφορά στην ποιοτική εμπλοκή των ενδιαφερομένων μερών (WHAT IS A 'GOOD PRACTICE'? A framework to analyse the Quality of Stakeholder Engagement in implementation and follow-up of the 2030 Agenda), υπογραμμίζονται τρεις βασικές αρχές που θα την εξασφαλίσουν:

1) Ένταξη[1], που καλύπτει τη μη διάκριση και την προσβασιμότητα.

2) Συμμετοχή[2], που καλύπτει την πρόσβαση σε πληροφορίες και επηρεάζει τη λήψη αποφάσεων.

3) Ευθύνη[3], που καλύπτει τη διαφάνεια σχετικά με τη διαδικασία εμπλοκής και την ανταπόκριση.

Υπό το πρίσμα των παραπάνω αρχών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχοντας υπόψη τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Council of the European Communities, 1992), (άρθρο 3 ΣΕΕ) ανέλαβε το καθήκον να εργαστεί για τη βιώσιμη ανάπτυξη ολόκληρης της Ένωσης και σε σχετική ανακοίνωσή της το 2016 (COM(2016)0739) εξέφρασε την πλήρη δέσμευσή της για την υλοποίηση της Ατζέντας 2030 και την ενσωμάτωση των ΣΒΑ σε όλες τις μελλοντικές πολιτικές και πρωτοβουλίες της, προτάσσοντας την ανάγκη για την αποτελεσματική διασύνδεσή τους με τα εργαλεία για τη βελτίωση της νομοθεσίας. Στην ανακοίνωση επισημαίνεται ότι οι ΣΒΑ επιδιώκονται ήδη μέσω πολλών πολιτικών της Ένωσης και ενσωματώνονται σε όλες τις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

[1] Αντανακλάται στις παραγράφους 3, 8, 17, 35, 74d, 77, 79 και SDG 16.3, 16.7, 16.9, 16.b της Ατζέντας του 2030.

[2] Αντανακλάται στις παραγράφους 72, 74d, 84, 89 και SDG 16.7, 16.8, 16.10 της Ατζέντας του 2030.

[3] Αντανακλάται στις παραγράφους 47, 73 και 16.3, 16.4, 16.5, 16.6, 16.10 της Ατζέντας του 2030.

Επιπροσθέτως, η ανακοίνωση αναδεικνύει την αδήριτη ανάγκη για την ενεργή και εποικοδομητική συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων και συνολικά όλων των ενδιαφερόμενων μερών (stakeholders) στη διαδικασία υλοποίησης της Ατζέντας 2030 σε επίπεδο ΕΕ. Στο πλαίσιο των παραπάνω στόχων και προσανατολισμών δημιουργήθηκε στις 22 Μαΐου του 2017 μία "πολυσυμμετοχική πλατφόρμα" και μία διαχειριστική επιτροπή για την προώθηση των ΣΒΑ στην ΕΕ. Στόχος της "πολυσυμμετοχικής πλατφόρμας" είναι να συνεισφέρουν τα μέλη της με την εμπειρία τους στη βέλτιστη εφαρμογή των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης στην Ένωση. Όσον αφορά στα κράτη μέλη, πολλά από αυτά κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οργάνωσαν επιμέρους πολυσυμμετοχικές πλατφόρμες.

Καθώς πλησιάζει η προθεσμία του 2030, απαιτείται συχνή και ακριβής παρακολούθηση της εφαρμογής της Ατζέντας και των ΣΒΑ που έχουν τεθεί από τα Ηνωμένα Έθνη. Η Ελλάδα, στο πλαίσιο του παρόντος έργου θα πρέπει να διερευνήσει την περίπτωση μίας οργανωτικής δομής τύπου "πολυσυμμετοχικής πλατφόρμας", επομένως μιας ομάδα ενδιαφερόμενων μερών, η οποία θα προωθεί τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης και θα παρέχει χρήσιμη εμπειρογνωσία στη διαδικασία διαμόρφωσης και υλοποίησης δημόσιων πολιτικών.

Εξετάζοντας τη διεθνή πρακτική οργάνωσης και παρακολούθησης της εφαρμογής της Ατζέντας 2030 των Ηνωμένων Εθνών και των 17 ΣΒΑ γίνεται εμφανές ότι ένα τέτοιο σημαντικό εγχείρημα σχεδιασμού και διαμόρφωσης πολιτικής μπορεί να υποστηριχθεί μόνο από έναν υψηλού επιπέδου κεντρικό φορέα αρμόδιο για τη διαχείριση και επίβλεψη του συνολικού κυβερνητικού έργου. Στην προκειμένη περίπτωση της Ελληνικής Κυβέρνησης αυτός ο ρόλος καλύπτεται πλήρως από την πρόσφατα θεσμοθετημένη (ΠΔ 98 / ΦΕΚ 236 /28-11-20) Προεδρία της Κυβέρνησης. Αυτό που απομένει είναι η καλή εφαρμογή των θεσμοθετημένων αποφάσεων από την παρούσα κυβέρνηση, καθώς και από τις επόμενες που θα ακολουθήσουν.

Βιβλιογραφία

- Μητούλα Ρ., Αστάρα Ο.Ε., Καλδής Π. (2008) *Βιώσιμη Ανάπτυξη - Έννοιες, Διεθνείς & Ευρωπαϊκές Διαστάσεις*, εκδόσεις Rossili, Αθήνα.
- Στεφάνου Ι., Τσουδερός Ι., Μητούλα Ρ. (2000), *Ο ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΟΥ ΔΙΑΣΤΑΣΗ*, εκδ. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης Ε.Μ.Π., Αθήνα.
- United Nations (1972) *Report of the United Nations Conference on Human Environment.* https://digitallibrary.un.org/record/523249.
- United Nations (1983) *Process of preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond.* https://www.refworld.org/docid/3b00f22810.html.
- United Nations (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (the Brundtland Report).* http://www.un-documents.net/wced-ocf.htmhttps://documents-dds-y.un.org/doc/UNDOC/GEN/N87/184/67/IMG/N8718467.pdf?OpenElement.

>>

>> • United Nations (1992) *United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio, Brazil/AGENDA 21.* https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf.

• United Nations (1997) *General Assembly 19th special session to review and appraise the implementation of Agenda 21. New York.* https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/gass19.

• United Nations (2002) Report of the World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa. https://sustainabledevelopment.un.org/milesstones/wssd.

• United Nations (2012) *The Future we want. Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil.* https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf.

• United Nations (2015) *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.* https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld.

• Multi-stakeholder engagement in 2030 Agenda implementation: A review of Voluntary National Review Reports (2016-2019). https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26012VNRStakeholdersResearch.pdf

• A/RES/74/4, Political declaration of the high-level political forum on sustainable development convened under the auspices of the General Assembly. https://digitallibrary.un.org/record/3829888?ln=en

• WHAT IS A 'GOOD PRACTICE'? A framework to analyse the Quality of Stakeholder Engagement in implementation and follow-up of the 2030 Agenda. https://sdgs.un.org/sites/default/files/2021-01/UNDP-UNDESA%2C%20Stakeholder%20Engagement%20Report%20FINAL.pdf

• Council of the European Communities (1992), Commision of the European Communities, *Treaty on European Union,* Luxembourg. https://europa.eu/european-union/sites/default/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

• COM(2016)0739. Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής "Επόμενα βήματα για ένα βιώσιμο ευρωπαϊκό μέλλον Ευρωπαϊκή δράση για την αειφορία". https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739&from=EN

Νέες τάσεις, νέα ερεθίσματα, νέα δεδομένα στην εκπαίδευση για τον συνδυασμένο πολεοδομικό και κυκλοφοριακό σχεδιασμό με έμφαση στη βιώσιμη κινητικότητα

Ευθύμιος Μπακογιάννης
Επίκουρος Καθηγητής ΕΜΠ
ebako@mail.ntua.gr

Εισαγωγή

Ο πολεοδομικός και συγκοινωνιακός σχεδιασμός είναι αλληλένδετοι και κατά την εφαρμογή τους παράγουν δεσμευτικά στοιχεία για τις επόμενες κλίμακες σχεδιασμού που ακολουθούν (ρυμοτομικό σχέδιο, συγκοινωνιακές και κυκλοφοριακές μελέτες, αρχιτεκτονικές μελέτες αστικών αναπλάσεων, μελέτες λιμενικών έργων κ.ά.). Είναι ζητήματα που αφορούν άμεσα την εκπαίδευση των πολεοδόμων, των αρχιτεκτόνων, των τοπογράφων, των συγκοινωνιολόγων και γενικότερα όλων των επιστημόνων που σχετίζονται με τον χωρικό σχεδιασμό, γι' αυτό και αναπτύσσεται σχετικός διάλογος που απασχολεί την επιστημονική και ακαδημαϊκή κοινότητα τα τελευταία πενήντα χρόνια (Βλαστός και Μηλάκης, 2006).

Ωστόσο, στο γενικό πλαίσιο έχουν προστεθεί νέα δεδομένα και κατά συνέπεια προκύπτουν νέες τάσεις και ερεθίσματα, οι οποίες οφείλουν να μας απασχολήσουν και προσδίδουν καινούργια χαρακτηριστικά στον σχεδιασμό. Στα σύγχρονα θέματα αιχμής σχετικά με τις μετακινήσεις ανθρώπων και αγαθών, κατά τη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού και της χωρικής ανάπτυξης, συγκαταλέγονται η βιώσιμη κινητικότητα, η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, η πολιτική προστασία, η έννοια της συμπαγούς πόλης, η σύγχρονη ιεράρχηση του οδικού δικτύου κ.ά. (Μπακογιάννης et. al 2014). Επιπλέον, τα παραπάνω στοιχεία οφείλουν να συνδυαστούν με τις προτάσεις και τη στοχοθεσία της διεθνούς, ευρωπαϊκής και εθνικής πολιτικής.

Βιώσιμα συστήματα μεταφορών και βιώσιμη κινητικότητα

Ένα «σύστημα μεταφορών» αποτελείται από τα μέσα, τον εξοπλισμό και την υλικοτεχνική υποστήριξη (logistics), στοιχεία που είναι απαραίτητα για τη μεταφορά επιβατών και εμπορευμάτων (www.ehow.com, 31/01/2013), περιλαμβάνει δηλαδή τα δίκτυα και τις υποδομές μεταφορών, τους κόμβους και τις συνδέσεις, τα μέσα μεταφοράς, καθώς και τις πολιτικές για την ομαλή λειτουργία τους (Banister, D. 2008). Επιπρόσθετα, ο σκοπός του συστήματος μεταφοράς είναι να συντονίζει την κυκλοφορία των προσώπων, των αγαθών και των οχημάτων. Έτσι, ένα βιώσιμο σύστημα μεταφορών είναι εκείνο που:

- Επιτρέπει την ικανοποίηση των απαιτήσεων ατόμων, επιχειρήσεων και κοινωνιών για βασική προσπελασιμότητα και αναπτυξιακές διαδικασίες με τρόπο ασφαλή και σύμφωνο ως προς την υγεία ανθρώπων και οικοσυστημάτων και διασφαλίζει τη δικαιοσύνη στην κατανομή των αγαθών αυτών εντός των γενεών, αλλά και μεταξύ αυτών και των επόμενων.
- Είναι οικονομικά προσιτό, λειτουργεί δικαία και αποτελεσματικά, προσφέρει εναλλακτικές μετακινήσεις και υποστηρίζει τόσο τις ανταγωνιστικές οικονομίες, όσο και την ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη.
- Περιορίζει τις εκπομπές ρύπων και την παραγωγή καταλοίπων στις δυνατότητες του πλανήτη να τα απορροφά, χρησιμοποιεί τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας σε αντιστοιχία με τον ρυθμό ανανέωσής τους ή κάτω από αυτόν, χρησιμοποιεί τις μη ανανεώσιμες πηγές με ρυθμό αντίστοιχο αυτού της παραγωγής υποκατάστατων πόρων, ενώ ταυτόχρονα φροντίζει και για την ελαχιστοποίηση των συνεπειών στη γη και την παραγωγή θορύβου.

Στον αντίποδα, η βιώσιμη κινητικότητα αποτελεί το όραμα για κάθε σύγχρονη πόλη και είναι άρρηκτα δεμένη με τον προβληματισμό περί βιώσιμης πόλης και τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της. Στους στόχους της περιλαμβάνονται ο περιορισμός ακόμα και η απαγόρευση της χρήσης του αυτοκινήτου στον αστικό ιστό, με έμφαση στο κέντρο της πόλης, η ενίσχυση και προώθηση των ΜΜΜ με τις κατάλληλες υποδομές, η μείωση των ρύπων από τη χρήση των ΜΜΜ, η ενθάρρυνση ήπιων μορφών μετακίνησης (πεζή μετακίνηση, ποδήλατο) και η γενικότερη αλλαγή στη νοοτροπία μετακίνησης των πολιτών.

Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή: η δράση της ΕΕ, στόχοι και δεσμεύσεις

Η ΕΕ έχει δεσμευτεί να γίνει κλιματικά ουδέτερη έως το 2050 (EU mission 2020). Για τον σκοπό αυτό, ο τομέας των μεταφορών πρέπει να υποστεί μετασχηματισμό που θα απαιτήσει μείωση κατά 90% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, διασφαλίζοντας παράλληλα προσιτές λύσεις για τους πολίτες. Το πακέτο Fit for 55 είναι το σχέδιο της ΕΕ για την επίτευξη των κλιματικών στόχων της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και περιλαμβάνει ένα σύνολο προτάσεων για την αναθεώρηση της νομοθεσίας της ΕΕ, ειδικότερα στον τομέα των μεταφορών. Στη συνέχεια αυτής της δέσμευσης, η πανδημία του COVID-19 είχε σημαντικό αντίκτυπο στις μεταφορές και τη συνδεσιμότητα στην ΕΕ, με πολύ σοβαρά αποτελέσματα σε ολόκληρη την οικονομία της ΕΕ. Οι βιώσιμες μεταφορές και η βιώσιμη αστική κινητικότητα συνιστούν μια πρόκληση και μια ευκαιρία για την ανάκαμψη και την ανάπτυξη της οικονομίας (COM 2020).

Πολιτική προστασία

Οι καταστροφές (φυσικές ή ανθρωπογενείς) είναι καταστάσεις που προκαλούνται από ποικίλους λόγους, όταν η πόλη παρουσιάζει αδυναμίες και τρωτά σημεία απένα-

ντι σε αυτές. Οι αδυναμίες αυτές μπορεί να αφορούν στη φυσική δομή της πόλης, στην οργάνωση των δικτύων υποδομής και μεταφορών, στην οικονομική και κοινωνική σύνθεση της πόλης και άλλα στοιχεία, τα οποία συνθέτουν τη συνολική τρωτότητά της και συνεπώς δημιουργούν άμεσο κίνδυνο για τους πολίτες και ιδιαιτέρως για τα άτομα με αναπηρία και τα εμποδιζόμενα άτομα. Τα ανωτέρω στοιχεία αποτελούν αντικείμενα μελέτης και οργάνωσης του πολεοδομικού σχεδιασμού, ο οποίος αναδεικνύεται ως ένα από τα βασικότερα μέσα πρόληψης των καταστροφικών επιπτώσεων και αντιμετώπισής, τους όταν αυτές προκληθούν, ορίζοντας την ασφάλεια της πόλης ως ένα από τα πλέον κρίσιμα ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης πολιτικής αστικής ανάπτυξης. Το στοιχείο της ασφάλειας μπορεί να αποκτηθεί μέσα από έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό διαχείρισης της διακινδύνευσης (risk management planning) και συμπεριλαμβάνει στοιχεία που σχετίζονται με τους χώρους καταφυγής, οδεύσεις διαφυγής κ.λπ., στοιχεία δηλαδή των μετακινήσεων και πώς αυτά συσχετίζονται με (α) τον σχεδιασμό έκτακτης ανάγκης, (β) τον σχεδιασμό ανάκαμψης-ανασυγκρότησης και (γ) τον σχεδιασμό πρόληψης-προστασίας.

Το τρίπτυχο : Συμπαγής πόλη – Προσβασιμότητα – Πράσινες διαδρομές

Το πρότυπο της «συμπαγούς πόλης» τίθεται για πρώτη φορά στο Πράσινο Βιβλίο για το Αστικό Περιβάλλον (CEC, 1990) και στη συνέχεια στη θεματική Στρατηγική για το Αστικό Περιβάλλον [COM(2004)60] με συγκεκριμένες προτάσεις διαμόρφωσης πολεοδομικής δομής. Οι βασικές αρχές ενός βιώσιμου πολεοδομικού σχεδιασμού που θα τροφοδοτήσει την ανάπτυξη και διαχείριση της συμπαγούς πόλης είναι οι εξής:

α) οριοθετημένη ανάπτυξη,

β) υψηλή σχετικά πυκνότητα και

γ) μικτές χρήσεις γης.

Ο ορισμός «πόλη των σύντομων διαδρομών» συνοψίζει τις παραπάνω αρχές, επισημαίνοντας ότι η πόλη πρέπει να διατηρηθεί σε ένα τέτοιο μέγεθος και να οργανωθεί πολεοδομικά με τέτοιο τρόπο, ώστενα διευκολύνει τις ήπιες μορφές μετακίνησης και την ανάπτυξη των δημόσιων μεταφορών. Εκτός από τα περιβαλλοντικά οφέλη, η έννοια της εγγύτητας και της γειτνίασης έχει και κοινωνικά πλεονεκτήματα, καθώς δημιουργεί μια πόλη πιο ζωντανή, πιο ευχάριστη, πιο συνεκτική κοινωνικά. Ο σχεδιασμός της συμπαγούς πόλης πρέπει να θεωρηθεί περισσότερο ως μια σειρά από διαδικασίες που σχετίζονται με την εσωτερική οργάνωση και λειτουργία της πόλης και ουσιαστικά έχουν άμεση σχέση με τον σχεδιασμό των μεταφορών και των χρήσεων γης. Ωστόσο, το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της συμπαγούς πόλης είναι η πυκνότητα, η οποία προσδιορίζεται με βάση ένα θεμελιώδες όριο, όσον αφορά την κατοικία και τις θέσεις απασχόλησης, πάνω από το οποίο η εξάρτηση από την ιδιωτική μηχανοκίνητη μετακίνηση περιορίζεται σημαντικά. Η πυκνότητα αποτελεί και ένα από τα πιο σημαντικά πλεονεκτήματα της συμπαγούς πόλης, καθώς σημαίνει μειωμένη κατανάλωση ενέργειας και μειωμένες εκπομπές αερίων ρύπων.

Προσβασιμότητα είναι η δυνατότητα που δίνεται σε κάθε άνθρωπο να κινείται με ανεξαρτησία, άνεση, ασφάλεια και αυτονομία σε όλους τους χώρους, ώστε να συμμετέχει ισότιμα στα κοινωνικά και οικονομικά δρώμενα της ζωής κάθε πόλης της κάθε χώρας. Τα άτομα με αναπηρίες και γενικά τα εμποδιζόμενα άτομα ζουν σε πόλεις «εχθρικές». Κτίρια και δρόμοι στερούνται προσβασιμότητας. Η αλυσίδα προσβασιμότητας αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των ΑμεΑ και των εμποδιζόμενων ατόμων. Ο τρόπος που σχεδιάζεται το δομημένο περιβάλλον είναι καθοριστικός ως προς την επίτευξη της προσβασιμότητας. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι τα άτομα με αναπηρία αποτελούν ανομοιογενή ομάδα, συνεπώς, ένα περιβάλλον, για να είναι προσβάσιμο, πρέπει να λαμβάνει υπόψη το μεγαλύτερο δυνατό φάσμα αναγκών όλων των κατηγοριών ατόμων με αναπηρία και να διασφαλίζει την κατά το δυνατόν αυτόνομη διακίνηση και διαβίωση καθενός.

Καθώς οι σύγχρονες πόλεις απολαμβάνουν την οικονομική μεγέθυνση που επιφέρουν η συνεχής ανάπτυξη και οι επεκτάσεις, καλούνται να αποφασίσουν όχι το εάν, αλλά το πώς θα διαφυλάξουν το φυσικό περιβάλλον, ώστε να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα της περιοχής τους. Τα βασικότερα προβλήματα που εντοπίζονται είναι η απώλεια ανοικτών χώρων, που καταλαμβάνονται από τις νέες χρήσεις και επεκτάσεις, και η τυχαία γεωγραφική κατανομή, που δημιουργεί φαινόμενα περιοχών με αλληλοεξαρτήσεις, οι οποίες όμως δεν μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους. Το ζητούμενο είναι η διατήρηση των ανοικτών χώρων με τρόπο που να εξυπηρετεί παράλληλα την ανάγκη για καλές συνδέσεις και ισορροπημένη χωρική ανάπτυξη.

Σε αυτό το πρόβλημα, οι «πράσινες διαδρομές» δημιουργούν έναν σχεδιαστικό μηχανισμό που παρέχει ένα μέσο διατήρησης των ανοικτών χώρων, ενώ παράλληλα δημιουργεί μια πράσινη υποδομή που συνδέει ανθρώπους και τόπους. Συγκεκριμένα, είναι δίκτυα που περιλαμβάνουν γραμμικά στοιχεία του αστικού χώρου, τα οποία σχεδιάζονται για τη διαχείριση πολλαπλών στόχων: οικολογικών, αναψυχής, πολιτιστικών, αισθητικών και άλλων, συμβατών με τη φιλοσοφία της βιώσιμης ανάπτυξης και διαχείρισης της γης. Βασίζονται σε συγκεκριμένα, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και δυνατότητες των γραμμικών συστημάτων που προσφέρουν ξεχωριστά πλεονεκτήματα σε θέματα κινητικότητας, μεταφοράς και προσβασιμότητας. Δημιουργούν ένα σύστημα με συνδέσεις (δίκτυο) που συντίθεται από ελεύθερους δημόσιους χώρους και, επιπλέον, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης, υπό την έννοια ότι βασίζεται στη συμπληρωματικότητα μεταξύ προστασίας περιβάλλοντος και οικονομικής ανάπτυξης.

Εν κατακλείδι

Σήμερα τα δεδομένα έχουν αλλάξει. Η κλιματική κρίση εντείνεται καθημερινά, οι πολιτικές για περιορισμό των ρύπων ενσωματώνονται τακτικά σε κείμενα του ΟΗΕ, της Ε.Ε., του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας κ.λπ., ενώ οι επιστήμονες κρούουν τον κώδωνα του

κινδύνου για να αλλάξουν οι συνήθειες των κατοίκων στις πόλεις ως προς τις ατομικές τους μετακινήσεις. Η συνδυασμένη πολεοδομική και κυκλοφοριακή προσέγγιση στον μελλοντικό σχεδιασμό των πόλεων θεωρείται πλέον ως κάτι παραπάνω από προφανής και οι νέοι επιστήμονες θα πρέπει να εργαστούν συστηματικά προς την κατεύθυνση αυτή.

Βιβλιογραφία

- Banister, David, (2008), 'The sustainable mobility paradigm', *Elsevier, Transport Policy* 15, 73-80.
- Βλαστός, Θ. & Μηλάκης, Δημ. (2006). *Πολεοδομία vs Μεταφορές – από την απόκλιση στη σύγκλιση.* Αθήνα. ISBN 960-630-954-1.
- Binde, J., (2003). Πόλεις και Περιβάλλον στον 21ο Αιώνα: Μια Προσανατολισμένη στο Μέλλον Σύνθεση μετά το Habitat I. Στο: Π. Λέφας, επιμ. *Αύριο, Οι Πόλεις.* Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, σσ. 111-176
- CEC, (1990). 'Green Paper on the Urban Environment'
- COM 2004 – 60 «Προς μια θεματική στρατηγική για το αστικό περιβάλλον»
- COM (2011) 144 τελικό (2007). *ΛΕΥΚΗ ΒΙΒΛΟΣ – Χάρτης πορείας για έναν Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο Μεταφορών – Για ένα ανταγωνιστικό και ενεργειακά αποδοτικό σύστημα μεταφορών*. Βρυξέλλες, 28.2.2011.
- COM (2020) 690, *final Annexes 1 to 4 to the communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions*
- EU Mission (2020). *Adaptation to Climate Change*
- Μπακογιάννης, Ε., Κυριακίδης, Χ., Σίτη, Μ., Ελευθερίου, Β. & Σιόλας, Α. (2014). «Πολεοδομικός Σχεδιασμός VS Περιβάλλον. Από την Αντιπαλότητα στη Συμφιλίωση». *4ο Συνέδριο Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών: «0 Ρόλος του Αγρονόμου-Τοπογράφου στην Ανασυγκρότηση της Χώρας».* Θεσσαλονίκη, 26-28 Σεπτεμβρίου 2014.
- Μπαρμπόπουλος, Ν., Μηλάκης, Δ. και Βλαστός, Θ.(2005). 'Αναζητώντας τη Μορφή της Βιώσιμης Πόλης: Κριτική Προσέγγιση του Συμπαγούς Πολεοδομικού Μοντέλου'. Στο *Αειχώρος.* 4(1). σ.σ. 20 - 45.

Καισαριανή.
Σχεδιασμός, τόποι και καθημερινές πρακτικές

Όλγα Μπαλαούρα
Δρ. Αρχιτέκτων - Πολεοδόμος
Εντεταλμένη Διδασκαλίας Π.Δ 407/ 80, Αρχιτεκτονική Ξάνθης, ΔΠΘ
o.balaoura@gmail.com

Το κείμενο επικεντρώνεται στην αστική και οικιστική ανάπτυξη της Καισαριανής, μιας αστικής κοινότητας που όπως πολλές άλλες, ιδρύθηκε την περίοδο του Μεσοπολέμου αρχικά ως προσφυγικός οικισμός. Μέσα από την ανάλυση της οικιστικής πορείας της περιοχής, αναδεικνύονται τα χωρικά και τυπολογικά χαρακτηριστικά της, καθώς και η ανθρωπογεωγραφία της, όπως αυτά εμπλουτίζονται διαρκώς από τις αλλαγές που συντελούνται με την πάροδο του χρόνου και διαμορφώνουν την αστική της ταυτότητα. Η περιοχή αποτελεί ένα πολιτιστικό και ιστορικό αστικό τοπίο λόγω των υλικών εκφράσεων του πολεοδομικού της περιβάλλοντος που συντίθεται από πολλά ιστορικά στρώματα δημόσιων και ιδιωτικών παρεμβάσεων και των άυλων αξιών και τρόπων ζωής των κατοίκων της, ξεχωριστά και σχετικά κοινά με άλλες γειτονιές της Αθήνας που ενσωματώνουν μια τόσο συμπυκνωμένη πολιτική ιστορία.

Έμφαση δίνεται στην ιδιαιτερότητα του τόπου, η οποία απορρέει από το γεγονός ότι κάθε τόπος είναι το επίκεντρο ενός ξεχωριστού μείγματος ευρύτερων και τοπικών κοινωνικών σχέσεων. Το γεγονός αυτό παράγει αποτελέσματα που δεν θα συνέβαιναν διαφορετικά. Όλες αυτές οι σχέσεις αλληλοεπιδρούν με τη συσσωρευμένη ιστορία του τόπου και αποκτούν ένα επιπλέον στοιχείο ιδιαιτερότητας, με την ίδια την ιστορία να αποτυπώνεται ως προϊόν επάλληλων ιστορικών στρωμάτων διαφορετικών συλλογικών αλληλεπιδράσεων, τόσο τοπικών όσο και ευρύτερων (Massey, 1991).

Αυτός ο τρόπος σκέψης για τη σχέση του χώρου με το χρόνο αναδεικνύει ερωτήματα για την τοπικότητα αλλά και την αίσθηση που έχουμε για αυτήν. Πώς, στο πλαίσιο όλων αυτών των κοινωνικά διαφοροποιημένων αλλαγών του χώρου-χρόνου, διαβάζουμε τον τόπο εμβαθύνοντας σε κλίμακες σαν αυτήν της γειτονιάς, που επιτρέπουν την διείσδυση στις συγκροτήσεις της κοινότητας μέσα από τις διαφορετικές καθημερινές πρακτικές, συγκρούσεις, διεκδικήσεις και επανονηματοδοτήσεις του χώρου.

Το κείμενο βασίζεται σε επιτόπια παρατήρηση στην περιοχή της Καισαριανής ως ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο έρευνας. Έχει προκύψει από επιλογή στοιχείων (επιλεκτική προσέγγιση) από παλαιότερες έρευνες, εκπαιδευτικές εμπειρίες με παρουσιάσεις/ διαλέξεις/ εργαστήρια, βιβλιογραφικές αναφορές και από τη βιωματική εμπειρία ως κατοίκου της Καισαριανής. Το ιστορικό πλαίσιο αλλά και τα στοιχεία σύγχρονης επιτό-

πιας παρατήρησης αναδεικνύουν σύγχρονες τάσεις και μετασχηματισμούς, αλλά και κοινωνικές δυναμικές που καθορίζουν οι άνθρωποι κ οι πρακτικές τους και οι οποίες συγκροτούνται ως ανοιχτές.

Δημόσιες και ιδιωτικές πρωτοβουλίες παραγωγής χώρου

Η ανάπτυξη της περιοχής ξεκινά το 1922 όταν και δημιουργείται η πόλη, ως μία από τους 12 κύριους και 34 μικρότερους προσφυγικούς οικισμούς της Αθήνας και του Πειραιά που δημιουργούνται μετά την Μικρασιάτικη καταστροφή και την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα. Η υλοποίηση του αρχικού της πυρήνα είναι έργο κρατικής παρέμβασης με τη συνέργεια των τότε εμπλεκόμενων φορέων στεγαστικής προσφυγικής αποκατάστασης, της ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων) και της Τεχνικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πρόνοιας (ΤΥΥΠ).

Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Καισαριανή έλαβε βασικά δύο μορφές με τη δημόσια παρέμβαση να αφορά α) την μεταβίβαση οικημάτων ή διαμερισμάτων που ανέγειρε το Δημόσιο μέσω παραχωρητήριων με τίτλους αγοραπωλησίας και β) την παραχώρηση οικοπέδου με σκοπό την αυτοστεγαση. Η παραπάνω κρατική στρατηγική εμφανίστηκε σε βασικά τέσσερις διαφορετικές τυπολογίες που αναφέρονται σε διαδοχικές χρονικά περιόδους:

Στη πρώτη φάση της συγκρότησης του αρχικού οικισμού ανεγέρθηκαν πλινθόκτιστες ισόγειες κατοικίες 20 τ.μ. οι οποίες αντιστοιχούσαν στην κάθε οικογένεια - δικαιούχο. Στις κεντρικές αρτηρίες ανεγέρθηκαν μεγαλύτερα και καλύτερης κατασκευής διώροφα πέτρινα συγκροτήματα κατοικιών, ενώ σε κάθε νοικοκυριό αναλογούσαν 36 τ.μ. Και για τις δύο αυτές τυπολογίες, στο εσωτερικό κάθε τετράγωνου, υπήρχε κοινόχρηστος χώρος σχήματος Η, που μέχρι σήμερα θεωρείται δημόσιος και διατηρείται ως τέτοιος με διαφοροποιήσεις.

Στη δεύτερη φάση της επέκτασης του οικισμού πέραν της κεντρικής λεωφόρου, επιλέγεται η αποκατάσταση μέσω αυτοστεγασης. Σε κάθε προσφυγική οικογένεια παραχωρείται οικόπεδο (εμβαδού περίπου 120-145 τ.μ.) με την υποχρέωση, εντός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, να ανεγείρει την κατοικία της με ιδία μέσα. Η παραπάνω διαδικασία έγινε μέσω αστικών προσφυγικών συνεταιρισμών.

Η τρίτη φάση, αφορά στην αναμόρφωση των οικοδομικών τετράγωνων της περιοχής του Αγ. Νικολάου. Βάσει της χάραξης, η περιοχή αποκτά τριγωνική μορφή και προγραμματίζονται από το Υπουργείο Πρόνοιας πολυώροφα μεσοπολεμικά συγκροτήματα πολυκατοικιών, ακολουθώντας τους τύπους κτιρίων του Υπουργείου

Προνοίας των ετών 1938-40[1]. Έως και το 1968, συνεχίζονται οι απαλλοτριώσεις στο τρίγωνο του Αγ. Νικολάου, ενώ ανεγείρονται σύνολα εργατικών πολυκατοικιών σε μεγάλο τμήμα της περιοχής.

Οι διαδικασίες αυτές οδήγησαν στην διαμόρφωση μιας μικτής σχέσης δημόσιας και ιδιωτικής πρωτοβουλίας με ποικίλες τακτικές αυτοστέγασης οι οποίες παρήγαγαν διαφορετικές εμπειρίες κατοίκησης και οικειοποίησης του χώρου. Η πρόσβαση στη κατοικία έγινε με διαφορετικά μέσα και υποδομές που παρήγαγαν εσωτερικές διαφοροποιήσεις στους ίδιους τους οικισμούς αλλά και μορφολογίες αστικού περιβάλλοντος όπου το δημόσιο και το κοινό, το τυπικό και το «άτυπο» βρίσκονται σε διαρκή επαφή και σύγκρουση.

Οι ίδιες οι αντιφάσεις, οι άνισες διαδικασίες ανάπτυξης του χώρου και η μικρή ιδιοκτησία ως μηχανισμός κοινωνικής συνοχής και διαμόρφωσης του τοπίου, ο σχεδιασμός που προέκυψε από τα παραπάνω, επέτρεψε αρχιτεκτονική ευελιξία και διαφορετικές μορφολογικές εκφράσεις που καθιστούν κάθε οικοδομικό τετράγωνο διαφορετικό και κάθε σπίτι φτιαγμένο μοναδικά με την προσωπική εργασία, τα μέσα και τις παρεμβάσεις των κατοίκων του. Ακόμα και στην μεταπολεμική περίοδο, με την αντικατάσταση του μοντέλου της αυτοστέγασης από την αντιπαροχή και την ακόλουθη μετάλλαξη μεγάλου μέρους του προσφυγικού οικισμού με την υποκατάσταση των μικρών κατοικιών από εργολαβικές πολυκατοικίες, η σχέση αυτή δημόσιου/ ιδιωτικού, παρέμεινε, με διαφοροποιήσεις, συγκροτητικό κομμάτι του ιστού. Λόγω του ίδιου του σχεδιασμού και του καθεστώτος της παρουσίας των δημόσιων εσωτερικών αυλών, τα οικοδομικά τετράγωνα της Καισαριανής, δεν συντίθενται από το σύνολο των ιδιωτικών ακάλυπτων χώρων, αλλά αποτελούν δημόσια περάσματα και τόπους των κοινών, τόσο ως προς τη νοηματοδότηση όσο και τη χρήση.

Σύγχρονοι μετασχηματισμοί και εμπειρίες του τόπου

Μετά το Μεσοπόλεμο, δεν υλοποιήθηκε ποτέ ξανά κάποιο σχέδιο πολεοδομικής παρέμβασης τέτοιο που να παρέμβει στη συντήρηση και ανανέωση του πρωταρχικού προσφυγικού πυρήνα, του οικιστικού αποθέματος και του αστικού ιστού ως πολιτιστικό τοπίο με τις διαφορετικές διαβαθμίσεις του.

Όπως στην περίπτωση πολλών αστικών τοπίων στην Αθήνα, οι διαδικασίες ανοικοδόμησης μέσω της αντιπαροχής έχουν αποτελέσει τον κύριο τρόπο παραγωγής κατοικίας σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο και μέχρι σήμερα με διαφοροποιημένους τρόπους. Ωστόσο, η συγκυρία της κρίσης και η κατάρρευση της οικοδομικής δραστηρι-

[1] Οι γνωστές και "πυροβολημένες" καθώς σημαδεύονται από τις εκθροπραξίες που ακολούθησαν στα Δεκεμβριανά και διατηρούν ακόμα τις τρύπες από τις σφαίρες στις όψεις των πολυκατοικιών.

ότητας, φρέναρε σε μεγάλο βαθμό την συνολική κατεδάφιση του πρωταρχικού ιστού, ο οποίος διασώζεται σε διαφορετικές τυπολογίες είτε με την πρωταρχική του μορφή είτε με προσθήκες κυρίως αυθαίρετων κατασκευών και επεκτάσεων στους κοινόχρηστους χώρους των οικοδομικών τετραγώνων, διατηρώντας όμως τη κλίμακα και μορφολογία του αρχικού οικισμού. Πλινθόκτιστα οικήματα, ενισχυμένα από καινούρια υλικά και μεθόδους δόμησης, συνεχίζουν να κατοικούνται από παλιούς κατοίκους ή ενοικιάζονται σε μετανάστες ή σε χαμηλά εισοδηματικά νοικοκυριά. Η υπόθεση της ιδιοκατασκευής φαίνεται να έχει συνέχεια, είτε για λόγους αυτοστέγασης είτε διάθεσης των οικημάτων προς ενοικίαση καθώς από το 2016 και μετά κυρίως, παρατηρούνται στην γειτονιά τάσεις ανακαίνισης και συντήρησης των μικρών προσφυγικών οικημάτων τα οποία στεγάζουν προσφυγικές οικογένειες μέσω της επιδότησης ενοικίου, φοιτητές, ντόπιους επαγγελματίες διαφόρων κλάδων ή μετατρέπονται σε καταλύματα βραχυχρόνιας μίσθωσης.

Η τάση αυτή ενισχύεται την περίοδο της πανδημίας Covid- 19, με την ζήτηση στέγης στην περιοχή αλλά και την επισκεψιμότητα κατοίκων από όμορους δήμους να αυξάνεται ιδιαίτερα λόγω τοπικών πλεονεκτημάτων (οδικό δίκτυο, πράσινοι ελεύθεροι χώροι, ανανεωμένο οικιστικό απόθεμα, γειτνίαση με την Αθήνα και άλλους όμορους κεντρικούς Δήμους, αίσθηση γειτονιάς κλπ.). Πριν και κατά τη διάρκεια των λοκντάουν οι εσωτερικοί κοινόχρηστοι θύλακες των οικοδομικών τετραγώνων καταλαμβάνονται από κατοίκους της γειτονιάς οι οποίοι αξιοποιούν τον δημόσιο χώρο για την καθημερινή τους συνεύρεση. Γυναίκες κάτοικοι οι οποίες κάθονται έξω από τα χαμηλά σπίτια στις κοινόχρηστες αυλές, μαζί με τις γυναίκες μετανάστριες που τις φροντίζουν και γύρω παιδιά που παίζουν ποδόσφαιρο. Οικογένειες που μαζεύονται στην μεγάλη αυλή στις «Πολυκατοικίες της Φρειδερίκης» και ψήνουν και τρώνε στο μεγάλο υπαίθριο τραπέζι εκεί που δράσεις πολιτισμού και απλής καθημερινής επαφής λαμβάνουν χώρα (θεατρικές παραστάσεις, κινούμενος κινηματογράφος- ήδη από την εποχή του Μάριου Χάκκα ο οποίος ήταν κάτοικος-, οι παραδοσιακές προσφυγικές γιορτές του Κλείδωνα με τις φωτιές και τους χορούς και το Κεσκέκι). Μικρές ταβέρνες που βγάζουν τα τραπεζάκια τους στις εσωτερικές αυλές, γλάστρες στις εισόδους και γέλια από γλέντια της γειτονιάς.

Αλλά και καταπατήσεις του υπαίθριου κοινόχρηστου χώρου από μεγάλες καφετέριες και μετατροπές των κοινόχρηστων χώρων σε πάρκινγκ. Μικρό- καταπατήσεις εφήμερες και πιο σταθερές όπου το άτυπο διαπερνά το δημόσιο. Διαδικασίες παραγωγής χώρου εμπορευματοποιημένες και άλλες εμπεδωμένες ως αξίες χρήσης, χώροι μη φιξαρισμένοι που δεν έχουν μια ενιαία, μοναδική «ταυτότητα»- αλλά είναι γεμάτοι διαφορετικές πραγματικότητες, προγραμματισμούς και εσωτερικές συγκρούσεις.

>>

Εικόνα 1. Η παρουσία της γειτονιάς στις «Πολυκατοικίες της Φρειδερίκης».

Τα παραπάνω συνιστούν γενεαλογίες, εμπειρίες και νήματα που αξίζει να αναδειχτούν και τα οποία έχουν προκύψει από διαδικασίες σχεδιασμού. Συγκροτούν υλικό και πρακτικές που ανανεώνονται και επανασυστήνονται με διαφορετικούς τρόπους. Αποτελούν σχέσεις μεταξύ δημόσιου/ ιδιωτικού που δεν έχουν αναδειχθεί επαρκώς και μας δείχνουν αφενός άλλες διευθετήσεις από το παρελθόν και αφετέρου νέες εναλλακτικές παρεμβάσεις για το σήμερα.

Βιβλιογραφία

- Leontidou, L. (1990) *The Mediterranean city in transition: Social change and urban development.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Massey, D. (1991b) *A global sense of place, Marxism Today,* June, pp. 24–29.
- Massey, D. (1994) *Space, Place and Gender* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press).
- Robinson, J. (2006) *Ordinary cities : Between Modernity and Development,* London, Routledge.
- Τζόκας, Σ. (1998) *Καισαριανή, η φυσιογνωμία μιας πόλης*, Αυτοέκδοση.

Πειραιάς σε κρίσιμη μετάβαση-από το παγκόσμιο στο τοπικό

Νίκος Μπελαβίλας

Δρ. Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος, Καθηγητής ΕΜΠ

nbelavil@arch.ntua.gr

Γύρω στο 2010 μάθαμε κάτι πολύ ενδιαφέρον. Στη Γλασκόβη, βιομηχανική πρωτεύουσα της Σκωτίας, είχε ολοκληρωθεί προ πολλού ο καταστροφικός κύκλος της κρίσης αποβιομηχάνισης. Η οικονομία του παλαιού κλωστοϋφαντουργικού κέντρου είχε καταρρεύσει. Η πόλη επιχείρησε να ξεφύγει μπροστά. Το 1990 ανακηρύχθηκε Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης και δρομολόγησε μεγάλα δημόσια έργα επιχειρώντας την ανάκαμψη της.

Τα έργα έγιναν, οι ιδιωτικές επενδύσεις ήρθαν, η οικονομία ανέκαμψε. Όμως πίσω από τις αναπλάσεις, εκτεταμένες αστικές νησίδες, στις πρώην εργατικές συνοικίες συνέχιζαν να βυθίζονται στη φτώχεια. Το προσδόκιμο ζωής έπεσε, ακολουθώντας την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης, η ανεργία συνεχίστηκε. Έως σήμερα, τριάντα χρόνια μετά, τα ποσοστά απασχόλησης βρίσκονται πολύ χαμηλότερα από τις περισσότερες μεγάλες βρετανικές πόλεις. Στη Γλασκόβη, οι επενδύσεις και οι αναπλάσεις δεν έφεραν ευημερία για όλους. Το φαινόμενο χαρακτηρίστηκε «κοινωνικό απαρτχάιντ» (Brygo, 2010).

Φωτό: Άγγελος Καλοδούκας

Η άμεση συνύπαρξη των βιομηχανικών χρήσεων με την κατοικία στο Ικόνιο.

Οι ομοιότητες με τον Πειραιά είναι μεγάλες: η αστική συρρίκνωση (Oswald, 2006), ο θάνατος της βιομηχανίας, το νεκρό κτιριακό απόθεμα και τα brown fields, η υψηλή ανεργία και η καθίζηση των συνθηκών διαβίωσης, η στροφή από τον δευτερογενή στον τριτογενή τομέα, το μέγεθος της πόλης και του πληθυσμού.

Οι τρέχουσες εξελίξεις στο δικό μας λιμάνι φέρνουν έντονα τα ίχνη της ιστορικής διαδρομής του. Η πόλη του Πειραιά είναι ουσιαστικά μία ενιαία μητροπολιτική περιφερειακή ενότητα της Αττικής η οποία περιλαμβάνει τους πέντε δήμους, Πειραιά, Κερατσινίου-Δραπετσώνας, Νίκαιας-Ρέντη, Κορυδαλλού και Περάματος. Αυτό το ευρύ πειραϊκό πολεοδομικό συγκρότημα υπήρξε το μεγαλύτερο λιμενικό και βιομηχανικό κέντρο της χώρας. Η ανάπτυξή του όμως χαρακτηρίστηκε από μία χωρική πόλωση πρωτοφανή ως προς τα μεγέθη και τα δεδομένα των μεσογειακών πόλεων-λιμανιών. Μετά την ολοκλήρωσή του, στα μεταπολεμικά χρόνια, ο Πειραιάς ήταν μία πόλη μοιρασμένη σε δύο κόσμους· αυτόν των νότιων κεντρικών συνοικιών του με πληθυσμό περίπου 100 χιλ κατοίκων όπου με σχετικά εύπορα κοινωνικά στρώματα και τον άλλο, των βόρειων και δυτικών συνοικιών και δήμων με έναν πληθυσμό 400χιλ κατοίκων, με χαμηλά εισοδήματα και υποβαθμισμένες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης (Μπελαβίλας, 2021).

Από τη δεκαετία του 1980 ως τις αρχές του 21ου αιώνα, η βιομηχανία σχεδόν εξαφανίστηκε. Από τις 3.500 εργοστάσια της πόλης, επιβίωσαν μόνο λίγες δεκάδες βιομηχανικών μονάδων. Την αργή τριακονταετή φάση της αποβιομηχάνισης ακολούθησε αμέσως η οικονομική κρίση του 2008, η οποία οδήγησε σε περαιτέρω κλείσιμο κυρίως εμπορικών επιχειρήσεων και σε εκτίναξη της ανεργίας σε ποσοστά που ξεπέρασαν το 30% στις πρώην βιομηχανικές περιοχές του. Αντίθετα με τη βιομηχανία και το εμπόριο, το λιμάνι άντεξε, συνεχίζοντας την πορεία του με σχετικά ικανοποιητικούς ρυθμούς. Από το 2009 δρομολογήθηκε η πώλησή του στην κινεζική εταιρεία θαλάσσιων μεταφορών Cosco Shipping Lines. Η τελική σύμβαση παραχώρησης υπεγράφη το 2016 και η μεταβίβαση του 67% των μετοχών έγινε το 2021. Η Κίνα και η Cosco ενέταξαν τον Πειραιά σε ένα ευρύ γεωπολιτικό σχέδιο το οποίο ονομάστηκε «One Road One Belt». Αυτό, ο λεγόμενος «νέος δρόμος του μεταξιού», ξεκίνησε το 2013 και εξελίχθηκε με ραγδαίο ρυθμό. Η Κίνα εγκαταστάθηκε σε 16 τερματικούς σταθμούς και 13 λιμάνια σε ευρωπαϊκό έδαφος. Η κατακόρυφη αύξηση της θαλάσσιας μεταφοράς προϊόντων από την Ασία στην Ευρώπη αναβάθμισε τον ρόλο του Πειραιά.

Ως προς το ναυτιλιακό σκέλος, αυτή τη στιγμή ο Πειραιάς είναι η τέταρτη μεγαλύτερη θαλάσσια πύλη της Ευρώπης. Ταυτόχρονα βρίσκεται σε μία εξέχουσα γεωπολιτική θέση (Notteboom, 2021). Το λιμάνι του είναι πρώτο μεταξύ των λιμανιών μέσω των οποίων μεταφέρονται κινεζικά προϊόντα, με μερίδιο που αντιστοιχεί στο 45% του συνόλου του όγκου των μεταφορών προς την ήπειρο (Merfk, 2020).

Μετά από τη στασιμότητα ή και συρρίκνωση δεκαετιών λόγω των επάλληλων κρίσεων, σήμερα εμφανίζεται μία ασύμμετρη διόγκωση σε διαφορετικούς ρυθμούς και κλίμακες. Οι διαρκώς ανερχόμενες διεθνείς θαλάσσιες μεταφορές επιφέρουν έργα υποδομής τα οποία είναι σε εξέλιξη και βελτιώνουν αποκλειστικά την περίκλειστη ενδολιμενική ζώνη και τις δραστηριότητες της Cosco.

Ο Πειραιάς και οι δήμοι του οργανώνονται στη σύγχρονη εποχή με βάση τα δύο ρυθμιστικά σχέδια του 1985 και του 2014 και τα γενικά πολεοδομικά σχέδια της αντίστοιχης περιόδου. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004, οι οποίοι άλλαξαν σε μεγάλο βαθμό τη μητροπολιτική Αθήνα, ελάχιστα επηρέασαν τον Πειραιά. Η υστέρηση, σε σχέση με τις αλλαγές που συντελέστηκαν στο αθηναϊκό συγκρότημα στην ολυμπιακή περίοδο, όχι μόνο με μεγάλα δημόσια έργα αλλά και με ιδιωτικές επενδύσεις, δείχνει σημάδια υποχώρησης τα τελευταία χρόνια.

Το κλίμα το οποίο προκάλεσε η μεταβίβαση στην Cosco, σε συνδυασμό με το τέλος της οικονομικής κρίσης, προκάλεσε για πρώτη φορά μετά από πολύ καιρό σημαντικές αλλαγές στην πόλη και ισχυρές ανοδικές τάσεις στον τομέα της αγοράς ακινήτων. Σημαντικό παράλληλο ρόλο σε αυτό έπαιξε η ανάπτυξη κρατικών χερσαίων έργων με τη δημιουργία ενός μεγάλου κόμβου αστικών μεταφορών στο λιμάνι, νέα γραμμή μετρό και τραμ, και η δρομολόγηση μίας επίσης μεγάλης ενότητας έργων μέσω προγραμμάτων της Περιφέρειας Αττικής από το 2017.

Από το 2015, εξελίσσονται με καθυστερήσεις τα έργα αστικών αναπλάσεων και των γραμμών των μέσων σταθερής τροχιάς, τα περισσότερα των οποίων χωροθετούνται στον κεντρικό εκ των πέντε δήμων του συγκροτήματος. Πολλά άλλα, από τα προβλεπόμενα από τους δημόσιους σχεδιασμούς και το ΡΣΑ 2014 εκκρεμούν ακόμη.

Δίπλα τους, προχωράει ταχύτατα μία αλυσίδα μεγάλων ιδιωτικών έργων της κτηματαγοράς. Αυτά συγκεντρώνονται επίσης σε μία περιορισμένη ζώνη, περί τα πρώην βιομηχανικά οικόπεδα του Αγίου Διονυσίου, του νότιου σκέλους της οδού Πειραιώς όπως και του κέντρου του Πειραιά. Οι επεμβάσεις καλύπτουν μόλις περί το 5% του συνολικού οικισμένου χώρου της πόλης και είναι συγκεντρωμένες όλες σε μία ζώνη ακτίνας 1-1,5 χλμ. Η έντονη κινητικότητα της κτηματαγοράς θα διαμορφώσει αναβαθμισμένους θύλακες. Όμως το σύνολο των σημαντικών επεμβάσεων αφορά μόνο την κεντρική περιοχή ενώ στην υπόλοιπη πόλη δεν εμφανίζονται ανάλογα φαινόμενα, με εξαίρεση τρεις νέους συνοικιακούς σταθμούς μετρό και το πάρκο του πρώην εργοστασίου Λιπασμάτων Δραπετσώνας.

Στο λιμάνι αυτό καθ' εαυτό δεν εκτελείται μέχρι στιγμής καμία άλλη επέμβαση πέραν των μεταφορικών υποδομών. Η Cosco εγκατέλειψε μία σειρά σχεδιασμούς, της πρώην κρατικής διοίκησης του λιμανιού και του ΡΣΑ 2014, οι οποίοι είχαν στόχο την εξομάλυνση της προβληματικής σχέσης πόλης-λιμανιού. Έτσι εκτελούνται μόνο βαριά τεχνικά έργα με ισχυρό αρνητικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα τα οποία δεν συνοδεύονται από ανάλογα βελτιωτικά έργα στον αστικό χώρο. Όλα τούτα συμβαίνουν, παρότι η πίεση προς την πόλη είναι ήδη ασφυκτική και αυξάνεται. Από το λιμάνι μεταφέρονται σε ετήσια βάση 17εκ επιβάτες και 2εκ οχήματα ενώ στον αστικό ιστό μετακινούνται καθημερινά περίπου 100χιλ εργαζόμενοι και 45χιλ οχήματα ανά ώρα στις ώρες αιχμής. Στο λιμάνι Ικονίου μεταφέρονται 5,6 εκ εμπορευματοκιβώτια και 430χιλ εισαγόμενα οχήματα κατ' έτος. Η αύξηση πενταετίας αγγίζει το 70%. (Βαγγέλας & Πάλλης, 2021). Στο Πέραμα λειτουργούν 35 ναυπηγεία ενώ στην απέναντι ακτή της Σαλαμίνας λειτουργούν άλλα έξι ναυπηγεία και δύο διαλυτήρια πλοίων. Στην ίδια παράκτια ζώνη λειτουργεί το εργοστάσιο βιολογικού καθαρισμού της Ψυττάλειας, το εργοστάσιο πετρελαιοειδών της Δραπετσώνας, το σύμπλεγμα αποθήκευσης και διακίνησης πετρελαιοειδών του Ικονίου. Όλα αυτά συγκροτούν τη μεγαλύτερη πύκνωση οχλουσών και ρυπογόνων χρήσεων στην κλίμακα του Λεκανοπεδίου και επιβαρύνουν αδιάκοπα το αστικό περιβάλλον της πόλης.

Τα αποτελέσματα από την υπερδραστηριότητα στη λιμενική ζώνη αποτυπώνονται έντονα στις πρόσφατες περιβαλλοντικές έρευνες (ΕΑΑ 2017, «Δημόκριτος 2019», ΟΛΠ 2020): υψηλή θαλάσσια ρύπανση κυρίως από τοξικά ιζήματα στον βυθό και ναυπηγική δραστηριότητα, υψηλή αέρια ρύπανση λόγω του κυκλοφοριακού, των εκπομπών των πλοίων, των εκπομπών από την αποθήκευση και επεξεργασία πετρελαιοειδών όπως και από τις ναυπηγικές εργασίες. Εμφανίζεται επίσης το πρωτόγνωρο πρόβλημα της ηχορύπανσης και φωτορύπανσης σε 24ωρη βάση λόγω της συνεχούς λειτουργίας των προβλητών εμπορευματοκιβωτίων στο Ικόνιο που αντανακλά στις γειτονεύουσες περιοχές κατοικίας. Επιπλέον αυτή η προβληματική κατάσταση ενισχύεται από την κακή ποιότητα του υπάρχοντος αστικού περιβάλλοντος. Ο Πειραιάς έφερε πάντα το αρνητικό βάρος της οικοδόμησης του με ελάχιστο αστικό πράσινο, πολύ λιγότερο και από αυτό το πολύ χαμηλό το αθηναϊκού συγκροτήματος (Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος ΕΜΠ, 2011).

Σε αυτό το πλαίσιο, εμφανίζονται ισχυρές τάσεις ανατροπής, των αρχικών πολεοδομικών και ρυθμιστικών σχεδιασμών. Παρότι το ΡΣΑ 2014 είχε σε μεγάλο βαθμό προβλέψει και προετοιμάσει το έδαφος για τις επερχόμενες αλλαγές, αλλά οι εξελίξεις δεν ακολουθούν αυτή την πρόβλεψη. Η πειραϊκή ενδοχώρα δεν ωφελείται από την επιτάχυνση της ανάπτυξης στο θαλάσσιο μέτωπο της. Διακρίνεται πλέον μία μη ελεγχόμενη κατάσταση, είτε λόγω της έντασης της ανάπτυξης του λιμανιού είτε λόγω της επιλεκτικής στρατηγικής της κτηματαγοράς και της έλλειψης συνοδών έργων στις περιβάλλουσες περιοχές. Το αρνητικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα από τη λιμενική και παραλιμένια δραστηριότητα είναι πολύ ισχυρό και καταλυτικό για την υποβάθμιση όλου του τόξου των αστικών περιοχών που περιβάλλουν τη λιμενική ζώνη.

Το τελικό αποτέλεσμα είναι μία νέου τύπου χωρική πόλωση σε πολεοδομικό επίπεδο, η οποία κινδυνεύει να μετατραπεί σε μόνιμη κρίση για μεγάλες περιοχές της πόλης του Πειραιά, αστική κρίση αποκλεισμένων και υποβαθμισμένων περιοχών σε άμεση γειτονία με υπεραναπτυγμένους θύλακες ευημερίας. Για αυτό θυμίζει πολύ το κακό παράδειγμα του «κοινωνικού απαρτχάιντ» της Γλασκόβης που αναφέρθηκε στην εισαγωγή.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βαγγέλας Γ, Πάλλης, Α. Greport 2020. Report on Greek ports. Πειραιάς: P&S Advisory.
- Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών (2017) Εξειδικευμένες Μετρήσεις Ατμοσφαιρικής Ρύπανσης στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά. Piraeus AQ. Αθήνα: Περιφέρεια Αττικής.
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος (2011) Ελεύθεροι και πράσινοι χώροι στο Δήμο Πειραιά. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών «Δημόκριτος» (2019) Παρακολούθηση ποιότητας ατμόσφαιρας … στην ευρύτερη περιοχή των Δήμων Δραπετσώνας-Κερατσινίου και Ελευσίνας. Αθήνα: Περιφέρεια Αττικής.
- Μπελαβίλας, Ν. (2021) Ιστορία της πόλης του Πειραιά. 19ος και 20ός αιώνας. Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς (2020) Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) …Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων του ΟΛΠ Α.Ε. Πειραιάς: ΟΛΠ.
- Brygo, J. (2010) «Το κοινωνικό απαρτχάιντ της Γλασκόβης», Le Monde diplomatique, 657/26.
- Olaf, M. (2020) «China's participation in European container ports: Drivers and possible future scenarios», Revue internationale et stratégique, vol. 117, issue 1, pp.41-53.
- Oswald, P. et al. (2006) «Shrinking cities», Cities, architecture and society. La Bienale di Venezia, pp. 316-323.
- Notteboom, Th. (2021) «Top 15 containers ports in Europe in 2020», PortEconomics Διαθέσιμο στο https://www.porteconomics.eu/top-15-containers-ports-in-europe-in-2020/ (τελευταία επίσκεψη: 29.12.2021).

Κατευθύνσεις για τον περιβαλλοντικό αστικό σχεδιασμό

Νίκος Μ. Πάγκας
Δασολόγος-Περιβαλλοντολόγος Α.Π.Θ./Δρ Χωροταξίας Ε.Μ.Π.
npangas@otenet.gr

Εισαγωγή

Οι πόλεις, *«η πιο θαυμαστή από τις μορφές κοινωνικής συνύπαρξης που δημιούργησε ως τώρα η ανθρωπότητα»*, δημιουργήθηκαν με συνεχείς επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον το οποίο υπέστη σημαντικές και συχνά ανεπανόρθωτες μεταβολές. Το αστικό ή οικιστικό περιβάλλον υποστηρίζεται από το φυσικό και τα διάφορα φυσικά στοιχεία (φυσική βλάστηση, ποτάμια, λόφοι, λίμνες) όταν δεν εξαφανίζονται από τις κατασκευές, συνυπάρχουν με αυτές. Οι πιέσεις στον φυσικό χώρο συνεπάγονται την εμφάνιση προβλημάτων εξαιτίας του περιορισμού και της υποβάθμισής του που εντείνονται από τη διαρκώς επεκτεινόμενη διάχυση διαφόρων αστικών χρήσεων.

Οι κάτοικοι των πόλεων ζουν κάτω από τις ιδιαίτερες βιοφυσικές συνθήκες του κάθε τόπου και επηρεάζονται άμεσα από αυτές. Στην διαρκή διαδικασία πραγμάτωσης του ρόλου της πόλης ως βασικού κέντρου οικονομικής δραστηριότητας, καινοτομίας και πολιτισμού, καλούνται συνεχώς να επιλύουν τα ζητήματα της αστικής ανάπτυξης λαμβάνοντας υπόψη τους αναπόφευκτα τις περιβαλλοντικές παραμέτρους. Η αστική ανάπτυξη αξιώνει πλέον κατά την εκπόνηση σχεδίων και τη χάραξη πολιτικής, την αντιμετώπιση των ζητημάτων που συνδέονται με τις υποδομές για μεταφορές, ενέργεια και απόβλητα και ταυτόχρονα τον σχεδιασμό των υποδομών, των κτιρίων και των υπαίθριων χώρων έτσι ώστε να ικανοποιούνται τουλάχιστον οι στοιχειώδεις συνθήκες άνεσης, επικοινωνίας, κίνησης, ιδιωτικότητας, και να δημιουργείται ένα στέρεο πλαίσιο για την επίτευξη των επιδιώξεων της κοινωνίας στο πνεύμα της αειφόρου ανάπτυξης.

Στις μέρες μας ο μισός πληθυσμός της γης ζει σε πόλεις/αστικές περιοχές. Στις χώρες της Ε.Ε., περισσότερο από το 75% του πληθυσμού ζει στις αστικές περιοχές και σύμφωνα με στοιχεία του Ο.Η.Ε., το ποσοστό αυτό αναμένεται να φτάσει το 82% το έτος 2050. Η συγκέντρωση του πληθυσμού καθιστά τις πόλεις ιδιαιτέρως ευάλωτες θέτοντας τα περιβαλλοντικά προβλήματα σε πρώτη προτεραιότητα.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν νέες προκλήσεις για τον αστικό σχεδιασμό με έμφαση σε ζητήματα όπως η ανάγκη προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, η «αστική» ανθεκτικότητα, η αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών «ασφαλούς λειτουργίας» των πόλεων, η ιδέα της «έξυπνης πόλης» και κάθε άλλο πεδίο ανάπτυξης νέων προβληματισμών και προκλήσεων που αναφύονται στην πορεία της εξέλιξης των κοινωνιών. Στην κατεύθυνση αυτή εντάσσεται και ο «περιβαλλοντικός» λεγόμενος αστικός σχεδιασμός που ουσιαστικά εντάσσει δυναμικά και καθοριστικά μια φιλο-περιβαλλοντική διάσταση και

προοπτική στο σχεδιασμό, επιχειρώντας να ενσωματώσει αποτελεσματικά τις βιοφυσικές παραμέτρους στο πλαίσιο της οργάνωσης περισσότερο «αειφόρων» πόλεων.

Το αστικό οικοσύστημα

Σημαντική συμβολή στο αντιληπτικό πλαίσιο του περιβαλλοντικού αστικού σχεδιασμού αποτελεί η προσέγγιση της πόλης ως αστικού οικοσυστήματος. Το αστικό οικοσύστημα είναι ένα ανοικτό σύστημα με ιδιαίτερες σχέσεις με τα άλλα συστήματα από τα οποία εξαρτάται και αλληλοεπιδρά. Η επίδρασή του μπορεί να φθάσει σε μακρινές περιοχές. Από την άποψη της ανθρώπινης κοινωνίας παράγει πληροφορία και γνώση, βιομηχανικά και τεχνολογικά προϊόντα που τα εξάγει στα άλλα συστήματα. Έχει μια μικρή βιολογική παραγωγή που δεν επαρκεί για να θρέψει τον πληθυσμό του και κατά συνέπεια είναι πολύ εξαρτημένο από τα άλλα οικοσυστήματα. Προκαλεί μεγάλη κατανάλωση μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων (νερό, ορυκτά καύσιμα, μεταλλεύματα κλπ) και καταναλώνει μεγάλες ποσότητες βιολογικών, αγροτικών, βιομηχανικών και τεχνολογικών προϊόντων. Παράγει μεγάλη ποσότητα αποβλήτων που αποβάλλονται σε εξωτερικούς χώρους ή σε εσωτερικούς του συστήματος προκαλώντας την υποβάθμισή τους στην περίπτωση που δεν ανακυκλώνονται. Διαθέτει μια σημαντική βιοφυσική, κοινωνική και πολιτισμική ποικιλότητα που όμως είναι πολύ εύθραυστη εξαιτίας της σύγχρονης τάσης ομογενοποίησης. Χαρακτηρίζεται από μεγάλη πολυπλοκότητα και φαίνεται να εντείνει τις κοινωνικές ανισότητες (Πετροπούλου & Πάγκας, 2007).

Στρατηγικές προσεγγίσεις

Οι προσεγγίσεις για να συμπεριληφθεί η περιβαλλοντική διάσταση «ισότιμα» στον αστικό σχεδιασμό μπορεί να αφορούν διάφορα επίπεδα. Π.χ. μπορούν να επιλεγούν δράσεις που θεωρούν την πόλη ως μια άρρηκτη «ολότητα» με το συνδυασμό κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων. Ακόμα οι επιλογές μπορεί να αφορούν τομεακές δράσεις που σχετίζονται με την οικολογική δόμηση, τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, τον έλεγχο της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, τον περιορισμό των εκπομπών καυσαερίων, τη βελτίωση της ποιότητας του νερού, τη μείωση των απορριμμάτων, την ενίσχυση στρατηγικών για μεταφορές λιγότερο επιβαρυντικές για το περιβάλλον, την ανάπτυξη σχετικών θεσμικών εργαλείων και παρεμβάσεων, την ενθάρρυνση της φιλο-περιβαλλοντικής συμπεριφοράς και πρακτικής, την κινητοποίηση των πολιτών, τη συνεργασία τοπικών αρχών - δημοσίου και ιδιωτικού τομέα ή το πράσινο. Για όλα τα προηγούμενα χρήσιμα εργαλεία είναι τα συστήματα πληροφοριών και παρακολούθησης. Η βιώσιμη προσέγγιση ειδικά για τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος στον αστικό χώρο, διέπεται από τις ακόλουθες βασικές αρχές (Ο.Ρ.Σ.Α., 2002): α) την πρόληψη, β) την προστασία της φυσικής εξελικτικής πορείας των οικοσυστημάτων, γ) την οικονομική αριστοποίηση, δ) την κοινωνική συμμετοχή και ε) τη σταθερότητα και ευελιξία της πολιτικής.

Εργαλεία για την ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στον αστικό σχεδιασμό
(The Cities Alliance/ICLEI/UNEP, 2007)

- «Εργαλεία πολιτικής» που εξασφαλίζουν τις κατευθυντήριες γραμμές για τη λήψη αποφάσεων
  Διακίνηση πληροφορίας, εκπαίδευση, έρευνα, αφύπνιση κοινής γνώμης
  Κινητοποίηση του κοινού, των επιχειρήσεων κ.ά.
  Οικονομική διάσταση του περιβάλλοντος με εφαρμογή ειδικών ανταποδοτικών μέτρων ή/ και προστίμων
  Ρυθμιστικές διατάξεις π.χ. για τις εκπομπές αερίων, επιβολή πιστοποίησης κ.ά.
  Γενικό σχέδιο για τις δράσεις με τη συμμετοχή των πολιτών
- «Εργαλεία σχεδιασμού» που υποστηρίζουν την κατάρτιση των σχεδίων αστικής ανάπτυξης
  Περιγραφή της περιβαλλοντικής φυσιογνωμίας της πόλης
  Χρήση μεθόδων και εργαλείων (ανάλυση SWOT, οικολογικό αποτύπωμα, συστήματα παρακολούθησης, ΣΠΕ)
- «Διαχειριστικά εργαλεία» που κατευθύνουν την εφαρμογή σχεδίων και αποφάσεων
  Μέτρηση περιβαλλοντικών μεταβλητών
  Περιβαλλοντική πιστοποίηση

Το πράσινο ως βασικός παράγοντας σχεδιασμού

Η θέση του πρασίνου στην πόλη είναι κεντρική, κομβική και κρίσιμη. Το πράσινο είναι ο «φορέας» διατήρησης των φυσικών στοιχείων και της λειτουργίας των φυσικών διαδικασιών μέσα σε ένα τεχνητό οικοσύστημα, είναι το επιθυμητό «κενό» ανάμεσα στα κτίρια, είναι το σκηνικό και λειτουργικό πλαίσιο του ελεύθερου χώρου, απαραίτητου για τη διακίνηση και την κοινωνική συνεύρεση των ανθρώπων, είναι η καλύτερη κάλυψη του αδόμητου χώρου που συνεισφέρει στην ρύθμιση των κλιματολογικών παραγόντων και εξομαλύνει την απόλυτη γεωμετρική συνέχεια των κελυφών και των όγκων στην πόλη. Επιπλέον σήμερα όλες οι πράσινες επιφάνειες (κάθε μεγέθους) και τα δίκτυα που σχηματίζουν, είναι οι φορείς όλων των ευεργετικών υπηρεσιών οικοσυστήματος που προσφέρει το πράσινο στην πόλη και όλων των κοινωνικών λειτουργιών που επιτελεί.

Το πράσινο σε όλες του τις μορφές και σε επιφάνειες κάθε μεγέθους, καλείται να ικανοποιήσει και να ενσωματώσει:

- τις φυσικές λειτουργίες (φιλοξενία ενδιαιτημάτων, λειτουργία της φύσης, παροχή υπηρεσιών οικοσυστήματος στην πόλη),
- την ανθεκτικότητα στην εντεινόμενη κλιματική αλλαγή (μετριασμός φαινομένου αστικής θερμικής νησίδας, συνεισφορά στην δέσμευση του CO2),
- κοινωνικές ανάγκες (αναψυχή, αθλητισμός, εξωραϊσμός τοπίου, διακίνηση και συνεύρεση κατοίκων),

- λειτουργικές ανάγκες της πόλης (υπόγειες και υπέργειες υποδομές, κάθε είδους χρήσεις που απαιτούν μικρές και μεγάλες ανοιχτές επιφάνειες),
- έκτακτες ανάγκες ασφαλούς λειτουργία της πόλης (διαθέσιμοι χώροι συγκέντρωσης κοινού σε περίπτωση σεισμού ή πυρκαγιάς, χώροι εκτόνωσης πλημμύρας σε έντονα καιρικά φαινόμενα, ασφαλείς χώροι καταφυγής)
- τη διαφύλαξη αξιών (τοπίο, ιστορικές και πολιτιστικές αξίες, στοιχεία φύσης στην πόλη)

Το πράσινο στην πόλη

Μέσα στην πόλη, οι μικροί ή μεγάλοι χώροι πρασίνου, οι δενδροστοιχίες κλπ, επιτελούν βιοφυσικές και κοινωνικές λειτουργίες οι οποίες αφορούν (Πάγκας, 2016):

- τη ρύθμιση της θερμοκρασίας και της σχετικής υγρασίας του αέρα,
- τον καθαρισμό («φιλτράρισμα») του αέρα,
- τη ρύθμιση των κατακρημνισμάτων (αποφυγή αστικών πλημμυρών)
- τη διατήρηση της βιοποικιλότητας (προσφορά ποικιλίας ενδιαιτημάτων, φιλοξενία άγριας ζωής),
- τη μείωση των θορύβων,
- τη ρύθμιση των συνθηκών φωτισμού,
- την απορρόφηση και αποθήκευση του διοξειδίου του άνθρακα,
- την υγιεινή επίδραση στους κατοίκους με την προαγωγή της σωματικής & ψυχικής υγείας,
- τη μείωση του στρες
- την αισθητική βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος,
- την προστασία και ανάδειξη ιστορικών και πολιτιστικών μνημείων,
- τη διατήρηση και ανάδειξη τοπίων,
- την καλλιέργεια μιας αίσθησης συνέχειας της πόλης με τη φύση,
- την αύξηση της αξίας της γης στις γύρω περιοχές και την ελκυστικότητα για επενδύσεις,
- την εξασφάλιση παρακαταθήκης φυσικών πόρων για τις επόμενες γενιές
- τη διατήρηση «μη αστικών» αξιών,
- την άμεση πρόσβαση σε σχετικά αδιατάρακτες φυσικές περιοχές και σε «διαφορετικές» εμπειρίες,
- τη διεύρυνση των χώρων κοινωνικής συνεύρεσης και συναναστροφής

Σήμερα η επιτακτική ανάγκη συντήρησης και βελτίωσης των υφιστάμενων χώρων πρασίνου και η δημιουργία νέων, κινείται όλο και περισσότερο σε μια προοπτική αειφόρου ανάπτυξης ενσωματώνοντας κοινωνικές, υγειονομικές και οικολογικές παραμέτρους (με έμφαση στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας και την ανθεκτικότητα) προωθούμενη τόσο από δημόσιες δομές όσο και από την ιδιωτική πρωτοβουλία. Εκτός της προσπάθειας για αύξηση του πρασίνου, σημαντικό ζήτημα είναι η προσβασιμότητα

στους χώρους πρασίνου σε συνδυασμό με τη δικτύωσή τους και η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη διαχείρισή τους ακόμα και για κάποιου είδους παραγωγή αγαθών (π.χ. αστική γεωργία). Στην κατεύθυνση αυτή αποκτά ιδιαίτερη αξία η «ταυτότητα» κάθε επιφάνειας πρασίνου, τόσο ως μεμονωμένου χώρου όσο και ως μέρους ενός δικτύου. Στο πνεύμα αυτό ενσωματώνονται οι αξίες της προστασίας της φύσης και του Τοπίου και επαναπροσδιορίζεται η διαταραγμένη σχέση του κατοίκου της πόλης με τη φύση και τις «μη αστικές» αξίες της.

Ενδεικτικές πηγές

- Πετροπούλου, Χ., Πάγκας, Ν., 2007. «Χωροταξική προσέγγιση του περιαστικού χώρου με βάση την τοπιο-οικοσυστημική θεώρηση : μια πρόταση τυπολογίας αστικών και περι-αστικών οικοτοπίων για τις μεγάλες ελληνικές πόλεις». Περιοδ. ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ, τ.12, σελ 69-83.
- Πάγκας, Ν., 2016. Το πράσινο στην πόλη ως ζωντανό στοιχείο του αστικού τοπίου. Συμβολή στο «Αστικές γεωγραφίες. Τοπία και καθημερινή κινητικότητα. Β' μέρος: Οικολογικές, κοινωνικές και ψυχολογικές προσεγγίσεις. Το τοπίο ως κοινωνικές κατασκευές» (επιμ .Χρ. Πετροπούλου – T.Ramandier), σελ 115-125, Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα.
- Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αττικής (ΟΡΣΑ), 2002. Ολοκληρωμένο στρατηγικό και επιχειρησιακό σχέδιο για το πράσινο στην Αττική, Αθήνα.
- The Cities Alliance/ICLEI/UNEP, 2007. Liveable Cities - The benefits of Urban Environmental Planning. Report.

Τι με δίδαξαν οι σπουδαστές στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα

Ελίζα Παναγιωτάτου
Πολεοδόμος-Χωροτάκτης, Ομότιμη Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.
elisabeth.panayotatos6@gmail.com

Η ροή από τις προπτυχιακές στις μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές όπως την έχουμε βιώσει είναι μία διαδρομή με σημαντικές και δύσκολα αντιμετωπίσιμες ασυνέχειες. Δεν θα επεκταθώ εδώ για το πόσο σημαντική θα ήταν μια εκπαιδευτική ερευνητική πολιτική που θα ενίσχυε τη χρονική συνέχεια, την εμβάθυνση σε αντικείμενα από το προπτυχιακό στα μεταπτυχιακά επίπεδα. Οι σπουδαστές που έρχονται λοιπόν σ' εμάς συνήθως συνδυάζουν τις σπουδές τους με την καθημερινότητα και τις πρακτικές της αγοράς εργασίας λόγω της απουσίας σημαντικής χρηματοδότησης και υποτροφιών, το βράδυ καταλήγουν στα αμφιθέατρα μετά από μιας μέρας σκληρή, και συχνά χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δουλειά.

Από πολύ νωρίς με εντυπωσίασε ότι σημαντικός αριθμός σπουδαστών αναζητούσε ένα διαφορετικό απόγευμα,[1] έναν τρόπο φυγής από τη λογική της υπόλοιπης μέρας που είχε ήδη κυλήσει. Προϊόντος του χρόνου έβλεπα ότι το ενδιαφέρον τους για «θεωρητικά» ζητήματα «έφθινε» όσο αυτά δεν «κατέληγαν» στη διαμόρφωση πολιτικών και πλαισίων στρατηγικής, όσο δεν ερμήνευαν την πραγματικότητα που βίωναν.

Ο χωρικός σχεδιασμός οργανώνει τον χώρο, οργανώνει και τη ζωή; ρωτούν. Ποια η συσχέτιση μεταξύ χωρικού σχεδιασμού και κοινωνικών μετασχηματισμών; Η εμβάθυνση στον χωρικό σχεδιασμό μπορεί να βοηθήσει να συμβάλλουμε κοινωνικά, υποστηρίζοντας τις συλλογικές ανάγκες και διεκδικήσεις; Υποστηρίζοντας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τον άνθρωπο; Αν ναι, τότε πώς;

Έχει νόημα να εμβαθύνουμε σε θεωρίες σχεδιασμού; Να θεωρούμε ότι υπάρχει κάποια εκ των προτέρων μέθοδος/σχέδιο/έργο για να εξυπηρετήσει ανθρώπινες ανάγκες; Δικαιούμαστε να διατυπώσουμε τις κοινωνικές ανάγκες διαφορετικών τόπων και ανθρώπων; Μπορούμε να σχεδιάσουμε εντέλει εμείς για τις επιθυμίες και τα οράματα των άλλων;

Ο «καθολικός» σχεδιασμός που υιοθετείται από τους «ειδικούς» φαίνεται να προλαμβάνει και να προνοεί τα διάφορα πιθανά στάδια και σενάρια με τα οποία θα διαδραματιστεί η ζωή. Μήπως είναι σωστότερο να μάθουμε να στηρίζουμε πρακτικές με τις οποίες οι κοινωνικές ομάδες θα αναδείξουν οι ίδιες τις ανάγκες τους, όντας συμμέτοχοι στην συλλογική ζωή;

---

[1] Ευχαριστώ τον Δημήτρη Μπαρδάκα και τη Βασιλική Πετρίδη για τη συνεργασία στην «ανάσυρση» των ερωτημάτων.

Κατάλαβα γρήγορα ότι τα μαθήματα[2] θα έπρεπε να αναζητήσουν διαφορετικό προσανατολισμό, δομή και οργάνωση από την παραδοσιακή θεωρίας-άσκησης με την άμεση και ουσιαστική εμπλοκή των σπουδαστών, με τη συμβολή τους στη συζήτηση, με την ευθύνη επιλογής θέματος/περιοχής και κυρίως με τον σχεδιασμό ερευνητικής διαδρομής με κοινωνικό πρόσημο.

Η αναζήτηση των σπουδαστών ενός διαφορετικού «περιβάλλοντος» με έπεισε από νωρίς ότι η διαδικασία ήταν αμφίδρομη και στα τρίωρα του απογεύματος η έμφαση ήταν σκόπιμο να βρίσκεται στη συνεργασία, στις ιδιαιτερότητες κάθε εργασίας, στη συνεχή παρουσίαση των ερευνητικών ευρημάτων, στην ανταλλαγή απόψεων και εμπειρίας. Η αναζήτησή τους για ανοίγματα σε έναν άλλο τρόπο σκέψης, κατανόησης και απεικόνισης με οδήγησε περισσότερο στο να αισθάνομαι, να ακούω, παρά να «διδάσκω». Η ελευθερία και ο σεβασμός αναμεταξύ μας προϋπέθετε βέβαια από τη μεριά μου σαφή και έντιμη τοποθέτηση των απόψεών μου – ισότιμα μ' εκείνους.

Ο συνδυασμός τα τελευταία δέκα χρόνια του υποχρεωτικού μαθήματος το χειμερινό εξάμηνο με το το κατ' επιλογήν μάθημα την άνοιξη για όσους σπουδαστές το επέλεξαν ήταν μία ευτυχής συγκυρία για να προχωρήσει περαιτέρω η εμβάθυνση και η συνομιλία με τις επιστημολογικές καταβολές του ζητήματος και να απογειωθεί η συζήτηση από τους σπουδαστές όχι μόνο σε πρακτικές σχεδιασμού αλλά και σε πρωτότυπες υποστηρικτικές «θεωρητικές» τοποθετήσεις.

Θα επανέλθω στο ζήτημα αυτό.

Η εκπαιδευτική αυτή διαδρομή δεν υπήρξε πάντα εύκολη στην εκκίνηση, δεν είχε πάντα από την αρχή ισχυρά δυναμική συμμετοχή – κινητοποιούσε όμως εντέλει όλη την τάξη. Η αρχική αμηχανία και ο δισταγμός για τη διάρθρωση εννοιολογικής και μεθοδολογικής ροής και κυρίως για την υποστήριξη θέσεων εξαρτάται από το μέγεθος και τον δυναμισμό της απαραίτητης «κρίσιμης» ομάδας σπουδαστών, η οποία και διαφοροποιεί την ταχύτητα και την ποιότητα της εξέλιξης κάθε χρονιάς. Ως ομάδα όμως, καταλήγαμε συντομότερα ή αργότερα σε συναρπαστικό αποτέλεσμα, σε επεξεργασίες με πειστικότερη προσέγγιση της πολυδιάστατης πραγματικότητας, σε διαφορετικά κριτήρια απεικόνισης, αναγνωρίζοντας τα όρια των μεθοδολογικών προσεγγίσεων, τα διλήμματα και τους περιορισμούς σχεδιασμού, τις νέες αντιπαραθέσεις στο χωρο-κοινωνικό περιβάλλον.

Οι εργασίες (βλ. ιστοσελίδες μαθημάτων), συνδυασμός συλλογικής και ατομικής έρευνας, καταδεικνύουν δημιουργικότητα και σημαντικές δεξιότητες στην εννοιολογι-

[2] Το ζήτημα της μεθοδολογίας και της θεωρίας στον σχεδιασμό του χώρου, 2011-2021, συντονίστρια
Ε. Παναγιωτάτου. Χωρικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της ανάπτυξης και του σχεδιασμού. Διδακτική ομάδα Κ. Βαλεριάνου, Ε. Παναγιωτάτου (συντονίστρια 2000-2021) και παλαιότερα με Μ. Μάρκου και Ι. Σαγιά.

κή σύνθεση, στη μεθοδολογική ροή, στην υποστήριξη ιδεολογικών θέσεων, στη σύνθεση ερμηνειών και πολιτικών.

Οι διπλωματικές εργασίες και οι διδακτορικές διατριβές ολοκληρώνουν σε βάθος και ενδιαφέρον τη συζήτηση.

Τελειώνοντας τη διαδρομή μου στη Σχολή από το 1980 και τη συμμετοχή μου στα Μεταπτυχιακά Προγράμματα από το 2000 σ' εμάς και στη Σχολή Τοπογράφων, πιστεύοντας όλο και λιγότερο στον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας, παίρνω μαζί μου ως ανάμνηση και ως μήνυμα αισιοδοξίας τη συλλογική ολοκληρωμένη σύνθεση των σπουδαστών της χρονιάς 2020-21 από την εξελικτική εμπειρία τους στα δύο μαθήματα με καταληκτικό συλλογικό κείμενο στο μάθημα της άνοιξης και τίτλο Εργαστήριο Ανάγνωσης του Χώρου και Σύνθεσης Πολιτικών.[3] Τους ευχαριστώ για τη μοναδική διαδρομή που διανύσαμε, για τη χαρά που μοιραστήκαμε, παραθέτοντας τμήμα από την εισαγωγή.

... Το τεύχος κυρίως αποτελεί μια κοινή επιστημονική συμπόρευση και αποτύπωση της ερευνητικής διαδρομής που ακολούθησε ο/η καθένας/-μία ξεχωριστά, συμπληρώνοντας ένα ανομοιόμορφο πλέγμα ερευνητικών ιδεών, το οποίο εντέλει διαμορφώνει το εργαστήριο που συστάθηκε σε αυτό το ταξίδι ανάγνωσης του χώρου.

Θεωρήσαμε εξαρχής πως κοινός μας στόχος δεν είναι η επαν-επινοήση του χώρου, αλλά η ανάγνωση αυτού. Θεωρήσαμε ακόμα πως η ανάγνωση του χώρου δεν έχει μονάχα μία διατύπωση και μία διάσταση, αλλά αποτελείται από πληθώρα ανομοιόμορφων, πολύπλευρων και πολυσύνθετων εικόνων που διαμορφώνουν έναν πολυδιάστατο ενιαίο χώρο. Έναν χώρο γεμάτο ασυνέχειες. Έναν χώρο γεμάτο θραύσματα. Έναν χώρο με ρωγμές στον χρόνο, στην ιστορία, στον πολιτισμό και στην κοινωνία. Τελικά έναν χώρο χωρίς γεωγραφικά περιγράμματα και οριοθετήσεις, όπου η ανάγνωσή του δεν θα μπορούσε να γίνει, εάν μπορεί να γίνει, μονάχα από μια χωρο-χρονική στιγμή, συσχέτιση και οπτική.

Αυτό είναι εντέλει και το κεντρικό στίγμα του εργαστηρίου που δημιουργήθηκε. Ένα εργαστήριο πολλαπλών όψεων της πραγματικότητας, διαμορφωμένο από ανομοιόμορφες ιδέες, σκέψεις και προσεγγίσεις, που συμπληρώνουν και συνθέτουν κομμάτια, ή όψεις, των κοινωνικο-χωρικών ζητημάτων. Ή, αν θέλετε, ένα εργαστήριο ανάγνωσης του χώρου, θέτοντας τον ίδιο του τον εαυτό ως ένα πείραμα που προσπαθεί να συνθέσει ένα τοπίο από ποικίλες και διαφορετικές εικόνες. Θέτοντας ως ερώτημα πειράματος εάν ένα τοπίο, ή μια κοινωνικο-χωρική ανάγνωση, μπορεί να διαμορφωθεί από διαφορετικές εικόνες και από διαφορετικές θέσεις παρατήρησης.

Στο κείμενο που ακολουθεί παρουσιάζονται οι ερευνητικές διαδρομές και οι ερευνητικές μας θέσεις. Παρουσιάζεται όμως και ο τρόπος με τον οποίο έγινε η σύνθεση

[3] Το συλλογικό τεύχος αποτελείται από 42 σελίδες και κατατέθηκε παράλληλα με τις εργασίες.

αυτών, πώς εξελίχθηκαν, πώς μετασχηματίστηκαν, από πού ξεκίνησαν και πού κατέληξαν. Ποιες ήταν οι αρχικές μας διατυπώσεις και πώς τελικά αυτές διαμορφώθηκαν. θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να παρουσιάσουμε όλη τη διαδρομή διαμόρφωσης ενός τοπίου. Ενός πολύπλευρου και σύνθετου τοπίου.

Αξίζει κανείς να παρατηρήσει σε αυτήν τη διαδρομή που εξελίσσεται παρακάτω το ύφος των ιδεών που διατυπώθηκαν στην αρχή της ερευνητικής πορείας αλλά και τη φαινομενικά ασύνδετη σχέση των ιδεών αυτών, ως θεματικών, αναμεταξύ τους. Είναι σπουδαίο το γεγονός πως αν και οι ατομικές/συλλογικές ιδέες αναδιαμορφώθηκαν στον χρόνο και διατυπώθηκαν τελικά, διαφορετικά απ' ό,τι εξαρχής, φαίνεται η ιστορία που ήθελαν να πουν να είναι η ίδια με αυτήν που διατυπώθηκε από την πρώτη κιόλας στιγμή. Σαν η ιστορία, δηλαδή το νόημα της ιδέας, να ήταν γραμμένο εξαρχής και απλά να βρήκε τρόπο να διατυπωθεί πιο συνολικά, πιο συλλογικά και πιο ουσιαστικά.

Σε μια πρώτη ανάγνωση οι θεματικές φαίνεται να είναι ασύνδετες μεταξύ τους ανά ερευνητή και ανά ερευνητική υπο-ομάδα. Κοινωνικός αποκλεισμός, αναπτυξιακός λόγος, συμμετοχικός σχεδιασμός, πολιτισμικά θραύσματα στον χώρο και τον χρόνο, εκπαίδευση, παιδεία, τεχνική και μεταποίηση, καινοτομία, αναπαραστάσεις, αφηγήσεις, αντιθέσεις, οικειοποίηση, γειτονιά – πληθώρα θεματικών. Κι όμως σε μια πιο ενδελεχή ανάγνωση αυτού του τεύχους μπορεί κανείς να παρατηρήσει ένα αξιοσημείωτο γεγονός. Οι θεματικές ανομοιόμορφες, οι ιδέες ανομοιόμορφες, όμως η ιστορία κοινή. Το ερευνητικό νόημα κοινό. Κοινή ανάγκη και συμπόρευση για διαφάνεια, αλληλεγγύη, συνύπαρξη, διαχρονική αξιολόγηση και εξέλιξη. Κοινή ανάγκη για την αναζήτηση των ρωγμών που θα μας επιτρέψουν να πιστεύουμε και να ονειρευόμαστε μια καλύτερη ζωή. Μια καλύτερη ζωή με επίκεντρο και πρωταγωνιστή τον άνθρωπο.

Για το εργαστήριο Εισαγωγή-Επιμέλεια Δημήτρης Μπαρδάκας, 7.9.2021, Κύθηρα. Αγλαΐα Σφακάκη, Αθηνά Καρτάλου, Αρέστεια Ασπρίδου, Βικτώρια Καρατζά, Γεωργία Καζαντζή, Γιώργος Τσούμας, Γιώργος Κοκκόλης, Δάφνη Κουφαλιτάκη, Δημήτρης Μπαρδάκας, Ηρώ Μιναρετζή, Θοδωρής Θεοδοσίου, Ιωάννης Λεβισιάνος-Λαμπρόπουλος, Κατερίνα Ιωάννου, Ντόρα Αγιατζίδου, Σόνια Θεοφιλοπούλου, Σοφία Γρυλλάκη, Στέλλα Βρακίδη, Τιμολέων Φαρμάκης, Χριστίνα Χατζή, Χριστίνα Χατζηπούλκα.

Τόσος πλούτος, τόσο έλλειμμα πολιτικών και μέριμνας. Οι σπουδαστές ανακάλυψαν και διερεύνησαν σημαντικά θέματα, απεικονίζοντας νέες διαστάσεις και ερμηνείες υποδεικνύοντας τι θα έπρεπε να μας απασχολεί περισσότερο και συστηματικότερα.

Να ελπίσουμε ότι το μελλοντικό δημόσιο πανεπιστήμιο ως φορέας ελεύθερης διακίνησης των ιδεών με κυρίαρχο ρόλο κοινωνικό θα αγκαλιάσει, προστατεύσει και αναπτύξει αποτελεσματικότερα την ελεύθερη και δημιουργική εκπαίδευση και έρευνα; Με όλη μου την καρδιά το εύχομαι.

Αναδεικνύοντας τη χωρική διάσταση στη σχέση οργανισμικών θεωριών και αποικιοκρατίας

Άλκηστις Πρέπη

Αρχιτέκτων Μηχανικός, MsC Πολεοδομία – Χωροταξία, υπ. δρ. ΕΜΠ

alkistisprepi@icloud.com

Τι είναι οι οργανισμικές θεωρίες και πώς συνδέονται με την αποικιοκρατία;

Οι οργανισμικές θεωρίες είναι οι θεωρίες εκείνες που αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως άλλον ένα φυσικό οργανισμό. Έτσι, υποστηρίζουν πως οι κοινωνίες, κατ' αντιστοιχία των βιολογικών οργανισμών, χαρακτηρίζονται στην εξέλιξή τους από "αναγκαίες βαθμίδες" ανάπτυξης από το απλό και συγκεχυμένο στο σύνθετο και καλά οργανωμένο, περνώντας από την εμβρυακή ανάπτυξη στην περίοδο της νιότης, στη συνέχεια της ωρίμανσης, της γήρανσης και τέλος της παρακμής. Στην ουσία, οι θεωρίες αυτές διαβάζουν την κοινωνική ιστορία ως βιολογική ιστορία και κατ' επέκταση τα κοινωνικά φαινόμενα ως μία κατηγορία των φυσικών φαινομένων. Δηλαδή η ιστορία κι επομένως η διαδικασία της αλλαγής μεταφέρονται από τη βιολογία στις κοινωνικές επιστήμες ως συνεχής μεγέθυνση, ως το ξεδίπλωμα εγγενών χαρακτηριστικών.

Η εκτενής χρήση μεταφορών, όχι μόνο στο επίπεδο των όρων αλλά και στο επίπεδο των εννοιών από τη βιολογία και η επακόλουθη ανάγνωση της κοινωνίας, καθώς και η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων με βιολογικούς όρους, αποτελούν κεντρικά χαρακτηριστικά του φιλοσοφικού και κοινωνιολογικού ρεύματος του *βιολογικού αναγωγισμού ή βιολογισμού*, υποστηρίζοντας ότι τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται από, και συνδέονται με, τους βιολογικούς προσδιορισμούς του ανθρώπου. Όπως πολύ εύστοχα το συνοψίζει η κοινωνιολόγος Κολέτ Γκιγιομάν, "ο άνθρωπος –κοινωνικό ζώο γίνεται αντιληπτός ως άνθρωπος– φυσικό ζώο" (Guillaumin, 1972:22).

Αν και οι παραπάνω θεωρίες έχουν μακρά ιστορία, εμείς θα αναζητήσουμε την απαρχή της ευρείας επίδρασής τους στα μέσα του 19ου αιώνα, και ιδιαίτερα μετά και τη δημοσίευση του βιβλίου του Κάρολου Δαρβίνου *Η καταγωγή των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής* το 1859. Το έργο του Δαρβίνου αποτέλεσε κεντρική επιρροή για την ανάπτυξη της τάσης του *κοινωνικού δαρβινισμού* στις κοινωνικές επιστήμες, καταλήγοντας να μετατραπεί, ως τα τέλη του αιώνα, σε αδιαμφισβήτητο δόγμα,. Ωστόσο, το ρεύμα του κοινωνικού δαρβινισμού, όπως συστηματοποιήθηκε από τον κοινωνιολόγο και φιλόσοφο Χέρμπερτ Σπένσερ –εισηγητή της ιδέας της "επιβίωσης του ικανότερου"–, μετέγραψε τη

[1] Για μια καλύτερη κατανόηση τόσο της κοινωνικής βάσης της θεωρίας του Δαρβίνου, όσο και των ορίων των κοινωνικών συμπερασμάτων που εξήχθησαν από αυτήν, βλέπε Ένγκελς, 2016 και Lukács, 1981.

δαρβινική θεωρία στην κοινωνία αφαιρώντας τη διαλεκτική της πλευρά και συνεπώς διαστρεβλώνοντας την αρχική θεωρία[1].

Δύο σημεία είναι τα κεντρικά για την κατανόηση του κοινωνικού δαρβινισμού του Σπένσερ. Αφενός, η κατανόηση της εξέλιξης ως ανάπτυξης και προόδου, η οποία προσδίδει σε μία κατά τα άλλα βιολογική διαδικασία ηθικά χαρακτηριστικά, καθιστώντας αιτιοκρατική την ιεραρχική οργάνωση της κοινωνίας σε "ανώτερα" και "κατώτερα" –"αναπτυγμένα" και "μη αναπτυγμένα"– επίπεδα πολιτισμών, κοινωνιών, ατόμων. Η κυριαρχία των "ανώτερων", ως μέσο που επιταχύνει την εξέλιξη των "κατώτερων" ή, σε περίπτωση μη προσαρμογής, στην εξαφάνισή τους, αποτελεί και το κεντρικό "ηθικό" δικαίωμα που υιοθετείται κατά το 19ο αιώνα για τη νομιμοποίηση της αποικιοκρατικής πολιτικής της Δύσης προς τους ιθαγενείς πληθυσμούς.

Αφετέρου, η αντιστοίχιση του κοινωνικού συστήματος με εκείνο του ανθρώπινου οργανισμού, προσλαμβάνει το κάθε μέλος της κοινωνίας ως όργανο του κοινωνικού οργανισμού, δηλαδή ως "εργαλείο" στο οποίο αντιστοιχεί μία καλά καθορισμένη λειτουργία που συμβάλλει στη διατήρηση του όλου συστήματος, αναπαράγοντας διαιρέσεις και καταπιέσεις βάσει τάξης, φύλου και φυλής. Μετατρέποντας τις περιγραφικές έννοιες της βιολογίας σε κανονιστικό πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών, ο κοινωνικός δαρβινισμός και οι οργανισμικές κοινωνικές θεωρίες μεταβάλλουν την εξέλιξη από δυναμική διαδικασία σε τελεολογικό σύστημα, εισάγοντας την ιδέα της αναγκαίας πρόθεσης: όλα στη φύση –κι επομένως και στην κοινωνία– συνδέονται αρμονικά και όλα γίνονται για κάποιο σκοπό που δεν είναι άλλος από την επιβίωση και διατήρηση του οργανισμού-κοινωνικού συστήματος.

Η χωρική διάσταση

Εύλογα θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί: τι σχέση έχουν όλα τα παραπάνω με το χώρο; Κι όμως, η ίδια η επιστήμη της γεωγραφίας συνδέεται άρρηκτα, ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα με τις οργανισμικές θεωρίες και τον κοινωνικό δαρβινισμό, όπως εξηγεί και ο γεωγράφος Νιλ Σμιθ (Smith, 2003). Ο πατέρας της ανθρωπογεωγραφίας, ο γεωγράφος και ζωολόγος Φρειδερίκος Ράτσελ, επηρεασμένος από το Δαρβίνο, στήριξε τη θεωρία του για την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών σε οριζόντιες αναλογίες και μεταφορές από τη βιολογία. Έτσι, στη θεωρία του για την *"βιο-γεωπολιτική"* υποστήριξε ότι το κάθε κράτος και ο κάθε λαός *(Volk)*, κατ' αντιστοιχία των βιολογικών οργανισμών, χρειάζεται απαραίτητα χώρο για να υπάρξει και να αναπτυχθεί: αυτό που ονόμασε "ζωτικό χώρο" *(Lebensraum)*. Η έννοια αυτή αντιλαμβανόμενη την "εδαφική επέκταση ως μία φυσική ιδιότητα του κράτους, με τον ίδιο τρόπο που συμβαίνει στους βιολογικούς οργανισμούς" (Smith, 2003), υποστήριζε τη φυσική επέκταση εκείνων των λαών-οργανισμών που κατατάσσονταν υψηλότερα σε μία υποτιθέμενη ιεραρχική

εξελικτική κλίμακα, στις περιοχές των πιο αδύναμων λαών (Ράτσελ, 2014). Η θεωρία του Ράτσελ αντανακλούσε τις διαδικασίες της οικοδόμησης του Γερμανικού κράτους-έθνους μετά τη νίκη του Γαλλο-Πρωσικού πολέμου και την αποικιακή πολιτική της αυτοκρατορικής Γερμανίας, ενώ αργότερα η έννοια του *Lebensraum* είναι κομβική και για τα εγκλήματα του Τρίτου Ράιχ.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς τη σχέση των οργανισμικών θεωριών με την αποικιοκρατία και το χώρο, είναι αυτό του Νοτιοαφρικανού Γιαν Σματς και της θεωρίας του για τον "ολισμό". Ο Σματς, αποικιοκράτης, στρατιωτικός, νομικός και βοτανολόγος, δις πρωθυπουργός της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης, θεωρείται ο αρχιτέκτονας της πολιτικής του Απάρτχαϊντ, που στηρίχθηκε θεωρητικά στις οργανισμικές θεωρίες.

Στο βιβλίο του *Ολισμός και Εξέλιξη* (1926) επιχείρησε να θέσει τις φιλοσοφικές βάσεις για την αναδυόμενη επιστήμη της Οικολογίας, προκρίνοντας ως βασική αρχή αυτή της "ενότητας της Φύσης", δηλαδή ότι όλα στη φύση αλληλοσυνδέονται αρμονικά. Έτσι, εισήγαγε την έννοια του *ολισμού*, την οποία όρισε ως "θεμελιώδη ιδιότητα της ολότητας στον κόσμο" (Smuts, 1936:85). Σύμφωνα με τον ολισμό, "ο κάθε οργανισμός από τον κατώτατο μικροοργανισμό ως τον ανώτατο νου αποτελεί μία ολότητα, ενώ όλες αυτές οι οντότητες συνδέονται σε μεγαλύτερες ολότητες, οι οποίες με τη σειρά τους συγκροτούν το ύψιστο όλον" (Anker, 2001:70). Το σύστημα των ολοτήτων του Σματς είναι ιεραρχικό, διαχωρίζοντας τους λαούς σε "ανώτερους" και "κατώτερους", στους οποίους αντιστοιχούν και ανάλογα περισσότερα ή λιγότερα δικαιώματα. Στην κορυφή της εξελικτικής κλίμακας τοποθετείται η βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία, την οποία, φυσικά, θεωρεί πως εκπροσωπεί ο λευκός Ευρωπαίος, ως φορέας ενός "υψηλού πολιτισμού". Αντίστοιχα, οι ιθαγενείς πληθυσμοί της Αφρικής, που ονομάζει "παιδιά της φύσης", δεν έχουν κατακτήσει τον ίδιο βαθμό εξέλιξης με αυτόν των Ευρωπαίων και παραμένουν "έρμαια της φύσης". Συνεπώς, οι πληθυσμοί αυτοί κατατάσσονται σε μία θέση λίγο πάνω από την άγρια πανίδα.

Το πολιτικό όραμα του Σματς για τη Νοτιοαφρικανική Ένωση ήταν η διαχωρισμένη ανάπτυξη των φυλών, που θα εξασφάλιζε ότι η κάθε μία θα παρέμενε στην καλά ορισμένη "φυσική της ολότητα" εντός της ιεραρχικής κλίμακας. Το όραμα αυτό μεταφράστηκε από τον Σματς στην αιματηρή καταστολή των μαύρων Νοτιοαφρικανών, των μεταναστών –κυρίως Ινδών–[2], των εργατικών συνδικάτων, των πολιτικών και κοινωνικών εξεγέρσεων. Οι θεωρίες του Σματς περί διαχωρισμένης ανάπτυξης αποτέλεσαν το νομιμοποιητικό πλαίσιο σειράς νόμων που αποτύπωναν το χωρικό και κοινωνικό διαχωρισμό που θα επιβαλλόταν εφεξής συστηματικά σε βάρος των μαύρων πληθυσμών: ο Νόμος περί Μεταλλείων και Εργασίας (1911) –που απαγόρευε την άσκηση εξειδικευμένης εργασίας στους μαύρους–,

[2] Ο Σματς είναι διεθνώς γνωστός ως ο στρατιωτικός που φυλάκισε τον Μαχάτμα Γκάντι το 1913, λόγω της πολιτικής του δράσης στην οργάνωση των Ινδών μεταναστών, ενάντια στο καθεστώς διακρίσεων που τους είχε επιβάλλει η κυβέρνηση της ΝοτιοΑφρικανικής Ένωσης.

ο Νόμος περί Γαιών των Ιθαγενών (1913) –που καθόριζε τις περιοχές του μαύρου πληθυσμού, περιορίζοντας τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της χώρας σε μόνο 7% της γης της Νότιας Αφρικής και απαγορεύοντάς τους την αγορά γης εκτός των περιοχών αυτών. Ο Νόμος περί Ζητημάτων των Ιθαγενών (1920) –που καθόριζε τη διαχωρισμένη διοίκηση των μαύρων από τους λευκούς με τοπικά κοινοτικά συμβούλια των διαφορετικών φυλών– αλλά και ο Νόμος περί Ιθαγενών και Αστικών Περιοχών (1923) –που περιόριζε την κατοίκηση των μαύρων σε συγκεκριμένες περιοχές των πόλεων και μόνον εφόσον "η παρουσία τους απαιτείτο από τις ανάγκες του λευκού πληθυσμού".

Σε αυτές τις οργανισμικού προσανατολισμού επεξεργασίες αναπτύσσεται η πολιτική του Απάρτχαιντ, που το 1948 γίνεται επίσημη πολιτική του Νοτιοαφρικανικού κράτους. Η πολιτική αυτή αποτυπώνεται στο χώρο με τη μορφή των πόλεων –για τους λευκούς– και των περιφερειακών τους παραγκουπόλεων (townships) –για τους μαύρους–, που αν και λειτουργούσαν αλληλένδετα, διαχωρίζονταν σε επίπεδο κοινωνικό, χωρικό, οικονομικό και πολιτικό.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα σχετικά με τη χωρική διάσταση της σχέσης των οργανισμικών θεωριών και της αποικιοκρατίας. Και στην περίπτωση της αποικιοκρατίας, οι οργανισμικές κοινωνικές θεωρίες οδήγησαν, όπως είδαμε, σε πολιτικές για το χώρο που αντανακλούσαν, εδραίωναν και διαιώνιζαν τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας, καταπίεσης και εκμετάλλευσης, κυριαρχίας και υποτέλειας. Για ακόμη μια φορά, αποδεικνύεται η σημασία της ανάδειξης των ιδεολογικών και κοινωνικών συμφραζόμενων των χωρικών παρεμβάσεων και των κοινωνικών τους αποτελεσμάτων στις κοινωνικές δομές στις οποίες στοχεύουν και απευθύνονται.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Anker, P. (2001) *Imperial Ecology. Environmental Order in the British Empire*, 1895-1945. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Guillaumin, C. (1972) *L'idéologie raciste: Genèse et langage actuel*. Paris: Mouton.
- Lukács, G. (1981) *The Destruction of Reason. Atlantic Highlands,* New Jersey: Humanities Press (International Library of Social and Political Thought).
- Smith, N. (2003) *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Smuts, J.C. (1936) *Holism and Evolution.* 3η έκδοση [1926]. London: Macmillan and Co.
- Spencer, H. (1898) *Principles of Sociology.* 3η έκδοση [1876]. New York: D. Appleton and Company.
- Ένγκελς, Φ. (2016*) Η Διαλεκτική της Φύσης.* 10η έκδοση. Μετάφραση Ε. Μπιτσάκης. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Ράτσελ, Φ. (2014) *Ο Ζωτικός Χώρος.* Μετάφραση Ι. Μάζης. Αθήνα: Ηρόδοτος (Γεωπολιτική, γεωστρατική και διεθνείς σχέσεις).

Ασκείται πολιτική μέσω της πολεοδομίας;

Γεώργιος Σαρηγιάννης
αρχιτέκτονας, ομότιμος καθηγητής ΕΜΠ
giorgossariyannis@yahoo.com

1. Προγραμματίζεται σταθμός της γραμμής μετρό, αρχικά στην Πλατεία Εξαρχείων.

«...Το 2018, η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, μέσω της κρατικής εταιρίας «Ανάπλαση Αθήνας ΑΕ», πρότεινε αρχικά να μετακινηθεί ο σταθμός στη συμβολή Τοσίτσα-Μπουμπουλίνας, αλλά ...αυτό θα προκαλούσε πρόβλημα στο γενικότερο σχεδιασμό της γραμμής. Τότε, έγινε δεκτή η πρόταση να γίνει ο σταθμός στην πλατεία Εξαρχείων, αλλά να εγκατασταθούν οι έξοδοι στους γύρω δρόμους...Η βασική ιδέα είναι η διάσωση της ιστορικής μορφής της πλατείας... δήλωνε ο καθηγητής Νίκος Μπελαβίλας, πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος της Ανάπλασης (Η Ανάπλαση κάνει... κατάληψη στα Εξάρχεια, Εφημερίδα των Συντακτών, 29.10.2018).

Οι κάτοικοι αντιδρούν διακρίνοντας ως στόχο την μεταβολή του χαρακτήρα της περιοχής, η οποία έχει σηματοδοτηθεί ως περιοχή κατοικίας αλλά και ως περιοχή νεολαίας.

Στο μάθημα της 23.11.2021, συζητήσαμε για την Πλατεία Εξαρχείων και το μετρό. Μερικά σημεία:

- Τα Εξάρχεια από την Τοσίτσα, απέχουν μόλις 300 μέτρα (!!!), άλλος λοιπόν ο λόγος, όπως θα δούμε.
- Σε αποστάσεις 800-1000 μέτρων από τα Εξάρχεια, υπάρχουν ήδη τρείς σταθμοί: Πλατείας Βικτωρίας, Ομόνοιας και Πανεπιστημίου, όλοι σε απόσταση πεζού (8-12 λεπτά κανονικού βαδίσματος) Πόσο απαραίτητος είναι ένας νέος σταθμός στα Εξάρχεια; (εικ.1.)
- Οι επιπτώσεις στην πλατεία από τον σταθμό είναι ανατρεπτικές. Χρησιμοποιούν επιφανειακά όλη την πλατεία ως εργοτάξιο. Έτσι, ξηλώνονται όλα τα δέντρα μιάς καταπράσινης πλατείας (εικ. 2) και αντικαθίστανται από πλακοστρώσεις και γκαζόν. (εικ.3, 4). αλλά το πρόβλημα δεν είναι περιβαλλοντικό αλλά κυρίως κοινωνικό.

Αν δούμε τα σχέδια όλων των σταθμών της γραμμής 4 οι περισσότεροι (8 στους 15) χωροθετούνται επάνω σε πλατείες, πάρκα και παιδικές χαρές (αν και οι σταθμοί είναι σε αρκετό βάθος, διάφοροι χώροι τους ανέρχονται μέχρι και 0-2 μέτρα υπό το έδαφος με αποτέλεσμα αντικατάσταση των δέντρων με τσιμέντο και γκαζόν. Προφανώς βολεύει τους κατασκευαστές μια και οι εργασίες γίνονται σε ανοικτό όρυγμα (εικ.5.).

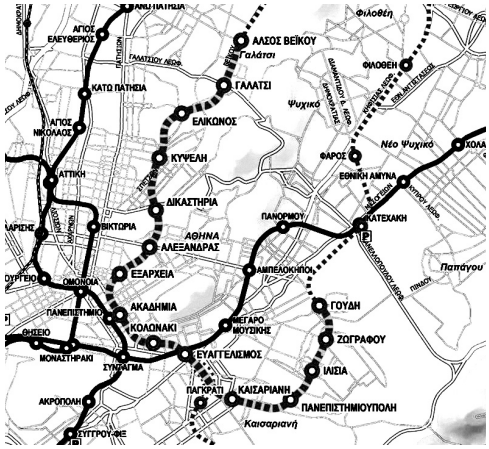

1. Με διακεκομμένη γραμμή η γραμμή 4.

2. Πλατεία Εξαρχείων, σήμερα

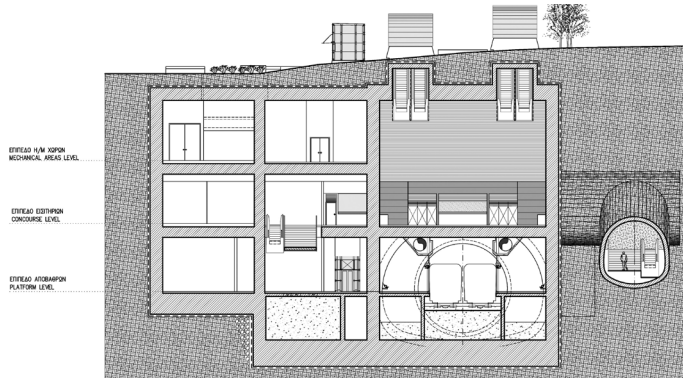

3. και 4. Η πλατεία και η τομή του σταθμού

5. Ανοικτή κατασκευή στην γραμμή 3, πλατεία Δημαρχείου Πειραιά

2. Αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα, ή χειρότερα «πρόβλημα Ησυχίας και Τάξεως» η περιοχή; Η γειτνίαση με το Πολυτεχνείο και την Νομική Σχολή, συγκεντρώνει νεολαία, όμως για τις «διαταράξεις της Τάξεως» μάλλον δεν φταίνε οι νεολαίοι κάτοικοι και μη, αλλά η Αστυνομία που για να «προλάβει έκρυθμες καταστάσεις» κυρίως στον χώρο του Πολυτεχνείου, ό,τι και αν συμβεί, «απωθούν τους ταραξίες» προφανώς προς τα Εξάρχεια και όχι προς την Ομόνοια ή το Μουσείο, Ετσι, τα Εξάρχεια, θέλουν-δε-θέλουν γίνονται ο υποδοχέας των κάθε είδους ταραχών χωρίς να φταίνε. Όμως, το Σεβαστόν Υπουργείον Προστασίας του Πολίτη και όλες οι κυβερνητικές εφημερίδες με επικεφαλής την «Καθημερινή» μιλάν για την περιοχή που γεννά ταραχές, που δεν τολμούν να επέμβουν τα όργανα της Τάξεως (το περίφημον «άβατον» των Εξαρχείων και άλλα ηχηρά παρόμοια), και δεν είναι λίγες φορές που οι επιδρομές των οργάνων της Τάξεως και οι έλεγχοι στην περιοχή γίνονται και χωρίς να υπάρχει αιτία, απλά η Εξουσία δείχνει την Δύναμή της.

Γενικότερα: είναι σε έξαρση, μια τριπλή «επίθεση αναβάθμισης» στην ευρύτερη περιοχή, Εξάρχεια, Λόφος Στρέφη, Πολυτεχνείο. Τρείς περιοχές με σχεδόν κοινά χαρακτηριστικά, που παραδίδονται, σύμφωνα με τους επίσημους σχεδιασμούς, στα μεγάλα επενδυτικά συμφέροντα, με προσχήματα την εξυγείανση, την ανάπτυξη, κυρίως όμως «η Τάξις και Ασφάλεια» :

«...*Πρώτον δεν έχουμε δικαίωμα να αφήσουμε καμία περιοχή της Αθήνας, πόσο μάλλον τα Εξάρχεια, χωρίς να δώσουμε πραγματική ευκαιρία για ανάπτυξη. .... Δεύτερον, αν οι πολίτες έχουν δικαίωμα στην ανάπτυξη, μία συντεταγμένη και ευνομούμενη Πολιτεία έχει και μία άλλη υποχρέωση: Να μην αφήσει οποιαδήποτε περιοχή στο ημίφως της γκετοποίησης και στο σκοτάδι κάποιων ιδεολογικών εμμονών*...». (Κ.Καραμανλής υπουργός υποδομών στην Βουλή, ΕΘΝΟΣ 18.2.2021).

και ακόμη, π.χ. για τον λόφο Στρέφη, «...*η εξασφάλιση της αισθητικής, της ασφάλειας και της λειτουργικότητας των χώρων πρασίνου, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην καλή εικόνα της πόλης, ...δεδομένου ότι η Αθήνα αποτελεί και έναν δημοφιλή τουριστικό προορισμό*...». (Prodea Investments, κτηματομεσιτική εταιρεία ανάπλασης Στρέφη).

Αντίστοιχα η «Καθημερινή» (1.2.2020), για την Ομόνοια, σημείωνε: «...*Ο εξωραϊσμός δείχνει να έχει ως στόχο να ελαχιστοποιήσει την κοινόχρηστη επιφάνεια, δεδομένου ότι η Ομόνοια έχει εδραιωθεί στη συλλογική συνείδηση ως τόπος έλξης περιθωριακών στοιχείων*...»

Μήπως λοιπόν η εμφύτευση του σταθμού του μετρό στην Πλατεία Εξαρχείων, στοχεύει σε «αναβάθμιση» της περιοχής, αυτό που λέγεται «εξευγενισμός» (gendrification), που εφαρμόζεται σε όλη την Ευρώπη με το τυπικό σχήμα «εξυγείανση» >> άνοδος τιμών γής >> αποχώρηση παληών ιδιοκτητών και ενοικιαστών >> πέρασμα των ιδιοκτησιών στους «επενδυτές» >> νέοι κάτοικοι άλλων κοινωνικών στρωμάτων >> ριζικές αλλαγές στον χαρακτήρα της περιοχής» ;

3. Στην συζήτηση έγινε λόγος για το δικαίωμα των πολιτών να χρησιμοποιούν όλους τους χώρους της πόλης και η μή δημιουργία του σταθμού είναι μια πράξη «αποκλεισμού» μεγάλου αριθμού πολιτών σε όφελος της μειοψηφίας των σημερινών κατοίκων των Εξαρχείων. Ας δούμε μερικά θέματα εδώ.

- Πρώτα-πρώτα, αποκλεισμός υπάρχει σε όλο το Λεκανοπέδιο, οι περιοχές που βιώνει κανείς είναι καθορισμένες από το κοινωνικό του στρώμα. Δεν πάει κανείς κάτοικος του Δυτικού Λεκανοπεδίου να πιή τον καφέ του στο Κεφαλάρι, ούτε κανένας από τα Βόρεια η Νότια προάστεια να φάει το παγωτό του στα Λιόσια.
- Δεύτερο μάλλον, κατά την γνώμη μου, δεν πρέπει να συγχέουμε τα δύο θέματα, δικαίωμά του είναι το να θέλει κανείς την περιοχή του όπως την ξέρει και όπως του ταιριάζει -γι' αυτό και είναι η περιοχή του και κατοικεί και ζή εκεί- και αυτό μπορεί να θεωρηθεί και ως άμυνα σε εξωτερικές επεμβάσεις που θα τις έκανε οποιοσδήποτε κάτοικος οποιασδήποτε περιοχής, π.χ. οι κάτοικοι της Εκάλης αν τους εμφύτευαν προσφυγικές κατοικίες το 1922 για τους Μικρασιάτες ή το 2022 για τους Σύριους, Αφγανούς και άλλους ταλαίπωρους ξερριζωμένους.
- Και τρίτο, τα Εξάρχεια είναι ήδη σε απόσταση πεζού από τρείς σταθμούς του μετρό (Βικτώρια, Ομόνοια και Πανεπιστημίου) που δεν θα «αποκλείσει» τους κατοίκους του Λεκανοπεδίου «να βιώσουν την ζωή των Εξαρχείων» όποτε το θελήσουν !

4. Είναι σαφές ότι δεν είναι απλή πολεοδομική κίνηση ανασχεδιασμού των μεταφορικών συστημάτων της Αθήνας, αλλά μια βαθύτερη πολιτική κίνηση με τους δύο κλασικούς στόχους τέτοιων επεμβάσεων, ήδη από τον 19ο αιώνα:

Ας δούμε την μέθοδο:

Με πρόσχημα και εργαλείο την ανάπτυξη θα αλλάξει την κοινωνική δομή της περιοχής, και ταυτόχρονα δημιουργείται ένα μεγάλο επενδυτικό κύκλωμα που κερδοσκοπεί στην ανάπλαση και στην νέα δομή της πόλης

Ας θυμηθούμε τον Βαρώνο Hausmann, νομάρχη του Παρισιού (1853-1857), που με εργαλείο και πρόσχημα την εξυγείανση των εργατικών συνοικιών του παλιού κέντρου του Παρισιού, διασκόρπισε την εργατική τάξη στα πέντε σημεία του ορίζοντα και δημιούργησε ένα άλλο κέντρο, με τα πολυτελή πολυκαταστήματα, τα grandes magazines, τις πολυτελείς κατοικίες, μεγάλες λεωφόρους που μπορούσε το ιππικό και το πυροβολικό να δράσει πράγμα που ήταν αδύνατο στα στενά δρομάκια των εξεγέρσεων του 1830 και μετά. (Διαβάστε την «Παναγία των Παρισίων» και τους «Αθλίους» του Βίκτωρος Ουγκώ...).

Κινήσεις για την εγκατάλειψη του συγκροτήματος της Πατησίων του Πολυτεχνείου έχουν γίνει κατά καιρούς αρκετές, την μια για παραχώρηση των κτηρίων στο Αρχαιολογικό Μουσείο, την άλλη για να συγκεντρωθούν όλες οι σχολές στου Ζωγράφου (και να ησυχάσει το κέντρο από τις αναταραχές!), πάντα από το ίδιο Κόμμα Εξουσίας...

Από την άλλη μεριά, οι τουριστικές επενδύσεις σε πολυτελείς 9-10 ορόφων ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις είναι σε έξαρση, στην περιοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου:

- Ηπείρου και 3ης Σεπτεμβριου Φορέας elastic hotel m.ike
- Πατησίων, απέναντι του Μουσείου, 9 όροφοι, στο πρώην Αθήναιον, (elastic hotel m.ike). (bizness.gr 29.10.2021)
- Πατησίων και Μάρνη, της γαλλικής Boissée Finances
- Μπουμπουλίνας κα Τοσίτσα, Museum, αναβάθμιση από την Ισραηλινή αλυσσίδα Brown Hotels.

Σε έξαρση είναι και το παιχνίδι των real estate, η διοίκηση της Alpha Bank έχει πάνω από δέκα προσφορές επενδυτών για την συναλλαγή Skyline αξίας περίπου 500 εκατ. ευρώ, ενώ επτά μεγάλοι επενδυτές διεκδικούν το Project Terra της Τράπεζας Πειραιώς (800 εκατ. ευρώ). (News247.gr Κώστας Παπαγρηγόρης 25.11.2021)

5. Από την άλλη μεριά επισημαίνονται καθαρά τι σημαίνει «αναβάθμιση» ΕΜΠ-Στρέφη-Εξάρχεια:

«*... η μετατροπή του κτιρίου «Γκίνη» σε συνεδριακό κέντρο, με roof garden, εστιατόρια και καφετέριες, δεν κατευθύνεται στην κάλυψη των αναγκών μας, ... εντάσσεται στην προσπάθεια για επιχειρηματική εκμετάλλευση της περιουσίας του Πολυτεχνείου.....Με άλλα λόγια το ιστορικό συγκρότημα της Πατησίων σιωπηλά αλλάζει χρήση, γίνεται μια «στάση» στο Μεγάλο Περίπατο του κεφαλαίου στο Κέντρο της Αθήνας. Μετατρέπεται σε ένα «πολυχώρο» συμπλήρωμα του Μουσείου, με το επόμενο βήμα να είναι η έξωση των φοιτητών απ' το συγκρότημα....Απέναντι στα σχέδια ανάπλασης και μουσειοποίησης του κτιρίου Γκίνη, διεκδικούμε ....την κοινωνική χρήση για συνελεύσεις, εκδηλώσεις, καλλιτεχνικές ομάδες.... Παράλληλα διεκδικούμε, για την καλύτερη εξυπηρέτηση όλων των φοιτητ(ρι)ών....και το ζωντάνεμα του Κάτω Πολυτεχνείου, ορισμένα μαθήματα, ..., να διεξάγονται στο κτίριο Γκίνη....*» (ομόφωνο Ψήφισμα του Συλλόγου Μεταπτυχιακών για την «ανάπλαση του κτηρίου Γκίνη», Νοεμβριος 2021)

Και ακόμη, «*...Δε θέλουμε τις γειτονιές μας ζώνες κατανάλωσης και τουριστικά αξιοθέατα. ...αντικείμενο εκμετάλλευσης και κερδοφορίας. Δε θέλουμε να ζούμε σε μια διασκεδασούπολη ανάμεσα σε τουρίστες, μπαρ, μπράβους, μπάτσους και σκουπίδια.... θέλουμε τις γειτονιές μας για να ζούμε και να δρούμε εμείς, τα παιδιά μας και οι φίλοι μας. θέλουμε τους χώρους μας ανοιχτούς και ελεύθερους*....» (ψήφισμα της Ανοιχτής συνέλευσης για την υπεράσπιση του Λόφου Στρέφη)

Καταλαβαίνει κανείς τι πρόκειται να συμβεί όταν στην περιοχή (Εξάρχεια, Στρέφη, Πολυτεχνείο) λειτουργήσουν όλες αυτές ο γιγάντιες μονάδες (ύπνος, εστίαση, διασκέδαση...), συν ο σταθμός του μετρό, συν όσες «παρόμοιες» λειτουργίες έλκει μια τέτοια συγκέντρωση τουριστικής «αναβάθμισης»....

Βέβαια, οι πολεοδομικές-στρατιωτικές ρυθμίσεις του Hausmann το 1853 δεν μπόρεσαν να εμποδίσουν την Κομμούνα των Παρισίων στα 1875. Αλλοι οι κανόνες και οι προϋποθέσεις μιάς Επανάστασης και άλλες των Πολεοδομικών σχεδίων!

Ένα εγχείρημα διδασκαλίας εφαρμοσμένου χωρικού σχεδιασμού σε μεταπτυχιακό επίπεδο

Κωνσταντίνος Σερράος
Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, καθηγητής ΕΜΠ
kserr@central.ntua.gr

Αποτελεί στόχο των μεταπτυχιακών σπουδών Πολεοδομίας και Χωροταξίας στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ ή θεωρητική και μόνο εμβάθυνση σε ζητήματα μελέτης και σχεδιασμού της πόλης;

Θα απευθύνονταν δηλαδή αυτές οι μεταπτυχιακές σπουδές, μόνο στους επιστήμονες εκείνους που επιθυμούν να παρακολουθήσουν έναν πρώτο θεωρητικό προπαρασκευαστικό κύκλο σπουδών στην πορεία εκπόνησης μιας διδακτορικής διατριβής στο πεδίο των χωρικών επιστημών, ή οφείλουν να καλύψουν και την ανάγκη εξειδίκευσης εκείνων των επιστημόνων που ενδιαφέρονται κυρίως για το πεδίο του χωρικού σχεδιασμού στην εφαρμοσμένη διάστασή του, στις διάφορες κλίμακες χώρου;

Το ερώτημα αυτό απασχόλησε, κατά το διάστημα 2006 - 2008 τις συναντήσεις της ομάδας διδασκόντων της τότε Κατεύθυνσης «Πολεοδομία και Χωροταξία» του ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του Χώρου» της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ [το λεγόμενο τότε «τραπέζι»], μετά από πρόταση που κατατέθηκε από τον γράφοντα [αρχικά τον Μάιο 2006 στο πλαίσιο της συζήτησης περί οργανωτικών θεμάτων της Κατεύθυνσης «Πολεοδομία και Χωροταξία»], για ένταξη στο πρόγραμμα σπουδών ενός υποχρεωτικού βασικού μαθήματος κορμού με δύο κύρια σκέλη: ένα θεωρητικό και ένα πρακτικό. Σκοπός του πρακτικού σκέλους θα ήταν μια πρώτη προσέγγιση ζητημάτων πρακτικής εφαρμογής του σχεδιασμού με επίκεντρο ένα Δήμο του Λεκανοπεδίου της Αθήνας, ή και μια γειτονική μικρή πόλη, για την οποία θα δίνονταν ορισμένα κατ' αρχήν βασικά δεδομένα και στοιχεία. Ζητούμενο από τους σπουδαστές, θα ήταν, σε ομάδες των 3 - 5 ατόμων, να επιλέξουν ένα τομέα που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντά τους [π.χ. χρήσεις γης, περιβάλλον, δημόσιος χώρος, κυκλοφορία, κοινωνία, οικονομία και σχετικές δραστηριότητες, κλπ.], και μετά από μια τουλάχιστον επίσκεψη στην περιοχή μελέτης, α] να διαμορφώσουν μια συγκροτημένη αξιολογική εικόνα της υφιστάμενης κατάστασης, και εν συνεχεία β] να διατυπώσουν προτάσεις χωρικού σχεδιασμού.

Η παραπάνω πρόταση, ήρθε με αφορμή άτυπες συζητήσεις με μεταπτυχιακούς σπουδαστές μας, που είχα την ευκαιρία να κάνω, κατά τη διάρκεια των εκπαιδευτικών εκδρομών, ή και σε άλλες περιστάσεις εκτός αιθουσών διδασκαλίας, και που ανέδειξαν μια κριτική σκέψη γύρω από το υπερβολικά έντονο θεωρητικό περιεχόμενο των μεταπτυχιακών αυτών σπουδών, αλλά και την απουσία της διάστασης του χωρικού σχεδιασμού στην πράξη. Προφανώς η παραπάνω πρόταση συνδέεται και με τις προσωπικές επιστημονικές καταβολές μου, που γεννιούνται κατά την προπτυχιακή μαθητεία μου, τη δεκαετία 1980 στα μαθήματα Πολεοδο-

μίας, πλάι στον καθηγητή Αθανάσιο Αραβαντινό[1]. Εξελίσσονται περαιτέρω στις αρχές της δεκαετίας 1990 στο πλαίσιο του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στο Πολυτεχνείο του Μονάχου [Städtebauliches Aufbaustudium], που είχε ιδρύσει, για νέους επιστήμονες, αλλά και για δημόσιους λειτουργούς ο καθηγητής Gerd Albers[2] και διηύθυνε ο Christian Schneider[3]. Και εν τέλει δομούνται πιο στέρεα στα μέσα της δεκαετίας 1990, την περίοδο της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής με επιβλέποντα τον καθηγητή Rudolf Wurzer[4], με τίτλο «*Δημοτικός σχεδιασμός στην Ελλάδα και στην Αυστρία. Τα παραδείγματα Κοζάνη και Krems. Μια σύγκριση*»[5], και με κύριο αντικείμενο έρευνας τη μεθοδολογία του σχεδιασμού με άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις στο χώρο σε επίπεδο πόλης, μέσα από την ανάλυση της εφαρμογής του στην πράξη.

Η πρόταση αυτή, περί ενός υποχρεωτικού μαθήματος κορμού που θα περιελάβανε και ένα studio σχεδιασμού, απορρίφθηκε από την ομάδα διδασκόντων της Κατεύθυνσης ΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία» στη σύνθεση που αυτή είχε στις συγκεκριμένες συζητήσεις του «τραπεζίου», και έτσι επανήλθε τον Ιούνιο 2008, επανεπεξεργασμένη αυτή τη φορά από κοινού με τη συνάδελφο Ρένα Κλαμπατσέα, που εν τω μεταξύ είχε και αυτή εκλεγεί σε θέση ΔΕΠ του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας, έχοντας στο ενεργητικό της, πέρα από αξιόλογη θεωρητική κατάρτιση, και μια πλουσιότατη μελετητική εμπειρία. Η πρόταση αφορούσε πλέον ένα νέο μάθημα επιλογής του Εαρινού Εξαμήνου 2008-09 με τίτλο «Προσεγγίσεις του εφαρμοσμένου σχεδιασμού στην Ελλάδα» συμπεριλαμβάνοντας και μια πλειάδα προσκεκλημένων διδασκόντων / συμβούλων σε ειδικότερα τομεακά θέματα, άμεσου όμως ενδιαφέροντος του χωρικού σχεδιασμού, όπως: χρήσεις γης – κέντρα, θεσμικά εργαλεία, ιστορικότητα στο αστικό περιβάλλον, βιώσιμη κινητικότητα, περιβάλλον, οικονομική διάσταση του χώρου, σχεδιασμός δημόσιου χώρου, κλπ.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι η επεξεργασία αυτής της πρότασης έλαβε υπόψη της, και τις σκέψεις και προτάσεις 25 σπουδαστών που ανταποκρίθηκαν θετικά, με ένθερμο ενδιαφέρον και αναλυτικές απόψεις, σε ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που είχε αποσταλεί από τον γράφοντα αυτό το κείμενο, το Νοέμβριο 2007 σε όλους τους ενεργούς εκείνη την περίοδο σπουδαστές της Κατεύθυνσης ΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία», με το παρακάτω «ερώτημα»: «*Εάν ξεκινούσε τώρα το εαρινό εξάμηνο του ΔΠΜΣ και υπήρχε ένα μάθημα, με κύριο αντικείμενο μια ομαδική πρακτική άσκηση και όχι πολλές θεωρητικές διαλέξεις και papers, θα το επιλέγατε; Το μάθημα αυτό θα μπορούσε να έχει μερικά μόνο θεωρητικά μαθήματα περί σχεδιασμού [πως αυτός γίνεται στην πράξη, δηλαδή οδηγίες προς ναυτιλλομένους] και μια ομαδική πρακτική άσκηση σχεδιασμού. [... ...]. Θα σας ενδιέφερε ένα τέτοιο μάθημα, που θα ξέφευγε από τη θεωρία και θα έδινε έμφαση σε κάποιου είδους project; Θα είχατε άλλες προτάσεις;*»

[1] http://www.arch.ntua.gr/index.php/person/aravantinos-athanasios-marinos/

[2] https://de.wikipedia.org/wiki/Gerd_Albers

[3] https://www.acl.wzw.tum.de/index.php?id=159&no_cache=1&type=98

[4] https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Wurzer

[5] http://oldwww.arch.ntua.gr/node-resources/854#resource-10561

Η εισαγωγή αυτού του νέου μαθήματος επιλογής εγκρίθηκε εν τέλει από την ομάδα διδασκόντων της Κατεύθυνσης ΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία», και το μάθημα ξεκίνησε να διδάσκεται [με τον εκ περιτροπής συντονισμό των Ρ. Κλαμπατσέα και Κ. Σερράου] από το ακ. έτος 2008-09 και για συνολικά 11 χρονιές, έως και το ακ. έτος 2020-21. Στην περιγραφή του μαθήματος, διατυπώθηκε ως σκοπός του, η κατά το δυνατόν σφαιρική και συστηματική προσέγγιση ζητημάτων πρακτικής εφαρμογής του σχεδιασμού στην Ελλάδα, στην κλίμακα του αστικού χώρου. Το μάθημα εστίασε το ενδιαφέρον του σε ένα πραγματικό πρόβλημα πολεοδομικού / αστικού σχεδιασμού, για το οποίο οι σπουδαστές καλούνταν ενεργώντας ως «μελετητές» / «σχεδιαστές» του χώρου, στη βάση διεπιστημονικής προσέγγισης των ζητημάτων του χώρου, να διατυπώσουν και να υποστηρίξουν κατάλληλες προτάσεις. Το μάθημα προσέφερε, για το λόγο αυτό, επιλεγμένα βασικά στοιχεία μεθοδολογίας και τεχνικών πολεοδομικού και αστικού σχεδιασμού, ενώ παράλληλα επιχειρούσε να εμπλουτίσει το γνωστικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων σπουδαστών, κυρίως όσον αφορά κατευθύνσεις για το σχεδιασμό και υλοποιημένα παραδείγματα / καλές πρακτικές για τους τομείς εκείνους στους οποίους επικεντρωνόταν το μελετητικό ενδιαφέρον.

Το μάθημα οργανώθηκε γύρω από μια άσκηση σχεδιασμού με βάση μια συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης πολεοδομικής κλίμακας. Για το διάστημα 2008 έως 2019 ως τέτοια μελέτη περίπτωσης επελέγη ο Δήμος Αχαρνών [Σχ. 1 και 2], με την πολύτιμη υποστήριξη των εκάστοτε δημοτικών αρχών, και ειδικότερα του υπ.δρ. της Σχολής μας, παλιού απόφοιτου της Κατεύθυνσης ΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία», και Γενικού Διευθυντή του Δ. Αχαρνών, Νίκου Γεωργακόπουλου. Για το πιο πρόσφατο διάστημα 2019 έως 2021 [στη δύσκολη περίοδο της πανδημίας] το μάθημα μελέτησε τη Δημοτική Ενότητα Αμφίκλειας, και πάλι με την αμέριστη υποστήριξη της δημοτικής αρχής [Σχ. 4] και των υπηρεσιών του Δήμου, όπως επίσης και το προσωπικό ενδιαφέρον του καλού συναδέλφου, νομικού, και γνήσιου Αμφικλειώτη, Κώστα Καρατσώλη.

Η άσκηση επεδίωξε, συνεκτιμώντας όλα τα κρίσιμα ζητήματα που επηρεάζουν την ανάπτυξη του χώρου, να δώσει έμφαση σε έξι κυρίως επιλεγμένες πτυχές του χωρικού αστικού σχεδιασμού: α] χρήσεις γης, σε αλληλεξάρτηση με την κοινωνική και οικονομική δομή της ευρύτερης περιοχής παρέμβασης, και ιδιαιτέρως με τα πολεοδομικά κέντρα, β] ιστορία του τόπου ως κρίσιμη παράμετρος για το σχεδιασμό του χώρου, γ] αστικές μετακινήσεις με βάση τις αρχές τις βιώσιμης κινητικότητας, δ] περιβαλλοντικές παράμετροι, ως προϋπόθεση για μια επιτυχή χωρική ανάπτυξη με όρους ασφαλείας, ε] οικονομικά της πόλης και του αστικού χώρου, και στ] δημόσιος χώρος, ως καθοριστικό στοιχείο για την εξασφάλιση αστικής ποιότητας.

Επιπλέον των παραπάνω ζητημάτων, η άσκηση επεδίωξε τον συνυπολογισμό κατά τη διαδικασία επεξεργασίας των σχετικών προτάσεων, και των διαφόρων διαθέσιμων εργαλείων θεσμικής κατοχύρωσης του χωρικού σχεδιασμού, καθώς και την αξιοποίησή τους, μέσα από τη διατύπωση συγκεκριμένων κατευθύνσεων.

Τέλος σε μια προσπάθεια προσομοίωσης διαδικασιών διαβούλευσης με την τοπική κοινωνία επιχειρήθηκε πολύ συνειδητά και με μεγάλη επιτυχία, η διαδικασία της εξέτασης των σπουδαστών στο τέλος του μαθήματος να γίνει μέσω μιας δημόσιας παρουσίασης των εργασιών των

σπουδαστικών ομάδων [για την περίοδο προ πανδημίας, στην αίθουσα του Δημοτικού Συμβουλίου Αχαρνών], ανοικτής σε εκπροσώπους της δημοτικής αρχής, σε τοπικούς φορείς, στον τοπικό τύπο[6], και εν γένει σε κάθε ενδιαφερόμενο [Σχ. 3], κατά την οποία οι σπουδαστές εξέθεταν τις απόψεις και σκέψεις τους, απαντούσαν σε ερωτήσεις των παρισταμένων, και δέχονταν πολύτιμες εισροές προς συνεκτίμηση κατά την οριστικοποίηση του τελικού κειμένου της εργασίας τους.

Για την υποστήριξη των σπουδαστών στην πορεία της άσκησης, προσκλήθηκαν ομιλητές από τον ακαδημαϊκό και επαγγελματικό / μελετητικό χώρο, με αναγνωρισμένη εμπειρία γύρω από θέματα σχετικά με τις παραπάνω πτυχές του σχεδιασμού, και με αντικείμενο, τόσο την ανάλυση κατευθύνσεων, μεθόδων και τεχνικών για το σχεδιασμό, όσο και την παρουσίαση σχετικών καλών πρακτικών / παραδειγμάτων. Στο διάστημα 2008 έως 2021 τέτοια εξειδικευμένη επιστημονική γνώση και εμπειρία, αλλά και θερμή υποστήριξη, προσέφεραν οι: Α. Αραβαντινός, Θ. Βλαστός, Γ. Βλάχος, Α. Βοζάνη, Β. Καρβουντζή, Μ. Κάτου, Α. Κουδούνη, Δ. Μέλισσας, Ε. Μπακογιάννης, Ν. Μπελαβίλας, Ν. Πάγκας, Μ. Παπαβασιλείου, Γ. Σπηλιοπούλου, Π. Τουρνικιώτης, Γ. Τσεκούρας, Τ. Τσούτσου, Ι. Χάλαρης, Ν. Χατζηδάκη, Κ. Χατζημπίρος, και Ι. Ψυχάρης.

Το μάθημα προκάλεσε σε όλο το διάστημα που διδάχθηκε, τη σημαντική ανταπόκριση από πλευράς σπουδαστών, συγκεντρώνοντας το ενδιαφέρον, κατά μέσο όρο για τους 11 κύκλους διδασκαλίας του μαθήματος, 22 σπουδαστών κάθε χρονιά, δηλαδή περίπου των 2/3 των νεοεισερχόμενων στο πρόγραμμα κάθε χρόνο σπουδαστών. Η αποτίμηση είναι επομένως αναμφισβήτητα θετική, όχι μόνο με βάση τα παραπάνω αμιγώς ποσοτικά στοιχεία, αλλά κυρίως με βάση την ανταπόκριση ενός σταθερού κάθε χρόνο πλήθους σπουδαστών, με μια σταθερά πλούσια διεπιστημονική αρχική προέλευση, κάτι που μας οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η ανάγκη για παροχή γνώσης σε μεταπτυχιακό επίπεδο με έμφαση στο «πρόβλημα» του εφαρμοσμένου χωρικού σχεδιασμού, είναι υπαρκτή, πραγματική, και διαρκής. Το παραπάνω συμπέρασμα ενισχύει, τόσο και η σταθερά θερμή υποστήριξη ενός μεγάλου πλήθους σημαντικών επιστημόνων, προσκεκλημένων διδασκόντων / συμβούλων, όσο όμως και η πάντα θετική αποτίμηση του όλου εγχειρήματος και των επιμέρους αποτελεσμάτων του, από όλες ανεξαιρέτως τις δημοτικές αρχές, με τις οποίες έτυχε οι δρόμοι μας να διασταυρωθούν.

Ευχή παραμένει, η ευρεία συνειδητοποίηση, ότι η μελέτη, η ανάλυση, η αξιολόγηση και ο σχεδιασμός του χώρου, αποτελούν τέσσερα μεταξύ τους άρρηκτα συνδεδεμένα στοιχεία, στον πυρήνα όλων των χωρικών επιστημών. Παράλληλα επίσης, και ότι ο σχεδιασμός του χώρου δεν αποτελεί ένα απλώς τεχνικό ζήτημα, αλλά ένα συναρπαστικό και εξόχως δημιουργικό επιστημονικό πεδίο, που οφείλει να κατέχει εξέχουσα θέση ειδικά στους κόλπους του ιστορικότερου τεχνικού πανεπιστημίου της χώρας.

---

[6] Πρβλ. α] «Μενιδιάτης», διαδικτυακή εφημερίδα Αχαρνών και Θρακομακεδόνων, 5.11.2011, «Αχαρνές: Αφετηρία προβληματισμού για την πολεοδομική ανασυγκρότηση, η ημερίδα του Πολυτεχνείου» στο: https://menidiatis.blogspot.com/2011/11/blog-post_4262.html [τελευταία πρόσβαση 2.1.2022], β] «Αχαρνές news», 5.11.2021, «Φοιτητές του ΕΜΠ μελετούν τον πολεοδομικό – αστικό σχεδιασμό των Αχαρνών», στο: http://www.acharnes-news.gr/

Σχ. 1. Περιήγηση στα χωρικά δεδομένα του Δήμου Αχαρνών υπό την καθοδήγηση του Ν. Γεωργακόπουλου [2017-18].

Σχ. 2. Σπουδαστές και διδάσκοντες συζητούν απ' την Πάρνηθα,ζητήματα χωρικού ενδιαφέροντος του Δήμου Αχαρνών [2013-14].

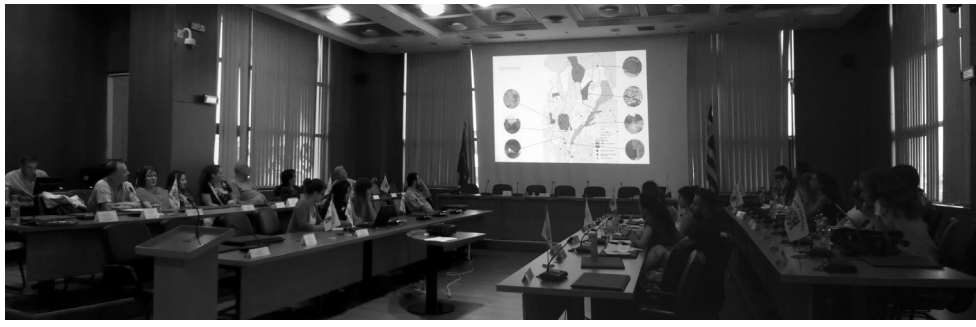

Σχ. 3. Προφορικές εξετάσεις: η παρουσίαση των εργασιών των σπουδαστικών ομάδων στην αίθουσα του Δημοτικού Συμβουλίου Αχαρνών, σε ανοικτή συνάντηση με εκπροσώπους της δημοτικής αρχής, του τοπικού τύπου, και με κάθε ενδιαφερόμενο [2013-14].

Σχ. 4. Μαθήματα τον καιρό της πανδημίας. Συνάντηση για θέματα πολιτικής με χωρικές επιπτώσεις στην Αμφίκλεια, με τη Δήμαρχο Αθανασία Στιβακτή [2020-21].

Ασφάλεια δικαίου στον πολεοδομικό σχεδιασμό τουριστικών επενδύσεων

Γεωργία Σπηλιοπούλου
αρχιτέκτων μηχανικός - πολεοδόμος, υπ δρ ΕΜΠ
gspiliopoulou@mail.ntua.gr

Οι τουριστικές επενδύσεις έχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης είτε σε εντός σχεδίου είτε σε εκτός σχεδίου περιοχές. Η πρώτη περίπτωση αφορά ιδίως σε οικιστικές περιοχές (πόλεις και οικισμούς), ενώ η δεύτερη σε γεωργικές – εκτός σχεδίου εκτάσεις με ή χωρίς ειδικό καθεστώς προστασίας. Ανάλογα με το είδος και το μέγεθος της επένδυσης σε συνδυασμό με τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά του χώρου που αυτή υλοποιείται, συνιστάται η διασφάλιση της βιωσιμότητάς της με όρους ασφάλειας δικαίου.

Στα χρόνια του μνημονίου, προκειμένου να προσελκυστούν μεγάλες - στρατηγικές επενδύσεις, δημιουργήθηκαν ειδικά εργαλεία πολεοδομικού σχεδιασμού, ώστε να αξιοποιηθούν καλύτερα και ταχύτερα, τόσο η ιδιωτική περιουσία του Δημοσίου μέσω του ΤΑΙΠΕΔ[1], όσο και η μεγάλη ιδιωτική περιουσία μέσω των διαδικασιών γρήγορης αδειοδότησης των Στρατηγικών Επενδύσεων[2]. Δημιουργήθηκαν επομένως, το ειδικό εργαλείο του 'ΕΣΧΑΔΑ' για τα δημόσια ακίνητα και του 'ΕΣΧΑΣΕ' για τα ιδιωτικά ακίνητα των Στρατηγικών Επενδύσεων[3]. Για δε τα υπόλοιπα ακίνητα τα οποία για διάφορους λόγους, δεν μπορούν να αξιοποιήσουν τα ΕΣΧΑΔΑ

[1] Το Ταμείο Αξιοποίησης της Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ) συστάθηκε με τον ν. 3986/11 (ΦΕΚ 152 Α') και το πολεοδομικό εργαλείο του Ειδικού Σχεδίου Αξιοποίησης Δημόσιου Ακινήτου (ΕΣΧΑΔΑ) με το άρθρο 12 αυτού.

[2] Το γνωστό ως «fast track» του ν. 3775/09 με τον οποίο δημιουργήθηκε η εταιρία του Δημοσίου Invest in Greece και στη συνέχεια με τον ν. 3894/10 (ΦΕΚ 204 Α΄) με τον οποίο εισήχθησαν στο δίκαιό μας οι «Στρατηγικές Επενδύσεις» και ένα πρωτόλειο ειδικό εργαλείο πολεοδομικού σχεδιασμού (ΕΣΟΑ) το οποίο σύντομα πήρε τη μορφή του Ειδικού Σχεδίου Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΣΧΑΣΕ) (άρθ 5 ν. 4146/2013) κατά το πρότυπο του ΕΣΧΑΔΑ που αφορούσε τα δημόσια ακίνητα. Εντωμεταξύ το ΕΣΟΑ του ν. 3894/10 μετατράπηκε σε ΣΟΑ (Σχέδιο Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης) του ν. 4062/12 και χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για την επένδυση του Ελληνικού.

[3] Και στο παρελθόν μπορούσαν να αξιοποιηθούν τα δημόσια ακίνητα παρόλο που δεν υπήρχαν τα περιγραφόμενα ειδικά πολεοδομικά εργαλεία. Ειδικά στην περίπτωση των δημόσιων τουριστικών ακινήτων που διαχειριζόταν η ΚΕΔ - μετέπειτα ΕΤΑ και ΕΤΑΔ -, καθορίζονταν με νόμο οι χρήσεις και οι όροι δόμησης και εν συνεχεία γινόταν πλειοδοτικός διαγωνισμός για την ανάθεση της τουριστικής αξιοποίησης και την παραχώρηση για μακροχρόνια χρήση και εκμετάλλευση της έκτασης (όπως στην περίπτωση του Grand Resort Λαγονησίου με τον ν. 2160/93 του οποίου μάλιστα μεγάλη έκταση είχε προέλθει από αναγκαστικές απαλλοτριώσεις του ΕΟΤ).

ή τα ΕΣΧΑΣΕ υφίσταται το πολεοδομικό εργαλείο του ΕΠΣ[4]. Οι ΠΟΤΑ[5] αποτελούν επίσης ένα ειδικό εργαλείο 1ου πολεοδομικού επιπέδου, για την ανάπτυξη του οποίου όμως, απαιτείται έκταση της τάξεως των 800 στρεμμάτων, επομένως αποτελεί μια εξειδικευμένη περίπτωση. Ακόμα πιο ιδιάζουσα περίπτωση αποτελεί ο πολεοδομικός σχεδιασμός του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού που διέπεται από ίδιον καθεστώς[6].

Το σύνολο των ανωτέρω πολεοδομικών εργαλείων, που χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση ανάλογα με τα ειδικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε σχεδιαζόμενης ανάπτυξης, διέπονται κατά βάση από κοινή λογική και στόχευση: την οριοθέτηση του ακινήτου, τον καθορισμό σε αυτό του γενικού προορισμού της επένδυσης, την έγκριση των οριογραμμών των ρεμάτων, του αιγιαλού και της παραλίας, καθώς και των προστατευόμενων περιοχών (δασικών, αρχαιολογικών, γεωλογικά ακατάλληλων, κτλ) εφόσον υπάρχουν, τον καθορισμό των επιτρεπομένων χρήσεων γης, όρων και περιορισμών δόμησης και τέλος, την έγκριση της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΣΜΠΕ) η οποία αποτελεί απαραίτητο στοιχείο του σχεδιασμού[7]. Σε επόμενο στάδιο εγκρίνονται οι περιβαλλοντικοί όροι των έργων, ενώ στην περίπτωση που το ακίνητο ή τμήμα αυτού πολεοδομηθεί, οι περιβαλλοντικοί όροι εγκρίνονται με το 2ο στάδιο του πολεοδομικού σχεδιασμού. Σημειώνεται στο σημείο αυτό, ότι ο πολεοδομικός σχεδιασμός συνίσταται σε δύο επίπεδα όπως αυτά εμφαίνονται στο Σχήμα 1 που ακολουθεί:

Σχ.1: Τα δύο επίπεδα του πολεοδομικού σχεδιασμού (Ιδία επεξεργασία)

[4] Το Ειδικό Χωρικό Σχέδιο (ΕΧΣ) δημιουργήθηκε αρχικά με τον ν. 4269/14, εμπλουτίστηκε με τον ν. 4447/16 προκειμένου να μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για ιδιωτικές επενδύσεις αλλά και για σημαντικές δημόσιες παρεμβάσεις όπως για αναπλάσεις και μετά από φυσικές καταστροφές, ενώ μετεξελίχθηκε σε Ειδικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΕΠΣ) Αρθ. 99 του ν. 4685/20 (ΦΕΚ 92 Α') με επιπλέον διευρυμένες δυνατότητες εφαρμογής (ν. 4759/20).

[5] Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης του άρθ. 29 του ν. 2545/1997. Μέχρι το 2021 έχουν εγκριθεί μόνο 2 ΠΟΤΑ, της Μεσσηνίας και της Αταλάντης.

[6] Ν. 4062/12 (ΦΕΚ 70 Α').

[7] οδηγία 2001/42/ΕΚ

Πέραν της προσφορότερης αξιοποίησης των ακινήτων σε συνδυασμό και με διαδικασίες που εξασφαλίζουν, μεταξύ άλλων, τον έλεγχο της περιοχής και τη διευθέτηση όλων των χωρικών και περιβαλλοντικών θεμάτων που χρήζουν μελέτης, η χρησιμότητα αυτών των ειδικών εργαλείων σχεδιασμού για τους επενδυτές, έγκειται ιδίως στην αυξημένη ασφάλεια δικαίου που εξασφαλίζεται, καθότι οι σχετικές πολεοδομικές μελέτες θεσμοθετούνται με Προεδρικά Διατάγματα και υπόκεινται στον προληπτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ). Ακόμα και στις περιπτώσεις που λόγω του χαρακτήρα της επένδυσης, η περιοχή δεν προορίζεται να ενταχθεί σε σχέδιο πόλης, ολοκληρώνοντας έτσι τον πολεοδομικό σχεδιασμό με την έγκριση και του 2ου επιπέδου, η υπαγωγή της σε πολεοδομικό σχέδιο 1ου επιπέδου, ισχυροποιεί σημαντικά τη δυνατότητα επιτυχούς υλοποίησης της επένδυσης, αλλά και τη βιωσιμότητά της.

Τα ανωτέρω φυσικά αφορούν μόνο στις μεγάλου μεγέθους τουριστικές αναπτύξεις, οι οποίες πλέον δεν μπορούν να υλοποιηθούν στις εκτός σχεδίου περιοχές άνευ πολεοδομικού σχεδιασμού. Αν και τυπικά, στην ισχύουσα νομοθεσία, δεν υφίσταται περιορισμός «μεγέθους» στη δόμηση εκτός σχεδίου, κατά την τελευταία δεκαετία βάσει της διαμορφωμένης νομολογίας, ανάλογες επενδύσεις καθίστανται υπερβολικά ριψοκίνδυνες.

Για παράδειγμα με την απόφαση 3920/10 της Ολομέλειας του ΣτΕ, ακυρώθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι επένδυσης περίπου 270εκ Ευρώ, σε έκταση 25.000 στρεμμάτων της Ίτανος Γαία - Μονής Τοπλού στη Σητεία Κρήτης, η οποία σχεδιαζόταν και αδειοδοτούνταν με τις διατάξεις της εκτός σχεδίου δόμησης. Το σκεπτικό του Δικαστηρίου ήταν ότι «*δεν είναι νόμιμη η έκδοση διοικητικών πράξεων, με τις οποίες καθορίζεται θέση συγκεκριμένης παραγωγικής δραστηριότητας κατά παράλειψη του προσήκοντος επιπέδου χωροταξικού ή πολεοδομικού σχεδιασμού, πριν δηλαδή εγκριθεί για την περιοχή το προβλεπόμενο από την κείμενη νομοθεσία οικείο σχέδιο χρήσεων γης*». Αργότερα, με την απόφαση 387/14, το ΣτΕ επιβεβαίωσε τη νομολογία του ακυρώνοντας επένδυση αρκετά μικρότερου μεγέθους, της τάξεως των 950 κλινών, στη νησίδα «Αλατάς» του Ν. Μαγνησίας. Οι παραπάνω αποφάσεις αποτέλεσαν το έναυσμα για τη δημιουργία των ειδικών εργαλείων πολεοδομικού σχεδιασμού, ώστε οι επενδύσεις με σημαντικό χωρικό αποτύπωμα να υπόκεινται σε διαδικασία πολεοδομικού σχεδιασμού και να μην αδειοδοτούνται με τις οριζόντιες διατάξεις της εκτός σχεδίου δόμησης.

Στην πράξη γίνεται φανερό ότι στις περιπτώσεις που προηγήθηκε πολεοδομικός σχεδιασμός για σημαντικές τουριστικές επενδύσεις, όπως η (αρχικά ακυρωθείσα αλλά μετά τον πολεοδομικό της σχεδιασμό αποδεκτή) επένδυση της Ίτανος – Γαία, αλλά και πολλές άλλες, όπως της Kilada Hills στην Αργολίδα και της Κασσιόπης στην Κέρκυρα, οι σχετικές αιτήσεις ακύρωσης απορρίφθηκαν από το ΣτΕ[8]. Το Ανώτατο δικαστήριο κρίνει επομένως νόμιμες τις επενδύσεις που προγραμματίζονται σε πολεοδομικά σχεδιασμένες περιοχές, απορρίπτοντας τις

[8] Το ΣτΕ με την απόφαση της Ολομ 1705/2017 έκρινε ως Νόμιμο το Ειδικό Σχέδιο Ανάπτυξης της Στρατηγικής Επένδυσης Ίτανος Γαία. Με την απόφαση 657/2019 απορρίφθηκε η αίτηση ακύρωσης της ΑΕΠΟ Kilada Hills ενώ με τις αποφάσεις 3874/2014 και 1390/2017 απορρίφθηκαν αντίστοιχα οι αιτήσεις ακύρωσης του ΕΣΧΑΔΑ και της Πολεοδομικής Μελέτης Κασσιόπης.

σχετικές αιτήσεις ακύρωσης όπως στις ανωτέρω περιπτώσεις[9], αλλά και γενικότερα, όπως για παράδειγμα και στην περίπτωση της αξιοποίησης του πρώην αεροδρομίου στο Ελληνικό[10].

Το αντίθετο συμβαίνει ξεκάθαρα στις περιπτώσεις προσφυγών για τουριστικές επενδύσεις που υλοποιούνται με τις διατάξεις της εκτός σχεδίου δόμησης. Κυρίαρχο εμπόδιο στις εκτός σχεδίου αναπτύξεις με βάση την πάγια νομολογία του ΣτΕ των τελευταίων ετών, αποτελεί η ύπαρξη των οδών που παρέχουν πρόσβαση και πολεοδομικό «πρόσωπο» στα εκτός σχεδίου γήπεδα. Ήδη από το 1923[11], επιχειρήθηκε ο περιορισμός της δυνατότητας δόμησης στις εκτός σχεδίου περιοχές, μέσω της απαγόρευσης δημιουργίας νέων οδών προσπέλασης. Σήμερα, οι μόνες νομίμως υφιστάμενες οδοί εκτός σχεδίου που δημιουργούν δικαιώματα δόμησης παρέχοντας το πολεοδομικό «πρόσωπο» στο εκτός σχεδίου ακίνητο, είναι οι προϋφιστάμενες του 1923, οι κύριες και μοναδικές δημοτικές οδοί που ενώνουν οικισμούς, και οι επαρχιακές / εθνικές οδοί. Και μάλιστα, σύμφωνα με τη διαμορφωμένη νομολογία, από τις παραπάνω οδούς, πλην των επαρχιακών / εθνικών που διέπονται από ειδική νομοθεσία του Υπουργείου Υποδομών, αναγνωρίζονται ως νόμιμες για δόμηση μόνο εκείνες για τις οποίες έχει εκδοθεί η κατάλληλη διοικητική πράξη (κατά βάση Προεδρικό Διάταγμα) η οποία κατά το ΣτΕ, συνιστά και πράξη πολεοδομικού σχεδιασμού[12].

Από τα ανωτέρω γίνεται εμφανές, ότι η ασφάλεια δικαίου που διέπει τις τουριστικές επενδύσεις συναρτάται άμεσα με τον πολεοδομικό σχεδιασμό, χωρίς βεβαίως τούτο να καθίσταται θέσφατο. Πρόσφατες περιπτώσεις, όπως αυτή των υψών των ξενοδοχείων στην περιοχή Μακρυγιάννη πέριξ της Ακρόπολης, απέδειξαν ότι ακόμα και σε αναπτύξεις εντός σχεδίου – και μάλιστα εδώ κι έναν αιώνα – με καθορισμένους όρους δόμησης, χρήσεις γης, ρυμοτομία, κτλ, η απόκτηση των σχετικών αδειών, ακόμα και της οικοδομικής άδειας, δεν συνιστά ούτε εξασφάλιση της υλοποίησης της επένδυσης, ούτε διασφάλιση της βιωσιμότητάς της. Αρκεί να κινητοποιηθούν οι μηχανισμοί εκείνοι που θα αναδείξουν τους λάθος χειρισμούς και τις παραλήψεις της Διοίκησης, προκειμένου να ανατραπούν πολεοδομικά κεκτημένα που ακόμα και σε περιπτώσεις που αυτά έχουν δοκιμαστεί «με επιτυχία» στο παρελθόν, τούτο δεν σημαίνει ότι θα μπορέσουν να εφαρμοστούν και στο μέλλον. Έτσι και στην περίπτωση των υψών στην περιοχή Μακρυγιάννη, ενώ στο παρελθόν, ίσχυσαν και εφαρμόστηκαν ύψη κτιρίων 32μ (από το 1985 έως το 2000), τελικά αυτά κρίθηκαν ως μη νόμιμα όταν επανήλθαν σε ισχύ με τον ΝΟΚ το 2012.

---

[9] Βλ και Ioannou B,*, Nicolaou L, Serraos K, Spiliopoulou G., *Large Urban Developments as Non-Planning Products: Conflicts and Threats for Spatial Planning*, Cogitatio, Urban Planning (ISSN: 2183–7635) 2019, Volume 4, Issue 4, Pages 31–42

[10] ΣτΕ ΟΛ 2776/20, 893-894/21, 666-667/21, 1306/19, 703/20, ΟΛ 1305/19 κτλ

[11] με το άρθρο 20 του από 17.7.1923 Νομοθετικού Διατάγματος «περί σχεδίων πόλεων» (ΦΕΚ 228 Α')

[12] Βλ ΣτΕ 665/18, 848/18, 2063/18, 4046/15 7μ., 3965/15, 1671/14, 3504/10 7μ.

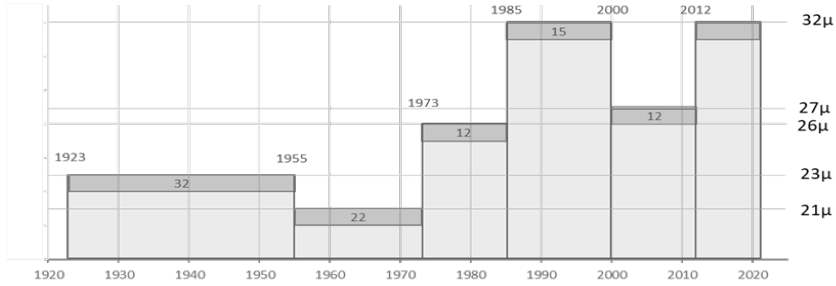

Σχ.2: Η εξέλιξη των υψών των κτιρίων στην περιοχή Μακρυγιάννη (Ιδία επεξεργασία)

Στην παραπάνω εικόνα (Σχήμα 2), φαίνεται η θεσμοθετημένη διακύμανση των υψών στην περιοχή Μακρυγιάννη, καθ' όλη τη διάρκεια των προηγούμενων 100 ετών. Η αύξηση των υψών κατά την περίοδο ισχύος του ΓΟΚ 1985 (έως την τροποποίησή του το 2000) και του ΝΟΚ 2012, από 26-27μ στα 32μ είναι χαρακτηριστική. Όμως, με τις σχετικές αποφάσεις που εκδόθηκαν για τις περιπτώσεις των ξενοδοχείων γύρω από την Ακρόπολη[13], το ΣτΕ αποφάνθηκε ότι παρανόμως ίσχυσαν τα ύψη αυτά[14]. Εν συνεχεία το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο αποφάσισε την κατεδάφιση των δύο τελευταίων ορόφων του 33μ ύψους υλοποιημένου ξενοδοχείου (32 + 1μ φυτεμένο δώμα), ώστε το ύψος του να μειωθεί στα 26μ, ενώ εκδόθηκε απόφαση της Υπουργού Πολιτισμού περί μη έγκρισης της μελέτης ανέγερσης του ακινήτου ως προς το ύψος, μείωση αυτού και καθορισμό μέγιστου επιτρεπόμενου ύψους 26μ[15], με το σκεπτικό ότι το κτίριο προκαλεί έμμεση βλάβη στην Ακρόπολη. Και όλα αυτά, ενώ είχαν εκδοθεί όλες οι προβλεπόμενες άδειες ανέγερσης του ξενοδοχείου και το κτίριο είχε ήδη υλοποιηθεί και λειτουργήσει.

Το έτερο ξενοδοχείο στην ίδια περιοχή δεν πρόλαβε τελικά να ανεγερθεί, δεδομένου ότι η κινητοποίηση ομάδων κατοίκων της περιοχής κατάφερε σε πολύ πρώιμο στάδιο τη ματαίωση της υλοποίησής του, επιτυγχάνοντας την ακύρωση της προέγκρισης της οικοδομικής του άδειας.

Συνάγεται επομένως, ότι όταν υπάρχουν θιγόμενα ατομικά συμφέροντα, σε συνδυασμό με λογικά αιτήματα που πατούν σε ισχυρή νομική βάση, η αναμενόμενη υπεραξία ως προϊόν της διαφοροποίησης – *χτίζω πιο ψηλά από τους υπόλοιπους επομένως υπερέχω έναντι αυτών* - αποτελεί μια ριψοκίνδυνη επιλογή.

---

[13] Βλ απόφαση 706/20 «Εν προκειμένω ισχύει το ανώτατο ύψος (21 μ.) που καθορίσθηκε με το β.δ. της 30.8-9.9.1955 «Περί όρων δομήσεως εν Αθήναις» (Α΄ 249), οι διατάξεις του οποίου δεν εθίγησαν από τους διαδοχικώς ισχύσαντες Γ.Ο.Κ. 1955 [β.δ. της 9.8.1955 (Α΄ 266)], 1973, 1985 και τον Ν.Ο.Κ.»

[14] Βλ σκ. 19 της απόφασης ΟΛ ΣτΕ 2102/19 «*Η δε ανάγκη ελέγχου των ανεγειρόμενων οικοδομών κατά τον αρχαιολογικό νόμο στη συγκεκριμένη περιοχή καθίσταται ακόμα επιτακτικότερη εκ του ότι η Διοίκηση, παρά την πάροδο χρόνου πέραν του ευλόγου από την αναοριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου το έτος 2004, δεν έχει προωθήσει την έκδοση διατάγματος για τον έλεγχο της δόμησης στις παρυφές του Ιερού Βράχου, όπως ώφειλε (άρθ. 14 παρ. 6 του ν. 3028/2002). Συνεπώς, μη νομίμως η προσβαλλόμενη πράξη αναθεώρησης* (σημ. της οικοδομικής άδειας) *εκδόθηκε χωρίς την κατά νόμο έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού μετά από γνώμη του Κ.Α.Σ.»*

[15] στις 22/07/2020 (ΑΔΑ: Ω8ΖΓ4653Π4-9ΧΒ)

Πρόταση για μία Χάρτα των δικαιωμάτων των Τόπων

Ιωσήφ Στεφάνου
Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.
josephstefanou@gmail.com

Εισαγωγή

Κάθε τόπος είναι μια ξεχωριστή αυτόνομη οντότητα, ως μοναδική ιδέα, η οποία διαθέτει πνευματική ισχύ και συναισθηματικό περιεχόμενο τα οποία εκφράζονται μέσα από τη συνολική και διαχρονική συνείδηση των ανθρώπων του και διατυπώνονται, η μεν πνευματική του ισχύς από τον Λόγο του, το δε συναισθηματικό του περιεχόμενο από τον Μύθο του. Κάθε τόπος λοιπόν δικαιούται, όπως κάθε οντότις, την εξασφάλιση της φυσικής του επιβίωσης, της ψυχονοητικής του ανάπτυξης και συνειδησιακής του ανέλιξης. Όλοι οι τόποι έχουν δικαιώματα.

Προς τούτο και για την κάλυψη των αναγκών, τόσο της επιβίωσης, όσο και της ανάπτυξης και της ανέλιξής του, κάθε τόπος δικαιούται υποχρεωτικά να απολαμβάνει μια σειρά δικαιωμάτων, τα οποία θα πρέπει να κατοχυρωθούν μέσα από τους θεσμούς της Διεθνούς Κοινότητας.

Η πρόταση αυτή θα προσπαθήσει να προχωρήσει σε μια πρώτη διατύπωση τριάντα περίπου άρθρων, τα οποία θα μπορούσαν να συγκροτήσουν τη Χάρτα των Δικαιωμάτων των Τόπων στο πνεύμα που αυτά εθίγησαν για πρώτη φορά στην Παγκόσμια Οργάνωση για τη σωτηρία του πλανήτη στη Σόφια το 2003 κι έγιναν αποδεκτά από τον επιστημονικό κόσμο που συμμετείχε σε αυτή.

Η πόλη ως οντότητα

Στην Ελλάδα, μέχρι τον 20ο αιώνα την πόλη την χαρακτηρίζαμε ως χώρα μιας ευρύτερης περιοχής. Τον όρο Χώρα μας τον είχε δώσει ο Πλάτων στον Τίμαιό του για να μας πει ότι κάθε περιοχή έχει μία εστία, δηλαδή μία μήτρα κάθε δημιουργίας η οποία συντελείται σε αυτήν την περιοχή. Η χώρα δηλαδή είναι ένας τόπος που σημαίνει ότι έχει ένα δικό του χώρο, μία δική του χρονικότητα και ένα δικό του σύνολο ανθρώπινων δράσεων και συμπεριφορών σε όλα τα επίπεδα. Το ιδεολογικό, το συναισθηματικό και το πρακτικό. Αυτό είναι ο Τόπος, ένας συγκεκριμένος χώρος ο οποίος εκφράζεται και γίνεται αντιληπτός μέσα από το τοπίο του κι εδώ πάλι θα πρέπει να εξηγήσουμε τι είναι τοπίο. Μέχρι τώρα το τοπίο ήταν μονοδιάστατο στην αντίληψη μας. Όλος ο κόσμος θεωρεί ότι τοπίο είναι η εικόνα ενός τόπου. Είναι μόνο εικόνα το τοπίο;

Το τοπίο

Το Τοπίο είναι η συνολική, συλλογική αντίληψη που ένας Τόπος προσφέρει στους κατοίκους του, στους επισκέπτες του ή στους εραστές του. Αρχίζουμε λοιπόν και ξεκαθαρίζουμε τους όρους Πόλη, που κατά τον Αριστοτέλη δημιουργήθηκε του «ευ ζην ένεκεν», τη Χώρα,

που την είχαμε ξεχάσει και μας την θύμισαν τελευταία τα γραπτά ενός γάλλου φιλοσόφου προερχόμενου μάλιστα από μεσογειακή περιοχή της Αφρικής, τον Τόπο, τον οποίο ορίζουμε ως χωροχρονική ενότητα μέσω της οποίας ο άνθρωπος δημιουργεί Λόγο και Μύθο, τον Λόγο που θα πρέπει να τον αναγνωρίσουμε ως την γλώσσα της λογικής σκέψης και αντίστοιχα τον Μύθο ως γλώσσα της αναλογικής σκέψης, για να φτάσουμε στο συμπέρασμα ότι μια πόλη ως Τόπος συγκροτείται από χώρο, χρόνο και ανθρώπινες δράσεις και το Τοπίο εμφανίζεται μέσα από τις εντυπώσεις που ο Τόπος αυτός προσδίδει μέσω όλων των αισθήσεων (όραση, ακοή, αφή, γεύση, όσφρηση) αλλά και τη γνώση και αντίληψη του ιδεολογικού προϊόντος και του συναισθηματικού κλίματος που έχει γεννήσει ο Τόπος που εκπροσωπεί.

Δεχτήκαμε ήδη ότι Τοπίο είναι η συνολική, συλλογική εντύπωση που προσφέρει ένας Τόπος, εννοούμε ότι η εντύπωση αυτή συγκροτείται τόσο από τις επιμέρους εντυπώσεις των ερεθισμάτων των πέντε αισθήσεων όσο και από τη γνώση της ιστορικής πορείας του Τόπου, αλλά και από την ιδεολογική του προσφορά και από το προϊόν της συναισθηματικής νοημοσύνης που αυτός έχει δημιουργήσει κατά της πορεία αυτή. Δηλ. ο Λόγος και ο Μύθος του Τόπου μαζί με το προϊόν των ερεθισμάτων των αισθήσεων, μας δημιουργεί τις προϋποθέσεις όχι μόνο για να επικοινωνήσουμε αλλά για να μπορέσουμε να βιώσουμε έναν Τόπο. Στο εργαστήριο της Πολεοδομικής σύνθεσης του Ε.Μ.Π. επί πολλά χρόνια στα μεταπτυχιακά μαθήματα προσχωρήσαμε τις έρευνες πέρα από την αντίληψη την εικαστική. Ασχοληθήκαμε με το ηχοτοπίο, με το οσμητικό τοπίο, με το τοπίο της αφής, με το τοπίο της γεύσης, αλλά και το εσωτερικό τοπίο, που έχει να κάνει με την ιδεολογική και την συναισθηματική προσφορά του Τόπου. Μάλιστα, μπορούμε να πούμε ότι σε ορισμένες από αυτές τις έρευνες βγήκαν εργασίες και συμπεράσματα τελείως πρωτότυπα σε διεθνές επίπεδο, αφού απ' ότι γνωρίζουμε η πρώτη διδακτορική διατριβή επάνω στο οσμητικό τοπίο έγινε εδώ. Το ίδιο συνέβη και με τα τρία χρόνια έρευνας για το απτικό τοπίο στο οποίο ξεκαθαρίσαμε ότι η αφή, σε αντίθεση με τις άλλες αισθήσεις, δεν περιορίζεται σε ένα μόνο όργανο πρόσληψης αλλά εδώ αντιλαμβάνεται τους ερεθισμούς αφής ολόκληρο το ανθρώπινο σώμα.

Βεβαίως, το εικαστικό τοπίο από αιώνες προσπαθούσε να συμπεριλάβει στοιχεία που μετέφεραν ή είχαν αναφορές και στα άλλα τοπία π.χ. θα αναφερθώ σε έναν πίνακα του Γάλλου ζωγράφου Μιλέ που τιτλοφορείται ως «Sanctus» και παρουσιάζει έναν άντρα και μία γυναίκα, όρθιους αντικριστά να σταυροκοπιούνται σκύβοντας το κεφάλι, ενώ στο βάθος προβάλει ένας οικισμός με κυρίαρχο στοιχείο το οξυκόρυφο καμπαναριό της εκκλησίας του. Ο πίνακας αυτός δείχνει τη στιγμή που το απόγευμα πριν σκοτεινιάσει χτυπάει η καμπάνα της Εκκλησίας την ώρα που πρέπει να επανέλθουν οι χωρικοί στον οικισμό προτού κλείσουν οι πύλες του και προσεύχονται που έχουν τελειώσει την ημέρα τους. Είναι η στιγμή του «Ave Maria». Η ώρα της προσευχής. Στον πίνακα αυτό κυρίαρχο στοιχείο είναι ο ήχος της καμπάνας που δεν ακούγεται πουθενά αλλά εκπροσωπείται από την στάση των δύο προσώπων και το καμπαναριό.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι η συμμετοχή του οσμητικού και του γευστικού τοπίου στην τουριστική προβολή των Τόπων. Το 80% των καρτ ποστάλ του Στρασβούργου είτε

παρουσιάζει την υπέροχη Cathedrale, που έχουν χτίσει οι Ναΐτες ιππότες στην πόλη αυτή, είτε τα γραφικά κανάλια και τα παραδοσιακά κτήρια της αλσατικής αυτής πόλης, συνοδεύονται πάντα σε πρώτο πλάνο μάλιστα από τα γευστικά και οσμητικά στοιχεία του Τοπίου, δηλαδή από τα περίφημα πιάτα με τα εφτά κρέατα, με τα αλσατικά λουκάνικα ή με άλλα γευστικά εδέσματα της περιοχής. Εδώ το γευστικό και το οσμητικό τοπίο παίρνουν τον πρώτο λόγο στην γενική εντύπωση που δίνει αυτός ο Τόπος.

Ένα σημείο που θα τονίσουμε ακόμα είναι το θέμα της φυσιογνωμίας. Τι είναι η φυσιογνωμία ενός τόπου; Η φυσιογνωμία, όπως το μαρτυρεί θαυμάσια η ελληνική λέξη, είναι η γνώμη που σχηματίζουμε για τη φύση μιας οντότητας. Ενώ ο χαρακτήρας είναι το σύνολο των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών αυτής της οντότητας. Η γνώμη όμως που σχηματίζουμε, συγκροτείται από το σύνολο των εντυπώσεων, δηλαδή από το σύνολο των τοπίων και όχι μόνο αλλά και από το σύνολο του ιδεολογικού και του συναισθηματικού περιεχομένου που εισπράττουμε από αυτόν τον τόπο. Έτσι λοιπόν ξαναρχόμαστε στην έννοια της χώρας και του τόπου. Να γιατί είναι τόσο σημαντικό να καταλάβουμε ότι η πόλη όταν φτάσει να γίνεται τόπος έχει φτάσει να έχει οντότητα, έχει φτάσει να έχει δικαιώματα, έχει φτάσει να μπορεί να λέγεται από τον καθένα μας ο Τόπος μου. Τότε είναι πια Χώρα!

Πριν μερικά χρόνια μου είχε ανατεθεί η κεντρική ομιλία στο παγκόσμιο συνέδριο που έγινε στη Σόφια της Βουλγαρίας για «Τη σωτήρια του πλανήτη». Για να δοκιμάσω τις αντιδράσεις που θα είχα εάν παρουσίαζα τις ιδέες μου για τα θέματα των Τόπων, συγκέντρωσα όλους τους μεταπτυχιακούς σπουδαστές που εκείνη τη στιγμή είχα στα μεταπτυχιακά μαθήματα, στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο και στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, σε έναν εξαιρετικά φορτισμένο και δυναμισμένο τόπο την ΠΝΥΚΑ. Εκεί μίλησα για πρώτη φορά για «τα δικαιώματα των Τόπων». Ανάμεσα στους ακροατές υπήρχαν και συνάδελφοι καθηγητές και η καθηγήτρια του Δικαίου του Ε.Μ.Π., η αείμνηστη Αλίκη Χατζοπούλου, παραξενεμένη παρατήρησε: «Δικαιώματα έχουν μόνο οι άνθρωποι, οι οποίοι είναι έλλογα όντα». Έτσι γεννήθηκε το ερώτημα. Ο Τόπος έχει οντότητα; Είναι ον; Και τι είναι ον;

Εάν δεχόμαστε φιλοσοφικά ότι ον είναι μία εκφρασμένη ιδέα η οποία διαθέτει πνεύμα προς απόκτηση συνείδησης, θα πρέπει για να αποδεχθούμε ότι ο τόπος έχει οντότητα να συμφωνήσουμε ότι αυτός διαθέτει συνείδηση. Ο Τόπος είναι το χωροχρονικό και ανθρώπινο περιβάλλον ο οποίος εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη συνειδήσεων των ανθρώπων του. Το σύνολο αυτών των συνειδήσεων δεν είναι το άθροισμα αυτών αλλά είναι κάτι πολύ πιο σπουδαίο. Είναι αυτό που ονομάζουμε Συλλογική Συνείδηση. Αυτή η συλλογική συνείδηση ανήκει στον Τόπο. Είναι η συνείδηση του Τόπου. Άρα ο Τόπος είναι η έκφραση μιας συγκεκριμένης ιδέας η οποία συμπυκνώνεται μέσα στο όνομά του, που διαθέτει πνεύμα και αποκτά συνείδηση. Άρα είναι ον. Υπό αυτή την έννοια αυτό του δίνει δικαιώματα και τα δικαιώματα του Τόπου κατ' αναλογία προς τα ανθρώπινα δικαιώματα θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες, αυτά της επιβίωσης κι αυτά της ανέλιξης του και της ανάπτυξης της ιδιαίτερης ταυτότητας του, δηλαδή της ξεχωριστής του συνείδησης. Έτσι στην ομιλία της Σόφιας παρουσίασα τη Χάρτα των Δικαιωμάτων των Τόπων, τα οποία συνοψιζόντουσαν σε 28 ξεχωριστά δικαιώματα και στις δύο κατηγορίες.

Α. Δικαιώματα για τη φυσική επιβίωση

Κάθε Τόπος:

1. Έχει δικαίωμα στη ζωή με την εξασφάλιση της αειφορίας του
2. Δικαιούται να διαχειρίζεται ο ίδιος του φυσικούς και πολιτιστικούς του πόρους
3. Δικαιούται την προστασία, αξιοποίηση και λογική χρήση των πόρων του αυτών.
4. Έχει δικαίωμα και υποχρέωση να διατηρεί παρακαταθήκες (reserves) των φυσικών και πολιτιστικών του πόρων ως μέγιστη προσφορά στις επόμενες γενεές που θα τον κληρονομήσουν και θα τον διαχειριστούν.
5. Δικαιούται να αντιδρά με όλα τα νόμιμα και ηθικά μέσα για την προστασία του από κινδύνους οι οποίοι προέρχονται από γειτνιάζοντες ή και πλέον απομακρυσμένους τόπους και οι οποίοι μπορεί να τον βλάψουν ή να διαταράξουν τα παραπάνω δικαιώματά του.
6. Έχει δικαίωμα να διεκδικεί τις συνθήκες που του επιτρέπουν την εξασφάλιση της φυσικής, ψυχικής ή διανοητικής υγείας των ανθρώπων του.
7. Ως μέρος του «Παγκόσμιου Χωριού» έχει δικαίωμα συμμετοχής σε αποφάσεις οι οποίες επηρεάζουν τη ζωή αυτού του «Χωριού», ώστε να δύναται να αντιδράσει και να προστατεύσει τις συνθήκες της δικής του επιβίωσης.
8. Έχει δικαίωμα να αποτελέσει καταφύγιο έναντι φυσικών ή άλλων κινδύνων για την προστασία της ζωής των ανθρώπων, καθώς και των φυσικών ή πολιτιστικών του πόρων.
9. Έχει τη δική του συγκεκριμένη φέρουσα ικανότητα, ο σεβασμός των ορίων της οποίας του εξασφαλίζει την αειφορία. Ουδείς έχει δικαίωμα να επιβάλλει στον Τόπο δραστηριότητες, ενέργειες ή εκμεταλλεύσεις, οι οποίες θα ξεπερνούν χωροχρονικά το κατώφλι ή το ανώφλι της ικανότητάς του αυτής.
10. Το φυσικό περιβάλλον κάθε τόπου είναι μέρος της υπόστασής του και ουδείς επιτρέπεται να το βλάπτει ρυπαίνοντας, μολύνοντας ή καταστρέφοντας τα εδάφη, το υπέδαφος, τα ύδατα ή τον αέρα του.

Β. Δικαιώματα για τη ψυχονοητική ανάπτυξη και την συνειδησιακή ανέλιξη

Κάθε Τόπος:

1. Δικαιούται να είναι ελεύθερος.
2. Έχει δικαίωμα να αποτελέσει «Χώρα» δηλ. μήτρα δημιουργίας. Προς τούτο δικαιούται να μπορεί απρόσκοπτα να αναπτύξει το δικό του Λόγο και το δικό του Μύθο, δηλ. το δικό του πολιτισμό.
3. Έχει δικαίωμα να αποτελέσει εστία η οποία θα επιτρέψει στην κοινωνία του την ανάπτυξη ισχυρών δεσμών μεταξύ των μελών της, όπως και με τον ίδιο τον Τόπο.
4. Δικαιούται να διατηρεί άθικτη τη φυσιογνωμία του ώστε αυτή να μην αλλοιώνεται ή υποβαθμίζεται παρά να δέχεται μεταβολές μόνο μέσα από τη φυσική ροή της ζωής του στο χρόνο.
5. Έχει δικαίωμα να εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη έκφραση των ιδιαιτεροτήτων των εν δυνάμει ικανοτήτων και αρετών του.
6. Να αυτοδιοικείται ελεύθερα πάντοτε μέσα στα πλαίσια ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας με ευρύτερης κλίμακας ενότητες τόπων.

7. Να επιλέγει και να καθορίζει ο ίδιος την υπαρξιακή του δραστηριότητα με βάση την ιστορική του διαδρομή και τις δυνατότητες εξέλιξης του.
8. Να αυτοβελτιώνεται με τους δικού του ρυθμούς και κλίμακες χωρίς έξωθεν παρεμβάσεις που μπορεί να τον βλάψουν.
9. Να επιλέγει ο ίδιος τον τρόπο ζωής του, το βαθμό εφαρμογής του στις εξελισσόμενες ανάγκες του, σε συνδυασμό με το γενικότερο επίπεδο εξέλιξης της κοινωνίας, της επιστήμης, της τεχνολογίας, της τέχνης, της οικονομίας , του δικαίου κλπ.
10. Να εξασφαλίζει την αισθητική απόδοση όλων των μορφών έκφρασης του τοπίου του (εικαστικού, ηχητικού, οσμητικού κλπ.) στο διηνεκές.
11. Όλοι οι τόποι δικαιούνται χωροχρονικής και υπαρξιακής αντιπροσώπευσης σε άλλους τόπους όπου μέρος του έμψυχου δυναμικού τους εγκαθίσταται προσωρινά ή μόνιμα, στην κλίμακα και αναλογία την οποία ο νέος τόπος εγκατάστασης μπορεί αβίαστα να προσφέρει.
12. Η φέρουσα ικανότητα ενός τόπου δεν περιορίζεται μόνο στο υλικό επίπεδο και σε ποσοτικά δεδομένα. Η φέρουσα ικανότητα εκτιμούμενη με συναισθηματικά ή ιδεολογικά κριτήρια επιβάλλει τα δικά της ανώφλια και κατώφλια επέμβασης που ουδείς έχει το δικαίωμα να υπερβεί σε έναν τόπο, του οποίου ο αντίστοιχος Μύθος και Λόγος θα θιγεί από την ενέργεια αυτή.
13. Δικαιούται να έχει τη δική του χωροταξία και χρονοταξία, οι οποίες αρμόζουν στα φυσικά και ανθρώπινα δεδομένα του, καθόσον οι χωρικές κλίμακες και οι χρονικοί ρυθμοί αποτελούν μέρος της φέρουσας ικανότητάς του.
14. Έχει δικαίωμα να διαθέτει και να διαχειρίζεται τους Ιερούς του Χώρους, οι οποίοι θα πρέπει να είναι σεβαστοί απ όλους ανεξαιρέτως. Η ιερότητα των τόπων είναι απαραβίαστη.
15. Έχει δικαίωμα εξασφάλισης των κοινόχρηστων χώρων του. Αυτοί ανήκουν σε όλους και ουδείς έχει το δικαίωμα κακής χρήσης, εκμετάλλευσης, αλλοίωσης, υποβάθμισης ή καταστροφής του.
16. Έχει δικαίωμα και υποχρέωση να προβάλλει μέσω του συνολικού τοπίου το επίπεδο συλλογικής συνειδητότητας η οποία εκφράζει τον πολιτισμό του. Ουδείς έχει το δικαίωμα καταστροφής, αλλοίωσης ή υποβάθμισης αυτού του τοπίου.
17. Δικαιούται να έχει εξασφαλισμένες τις πράσινες, φαιές, γαλάζιες και κυανές επιφάνειές του (εκτάσεις πρασίνου, καλλιεργημένης γης, λόφους, βράχους, ποτάμια, λίμνες, ακτές κλπ.) που ως δομικά στοιχεία του τοπίου του στηρίζουν την αισθητική του ποιότητα.
18. Τέλος, κάθε τόπος έχει δικαίωμα να διεκδικεί την εφαρμογή των Διεθνών Συμβάσεων του τοπίου του, όπως αυτές έχουν επικυρωθεί για την ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσεται (πχ. Για την Ελλάδα η ευρωπαϊκή σύμβαση του Τοπίου) προκειμένου να εξασφαλίζει τον απαραίτητο σχεδιασμό, διαχείριση, προστασία και ανάδειξη του τοπίου του.

Η αντίληψη του χρόνου στην αρχαία Ελλάδα. Ο χρόνος ως μια διάσταση της πόλης και του τοπίου της

Ναυσικά Χατζηδάκη
Αρχιτέκτων Μηχανικός, Διδάκτωρ ΕΜΠ
nachatzi@gmail.com

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ανάμεσα στο αναρίθμητο πλήθος των άλυτων μυστηρίων του κόσμου που απασχολούν τον ανθρώπινο νου, βρίσκεται και ο χρόνος, έννοια που τοποθετείται σε περίοπτη θέση εξαιτίας της ακατάλυτης δύναμης που έχει πάνω στα αντικείμενα της πραγματικότητας την οποία ζούμε. Κανένας δεν μπορεί να βρεθεί εκτός της δράσης του, ούτε μπορεί να αναστρέψει την ροή του, ταξιδεύοντας στο παρελθόν. Οι αρχαίοι Έλληνες ασχολήθηκαν από πολύ παλιά με τον χρόνο, προσωποποιώντας τον κυρίως στον θεό Κρόνο. Κατά τον 6ο αι. π.Χ., όταν γεννήθηκαν, για πρώτη φορά στην ιστορία του κόσμου, η Φιλοσοφία και οι Επιστήμες στις Ελληνικές πόλεις, οι Έλληνες διανοητές ερεύνησαν επιστημονικά τον χρόνο. Από τα υπάρχοντα στοιχεία προκύπτει ότι πολλοί Προσωκρατικοί φιλόσοφοι, είχαν ερευνήσει για τον χρόνο, αλλά δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία. Μετά τους Προσωκρατικούς, περί χρόνου μελετούν ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης.

2. ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ – Η ΟΥΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ

Ο μεγάλος Παρμενίδης είχε ερευνήσει και αναφερθεί στον χρόνο. Όπου γι' αυτόν, το παρόν είναι μία ακαριαία στιγμή που συνθλίβεται αιωνίως μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος. Ο Δάσκαλος Παρμενίδης λέει ότι η κίνηση δεν είναι στην πραγματικότητα κίνηση, αλλά μια σειρά από διαδοχικές ακινησίες. Ουσιαστικά μας λέει ότι ο κόσμος μας (χρόνος-χώρος), δεν έχουν συνεχή ροή αλλά διακοπτόμενη. Εμάς μας φαίνεται ότι υπάρχει συνεχής κίνηση αλλά στην πραγματικότητα είναι συνδεδεμένες εικόνες (ακινησίες). Έτσι λειτουργεί και ο δικός μας χωρο-χρόνος, «αναβοσβήνει» τρισεκατομμύρια φορές το δευτερόλεπτο γι΄ αυτό δεν γίνεται αντιληπτός από τα αισθητήρια όργανα μας. Ότι στοχαζόμαστε από το παρελθόν, με τη μορφή αναμνήσεων, μας έρχονται σαν ακίνητες – παγωμένες εικόνες και ποτέ σαν συνεχόμενη ροή.*(Δούκας Κ. Κώδικας Παρμενίδης,2013)*

3. ΠΛΑΤΩΝ – ΑΙΩΝ ΧΡΟΝΟΣ

Ο Πλάτωνας τον χρόνο τον συναρτά με την κίνηση της ουράνιας σφαίρας, έχοντας αυτό το σύστημα να συγκροτεί ουσιαστικά το ρολόι του χρόνου.

Θέτει δύο όρους τον αιώνα και τον χρόνο, (Τίμαιος 37b5-7, 38a3-4, 38a7-8), όπου και εδώ τίθεται η διαφορά μεταξύ νοητού αρχετύπου και αισθητού ομοιώματος, δηλαδή του κόσμου των «Ιδεών» με τον κόσμο του «Γίγνεσθαι». Έτσι, ο Αιών σχετίζεται με τις ιδέες, το νοητό, το αμετάβλητο. Ενώ ο χρόνος συνιστά προϊόν δημιουργίας και εμπίπτει στην αέναη κίνηση του «Γίγνεσθαι».

Στον Τίμαιο, (33b1-37d5), ο Πλάτωνας μας λέει ότι ο θείος τεχνίτης σκέφτηκε να κατασκευάσει μια «αισθητή εικόνα της αιωνιότητας». Αποτέλεσμα αυτού είναι ο χρόνος, που γεννάται, για να κατοχυρώσει την «αστείρευτη» ζωή του αισθητού κόσμου. Ο χρόνος γεννιέται ταυτόχρονα με τον οργανωμένο ουρανό. Τοποθετεί τον χρόνο να συνοδεύει την αρμονική ρύθμιση του ουρανού, με την έννοια της συνάρτησης της αδιάκοπης ροής του χρόνου, με την συνεχή διαδικασία μεταβολής και κίνησης του σύμπαντος. Η κίνηση είναι αυτό που διαφοροποιεί τον χρόνο από τον αιώνα.

Ως πλησιέστερη «εικών» της κίνησης ως προς την αιωνιότητα θεωρεί την κυκλική κίνηση, την ομαλή, που επαναλαμβάνεται σταθερά και αδιαλείπτως δίχως τέλος. (κατ' αριθμόν ιούσα) – περιοδική κίνηση.

4. **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ - ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΗ**

Σε αυτόν, ο χρόνος συναρτάται με την κίνηση (γενικά και όχι ειδικότερα του ουρανού, όπως ο Πλάτωνας). Επεξεργάζεται τον χρόνο ως ένα ξεχωριστό φυσικό μέγεθος, και η σύγκριση με την κίνηση είναι ότι η κίνηση αποτελεί τον τρόπο αντίληψης του. Στην Αριστοτέλεια ανάλυση έχουμε: «εσωτερικής μορφής κίνηση», «επίγεια κίνηση», «ουράνιες περιοδικές κινήσεις».

Ο Αριστοτέλης υποστήριξε γενικότερα ότι, στον φυσικό κόσμο συντελείται μέσα στον χρόνο πραγματική μεταβολή ποιοτήτων, γένεση και φθορά, και εν συνόλω ένα διαρκές γίγνεσθαι. Για τον Σταγειρίτη, δηλαδή, ο κόσμος έχει μια θεμελιώδη χρονική δομή που δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητός, αν δεν λάβουμε αυτήν υπόψη μας.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ: Η μετάβαση κάθε φορά από την εν δυνάμει στην εν ενεργεία κατάσταση των «αντικειμένων», αποτελεί μια πραγματική διαδικασία που συντελείται μέσα στη φύση και χαρακτηρίζεται από τον Σταγειρίτη ως κίνηση (μία εσωτερικής μορφής κίνηση), με την έννοια της ποιοτικής μεταβολής, της γένεσης και της φθοράς. (Αριστοτέλης, Φυσικά 199a 33και 194a).

ΕΠΙΓΕΙΑ ΚΑΙ ΟΥΡΑΝΙΑ ΚΙΝΗΣΗ: Ο Αριστοτέλης προσεγγίζει επίσης τον χρόνο σε συνάρτηση του με τις επίγειες κινήσεις, αλλά και με τις ουράνιες περιοδικές κινήσεις.

ΤΟ ΝΥΝ: Παρελθόν και παρόν συνιστούν μέρη του χρόνου, όμως η αντικειμενική ύπαρξη τους εξαρτάται αποκλειστικά από το παρόν που υφίσταται εν ενεργεία. Το παρελθόν αναβιώνει μέσα από τους μηχανισμούς της μνήμης, ενώ το μέλλον υφίσταται μόνο ως πρόβλεψη, και έτσι εντάσσεται στην σφαίρα της πιθανότητας. Εξετάζει το «νυν» - το παρόν, που είναι κάτι σαν ένα αδιάστατο γεωμετρικό σημείο. θέτει και τους όρους πρότερον – ύστερον, που ορίζονται στον χρόνο σε συνάρτηση με το παρόν.

Επίσης θέτει την συγγένεια των διαστάσεων μεγέθους, κίνησης, και χρόνου, όπου το κάθε ένα αποτελεί το μέτρο του άλλου. Ο χρόνος γίνεται αντιληπτός όταν συμβαίνει μια κίνηση. Εδώ, για πρώτη φορά, συνδέεται ο χρόνος με την έννοια του χώρου, εφ' όσον ως κίνηση θεωρούμε τη μεταβολή της θέσης ενός αντικειμένου στο χώρο. Έτσι, στα *Φυσικά*

ο Σταγειρίτης παρατηρεί: «φανερόν ότι ουκ έστιν άνευ κινήσεως και μεταβολής χρόνος». Ο Νους φυσικά είναι απαραίτητος για την αντίληψη του χρόνου.

5. **Ο ΧΡΟΝΟΣ ΣΤΗΝ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ**

Α : Ο θεός Κρόνος του Ησίοδου, εμφανίζεται ως προσωποποίηση της ροής του χρόνου, που καταβροχθίζει αυτά που συμβαίνουν με την ροή του, δηλαδή τρώει τα παιδιά του. Ο χρόνος όλα τα αλλοιώνει, όλα τα φθείρει, όλα τα τρώει. Ο Ησιόδειος θεός, σε αυτή του την όψη παρουσιάζεται ως «δόλιος» και «αγκυλομήτης». Ειδικότερα η κυριαρχία του επάνω στον αισθητό κόσμο (χώρο-ύλη) αρχίζει με τον ακρωτηριασμό της γονιμοποιού δύναμης του πατέρα του Ουρανού με ένα δρεπάνι. Το δρεπάνι όμως, είναι σύμβολο θανάτου, αλλά είναι και εργαλείο θερισμού - σύμβολο της καινούργιας συγκομιδής.

Β : Ο Νεοπλατωνικός Πρόκλος έχει άποψη περί του Κρόνου ως αμόλυντου θεού.. (Πρόκλος στον Αλκιβιάδη, Κρατύλο, Παρμενίδη). Αναφέρεται επίσης ο Κρόνος, από τον Ησίοδο και τον Πίνδαρο, ως κριτής στα νησιά των Μακάρων, που σημαίνει την καθαρότητα και το αμόλυντο του.

Σύμφωνα με αυτές του τις ιδιότητες, οι αρχαίοι Έλληνες του αφιέρωναν πολλές γιορτές, όχι μόνο για να τον τιμήσουν ως δημιουργό (δρεπάνι – νέα συγκομιδή), αλλά και για να τον εξευμενίσουν ως κριτή τους. Διότι μέσα στο χρόνο τον οποίο προσωποποιεί, εκτός των άλλων που επιφέρει, τα άδικα ξεχνιόνται (ή/και διορθώνονται – καμιά φορά), και η σωτηρία εξασφαλίζεται (εφόσον το θελήσουμε), γιατί «εκείνος» κρίνει και κυριαρχεί επί πάντων.

ΟΙ ΩΡΕΣ: Οι Ώρες ήταν θυγατέρες του Δία και της Θέμιδας, και είναι τρείς: Ειρήνη, Ευνομία, και Δίκη. Ο Αθ. Σταγειρίτης στην Ωγυγία του, μας λέει ότι: «Είχαν την επιστασία των νεφελών, επομένως και του καλού ή κακού καιρού, και της αιθρίας, της βροχής, και της χιόνος». Και ότι: «Οι Ώρες, από ότι φαίνεται από τα στοιχεία, αλληγορούνται στους τέσσερις «καιρούς», άνοιξη-θέρος-φθινόπωρο-χειμώνας».

6. **Ο ΧΡΟΝΟΣ ΩΣ ΜΙΑ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ ΤΗΣ**

Κανείς σε αυτήν την πραγματικότητα δεν μπορεί να βρεθεί εκτός της δράσης του χρόνου, έτσι και η πόλη - τόπος και κατά συνέπεια το τοπίο του, δεν υφίστανται σε μια αχρονική κατάσταση, χωρίς να επηρεάζονται από το ρεύμα του χρόνου, διότι μέσα στην ροή του συμβαίνουν φυσικές και ανθρωποποίητες αλλαγές εντός του.

Η σχέση του ανθρώπου με τον τόπο είναι σίγουρα μια σχέση βιωματική, και δεν νοείται χωρίς τα δύο βασικά της συστατικά, τον χώρο και τον χρόνο, που αλληλοεπιδρούν συνεχώς και αδιαλείπτως, δίνοντας ζωή και υπόσταση στον τόπο και το τοπίο του. Δεν υπάρχει πολιτισμός χωρίς τόπο (άρα και τοπίο) (Μωραΐτης Κ., 2019), και εντοπισμό του στον χρόνο. Γενικότερα, ο ρόλος του ανθρώπου είναι θεμελιώδης στον τόπο, γιατί ο χώρος και ο χρόνος έχουν υπόσταση λόγω της ύπαρξης, των έργων, της σκέψης και της συνείδησης του. Κατ' επέκταση, το τοπίο είναι ένα ανθρωποποίητο «έργο» με χωροχρονική διάσταση.

Τοπίο είναι η αντιληπτική εικόνα του τόπου (Στεφάνου Ι., 2013), η οποία εμφανίζει/εκφράζει/αποτυπώνει το σύνολο των χαρακτηριστικών του – τον χαρακτήρα του -, την ουσία της οντότητας του σε μια ενιαία αντίληψη, ενώ απαραίτητα, όλα αυτά υφίστανται πάντα εντός του παρόντος-«νυν» - τωρινού χρόνου παρατήρησης.

Σαφώς ο «πανδαμάτωρ χρόνος» επηρεάζει σημαντικά τον τόπο, και συνεπώς την αντιληπτική εικόνα του, και την φυσιογνωμία του. Διότι ο τόπος είναι η εικόνα της ιδέας της «χώρας» (κατά την Πλατωνική «χώρα», Τίμαιος), και άρα υποδέχεται τα «αισθητά», τουτέστιν υποδέχεται «τις εικόνες των ιδεών» που υπάρχουν στον κόσμο του γίγνεσθαι (οντότητες). Δηλαδή ο τόπος λειτουργεί ως έδρα, σε κάθε γέννηση, μεταβολή, φθορά και κίνηση σε αυτήν την πραγματικότητα, και συνεπώς εφόσον έχει κίνηση εμπεριέχει σαφώς και χρόνο.

Το τοπίο ενός τόπου-πόλης, που εμείς αντιλαμβανόμαστε και βιώνουμε στο χώρο σήμερα – στο «νυν», εμπεριέχει απαραίτητα και το χθες – «παρελθόν», συγκροτείται από τις παρελθοντικές πράξεις των κατοίκων του και τις αλλαγές του φυσικού περιβάλλοντος του, που μέσα στην ροή του χρόνου (στους αιώνες), έχουν συντελέσει στη διαμόρφωση του. Ως εκ τούτου η αντίληψη του τοπίου αφορά και στην κατανόηση ενός τόπου άρρηκτα συνδεδεμένου με το χρονικό παρελθόν του.

ΧΡΟΝΙΚΗ ΦΘΟΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Ο χρόνος (Κρόνος) τρώει τα παιδιά του, αλλά ο παγκόσμιος νους (Ζεύς) έχει την λύση της εσαεί αναγέννησης, με τις νέες γενιές φυτών-ζώων και μεταβολών στο περιβάλλον, και τις νέες γενιές ανθρώπων στον τόπο.

Οι νέες γενιές των ανθρώπων θα μεταβάλουν την κατάσταση της πόλης. Η εικόνα της πόλης-τόπου αντανακλά στο «νυν», τους παράγοντες που την επηρεάζουν, την κοινωνική - πολιτισμική κατάσταση, την συγκρότηση της φιλοσοφίας και των επιστημών, τις πολιτικές σχέσεις των πολιτών κλπ. Ομοίως και οι μεταβολές των παραγόντων αυτών κατά την ροή του χρόνου, αλλάζουν και μεταβάλλουν την πόλη και το τοπίο της. Γενικότερα οι όποιες μεταβολές σε ένα τόπο, αφορούν μια «εσωτερική κίνηση» μέσω της οποίας γίνεται αντιληπτός ο χρόνος και η κατάσταση του.

ΓΡΑΜΜΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΧΡΟΝΟΥ

Η γραμμική αντίληψη του χρόνου προέρχεται από την δυναμική μη αναστρέψιμη μεταβολή, που εντοπίζεται από:

1.-την φθορά ή/και αλλαγή στο περιβάλλον και τις κατασκευές, τα μνημεία, το γήρας ή/και την μη αναστρέψιμη μεταβολή γενικότερα στο τοπίο. Επίσης διαπιστώνεται από την τρέχουσα κατάσταση και όλες τις νέες επιβολές.

2.-μέσω της νοητικής ή υλικά αποτυπωμένης κλπ. σύγκρισης δύο χρονικών σημείων του τοπίου, του «νυν» σημείου και μιας «στιγμής» παρελθόντος χρόνου του. Από την σύγκριση των ενθυμήσεων που δίνουν τα μνημεία, ως προς τις νέες επιρροές και επεμβάσεις στον τόπο, τις νέες συμπεριφορές και όλα τα νέα που υπάρχουν. Συνολικά από τις συγκρίσεις παρόντος και παρελθόντος φαίνονται οι μεταβολές σε γραμμική αντίληψη χρόνου, επί του φυσικού περιβάλλοντος και επί των ανθρωποποίητων επιρροών στον τόπο.

Στα ανωτέρω 1 και 2, εντοπίζεται ο Κρόνος που καταπίνει τα παιδιά του. Επίσης ο χρόνος μετριέται:

3. – μέσω της συνεχούς αναγέννησης και άρα ύπαρξης των ειδών, των ανθρώπων, των φυτών κλπ. Και της λήθης όλων, ακόμα και των κακών.

Στο 3, εντοπίζεται το άλλο πρόσωπο του Κρόνου (καθαρός, αμόλυντος, δημιουργός, κριτής), όπου τα άδικα ξεχνιούνται (ή/και διορθώνονται), και η σωτηρία εξασφαλίζεται (εφόσον το θελήσουμε), γιατί εκείνος κρίνει και κυριαρχεί επί πάντων.

ΚΥΚΛΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΧΡΟΝΟΥ

4.- Επιπροσθέτως, το τοπίο υπόκειται και σε μια επαναλαμβανόμενη κυκλική χρονική μεταβολή. Το τοπίο μεταλλάσσεται κατά τη διάρκεια των «ημερήσιων» και «ετήσιων» χρονικών κύκλων, είτε σε κυκλική ροή και επαναληπτικότητα, με επαναφορά των φαινομένων σε κάθε περίοδο, είτε με εντατικά φαινόμενα που αλλάζουν ριζικά την εικόνα του τοπίου, μεταξύ των αρμονικών κύκλων των κινήσεων του «ουρανού» (που είναι το ρολόϊ του χρόνου). Τα δεδομένα υπό μεταβολή είναι οι καιρικές συνθήκες, το φως, τα επαναληπτικά φαινόμενα (π.χ. παλίρροια), ο χαρακτήρας των φυτεύσεων, η αντοχή των υλικών στις καιρικές συνθήκες κ.α..

Στο 4 εντοπίζονται οι Ώρες που φέρνουν (εποχές—ημέρα-νύχτα-καιρό), την Ευνομία (την Άνοιξη), την Δίκη (θέρος), και την Ειρήνη (χειμώνα).

Συμπερασματικά, χρόνος που αλλάζει την πόλη-τόπο και το τοπίο αυτού, με την ροή του, αποτελεί μια θεμελιώδη παράμετρο του, θα λέγαμε ότι ο χρόνος αποτελεί μια ποιότητα του τοπίου, η οποία αποτυπώνει και δεικνύει την «διαρκή» σχέση του ανθρώπου και της φύσης μαζί του. Ο χρόνος δεν αποτελεί μονάχα στοιχείο του τοπίου, αλλά είναι βασικό συστατικό του. Ο τόπος και το τοπίο του χωρίς χρόνο είναι σαν να υπήρχε ένας άνθρωπος χωρίς ηλικία, όπου ηλικία του ανθρώπου είναι αυτό που προσδιορίζει εμπειρία, μνήμες, γνώση και πολιτισμό. Τόσο σημαντική είναι η διάσταση του στον τόπο. Είναι αυτό που θα αποτυπώσει την περιεκτικότητα του και συνεπώς το μέγεθος της αξίας του. Άρα το τοπίο αποτελεί ένα αντικείμενο ευμετάβλητο, συνεχώς επαναπροσδιοριζόμενο ως προς τις χρονικές μεταβολές. Δηλαδή ο χρόνος είναι μία σημαντική διάσταση του τοπίου, που μπορεί να δώσει βασικά δεδομένα της ιστορίας, του πολιτισμού και της φυσιογνωμίας του. Συνεπώς, ο χώρος και ο χρόνος, η φύση και ο άνθρωπος έχουν διαδραστικές σχέσεις, τα αποτελέσματα των οποίων στοιχειοθετούν τελικά τον χαρακτήρα ενός τόπου σε κάθε «νυν» στιγμή.

Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης, ***Φυσικά,*** Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», Εκδόσεις Κάκτος 1991
- Δούκας Κ., ***Κώδικας Παρμενίδης, ο άνθρωπος που διάβασε τα χρωμοσώματα του θεού,*** Εκδόσεις Πολιτεία 2013
- Ησίοδος, ***Άπαντα-Θεογονία,*** Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», Εκδόσεις Κάκτος 1993.
- Πλάτων, ***Τίμαιος,*** Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», Εκδόσεις Κάκτος 1993
- Πρόκλος, ***Άπαντα,*** Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», Εκδόσεις Κάκτος 2006
- Σταγειρίτης Αθ., (1817), Βιένη Αυστρίας, ***Ωγυγία ή Αρχαιολογία,*** Β' έκδοση, Εκδ. Ελεύθερη Σκέψις 1994.

Κρίσεις και Πολεοδομία

Κατερίνα Χριστοφοράκη
Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός - Πολεοδόμος ΕΜΠ,
Διδάσκουσα ΠΔ407/80, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,
ka.christof@gmail.com

Την στιγμή που οι ρυθμοί ανάπτυξης πόλεων – κέντρων στην Ελλάδα αρχίζουν σταδιακά να επιταχύνονται, από το 1900 και έπειτα, αναδεικνύονται τα πρώτα ζητήματα που αφορούσαν τη διαχείριση και τον σχεδιασμό του χώρου. Οι διαδοχικές αλλαγές στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο κάθε περιόδου, μεταβάλλουν, τη διαδικασία με την οποία συγκροτείται το περιβάλλον της πόλης (Χριστοφοράκη, 2017). Είναι αναπόφευκτο φαινόμενο οι κρίσεις να συνδέονται άμεσα με σοβαρές μεταλλαγές στο αστικό τοπίο και τη δομή των πόλεων. Στη χώρα μας οι συντονισμένες προσπάθειες οργανωμένης πολεοδομίας ξεκινούν προς το τέλος του 20ου αιώνα. Καθ' όλη τη διάρκειά του ωστόσο, νομοθετικές ρυθμίσεις -ή κυρίως η απουσία αυτών- υπαγορεύουν και διαμορφώνουν έμμεσα την εξέλιξή των πόλεων.

Στεγαστική κρίση

Από τις πρώτες και σημαντικότερες ανάγκες που ικανοποιεί ένας χρήστης στο περιβάλλον μιας πόλης είναι η ένταξη σε ένα ασφαλές κοινωνικό σύνολο και πλαίσιο κατοίκισης. Η αδυναμία εξασφάλισης αυτών των ελάχιστων προϋποθέσεων διαταράσσει την ομαλή διαβίωση. Στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας οι στεγαστικές και κοινωνικές κρίσεις υπήρξαν συχνό φαινόμενο. Πυκνά ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα με σοβαρό αντίκτυπο στις πόλεις και τη σύνθεσή τους (δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η Μικρασιατική Καταστροφή κ.α.) καθώς και ο ούτως ή άλλως αυξανόμενος ρυθμός αστικοποίησης, χαρακτηρίζουν ήδη το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Η συρροή πληθυσμού και η ανάγκη άμεσης στεγαστικής αποκατάστασης οδήγησαν στην εφαρμογή πρακτικών και νομοθετικού πλαισίου που στόχο είχαν την διευκόλυνση της πρόσβασης στην κατοίκηση. Η θέσπιση του δικαιώματος της οριζόντιας ιδιοκτησίας, καθώς και η μέθοδος της αντιπαροχής ως λύση στο στεγαστικό ζήτημα, συνδέθηκαν άρρηκτα με τη διαδικασία επέκτασης των ελληνικών πόλεων και της ελληνικής κουλτούρας κατοίκισης.

Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη μεταβίβαση της διαδικασίας στέγασης -και κατ' επέκταση σχεδιασμού και οργάνωσης της πόλης- από την κεντρική διοίκηση στον μικροϊδιοκτήτη/κατασκευαστή. Οι συνέπειες ήταν η υποβάθμιση του σχεδιασμού, η εμπορευματοποίηση της κατοικίας και η εμπέδωση της αυθαιρεσίας κατά την κατασκευή. (Σαρηγιάννης, 2000/2005, Μαντουβάλου – Μαυρίδου, 1993). Τα αποτελέσματα αυτής της ιδιομορφίας

είναι εμφανή μέχρι και σήμερα στις ελληνικές πόλεις και την ύπαιθρο, εντεινόμενα από τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε εποχής: αστικός ιστός χωρίς ουσιώδη σχεδιασμό, με χαμηλή ποιότητα δημόσιων χώρων και κακή διαχείριση πόρων. Αν και το ζήτημα της στεγαστικής αποκατάστασης προέκυψε πολλές φορές στην πρόσφατη ιστορία της Ελλάδας, μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει προσπάθεια οργανωμένης και κεντρικής διαχείρισης του.

Οικονομική Κρίση

Το τέλος του 20ου αιώνα σηματοδοτήθηκε από δύο γεγονότα στην Ελλάδα: Την οργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στη χώρα μας και την δεκαετή οικονομική κρίση που ακολούθησε σχεδόν αμέσως μετά. Εντοπίζουμε κάποια κοινά σημεία σε ότι αφορά τρόπο δράσης της κεντρικής διοίκησης υπό την πίεση των δύο καταστάσεων.

Στην περίπτωση της Ολυμπιάδας, μόλις διαπιστώθηκε η επισφάλεια του χρονοδιαγράμματος που αφορούσε τις υποδομές, εισήχθη μια φωτογραφική νομοθεσία καθ' υπέρβαση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου (Ολυμπιακός νόμος, Ν2730/1999) για την επίσπευση των διαδικασιών εκτέλεσης των έργων. Με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώθηκαν έργα μεγάλης κλίμακας και σημασίας σε ότι αφορά τη διαμόρφωση του αστικού τοπίου, απουσία μέριμνας για ορθολογικό σχεδιασμό, προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ένταξη και σύνδεση με την υπόλοιπη πόλη ή οποιαδήποτε διαδικασία διαβούλευσης. Σαν αποτέλεσμα, είκοσι χρόνια μετά, δεν έχει λυθεί ακόμα το ζήτημα διαχείρισης των μεγάλων και σύνθετων εγκαταστάσεων που άφησαν πίσω τους οι Ολυμπιακοί Αγώνες.

Τα επόμενα χρόνια ακολουθεί η οικονομική κρίση που αρχίζει να γίνεται αισθητή από το 2008 και κορυφώνεται την περίοδο 2014-2015. Η υποβάθμιση του πολεοδομικού ιστού και κυρίως των κέντρων των πόλεων, που φιλοξενούν τις περισσότερο εμπορικές χρήσεις, έρχεται σαν άμεσο επακόλουθο. Τα κλειστά καταστήματα και το εγκαταλειμμένο κτιριακό απόθεμα αποτελούν ήδη ζήτημα που χρήζει άμεσης διαχείρισης για την προστασία της συνοχής και της βιωσιμότητας της πόλης. Οι οικονομικές δυσκολίες και το καθεστώς παρακολούθησης της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, επιβάλλουν την ταχεία εκμετάλλευση των διαθέσιμων πόρων, με σαφή αναπτυξιακή πρόθεση. Σε αυτή τη βάση θεσπίζονται και πάλι μια σειρά νόμων με στόχο την απλούστευση της διαδικασίας πραγματοποίησης μεγάλων επενδύσεων. Αυτοί περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τη θεσμοθέτηση εργαλείων μεμονωμένου και αποσπασματικού πολεοδομικού σχεδιασμού, με στόχο την οικονομική εκμετάλλευση του χώρου (Νόμος «Fast Track» Ν3894/2010, ΕΣΧΑΣΕ/ΕΣΧΑΔΑ Ν3894/2010,3986/2011). Τα εργαλεία αυτά δίνουν τη δυνατότητα παράκαμψης διαδικασιών οργανωμένης πολεοδομίας και διαχείρισης της πόλης και προωθούν την «κατά περίπτωση» ανάπτυξη περιοχών– υποδοχέων επενδύσεων.

Κλιματική Κρίση

Η έννοια της προστασίας του φυσικού τοπίου και των χαρακτηριστικών του εισάγεται στην επιστήμη της πολεοδομίας μετά το 1980. Στην πράξη, οι αρχές προστασίας

του περιβάλλοντος δεν έχουν ακόμα αφομοιωθεί πλήρως. Την τελευταία δεκαετία μια σειρά γεγονότων, ως αποτέλεσμα της κλιματικής κρίσης, έχουν αναδείξει τη σημασία ύπαρξης θεσμικού υποβάθρου στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης κινδύνων και εκτάκτων αναγκών είτε στις πόλεις, είτε περιαστικά. Μέχρι στιγμής στην Ελλάδα η ανάπτυξη στρατηγικής έπεται, αντί να προηγείται, των μεγάλων φυσικών καταστροφών (Μάτι 2017, Εύβοια 2021 κ.α.) και καλείται εκ των υστέρων να καλύψει κενά του πολεοδομικού σχεδιασμού. Το εργαλείο που χρησιμοποιείται σε αυτές τις περιπτώσεις είναι το Ειδικό Πολεοδομικό Σχέδιο (Ν4447/2016, Ν4759/2020), που λειτουργεί ως τελικά ως «εξορθολογιστικό μέσο», λαμβάνοντας όμως ως πεδίο εφαρμογής μόνο την πληγείσα από τη φυσική καταστροφή περιοχή. Με τη συνθήκη του κατεπείγοντος προωθείται ο εσπευσμένος, αποσπασματικός και κατά τόπους σχεδιασμός, σε βάρος του ήδη προβληματικού ιστού, διαιωνίζοντας τα ζητήματα έλλειψης συνοχής των πόλεων.

Υγειονομική Κρίση

Στο ζήτημα σημασίας της συνοχής του σχεδιασμού, ό,τι δεν κατάφερε να εμπεδωθεί εν όψει κλιματικής αλλαγής, το επέβαλε η παγκόσμια υγειονομική κρίση του COVID-19 εν μια νυτκί. Οι έκτακτες συνθήκες των δύο τελευταίων ετών έχουν επαναπροσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο κατοικούμε τις πόλεις. Ο περιορισμός των μετακινήσεων έχει αναδείξει μεθόδους ικανοποίησης αναγκών στο άμεσο περιβάλλον της κατοικίας και έχει επαναπροσδιορίσει τη σχέση με τον δημόσιο χώρο, αφού οι έκτακτες συνθήκες οδήγησαν σε αναζήτηση νέων χρήσεων και μεθόδων αλληλεπίδρασης με αυτόν.

Σε διεθνές επίπεδο η κρίση έφερε στον σχεδιασμό τη λογική της πολυκεντρικής πόλης (Παρίσι, Βαρκελώνη) που στόχο έχει να μπορεί να καλύψει τις καθημερινές ανάγκες των χρηστών σε απόσταση 10-15΄ από τον τόπο κατοικίας. Η μέθοδος αυτή προωθεί τη χρήση ποδηλάτου και μέσων βιώσιμης κινητικότητας, ενώ ταυτόχρονα εξυπηρετεί την επίτευξη των στόχων στην κατεύθυνση της κλιματικής αλλαγής.

Σε εθνικό επίπεδο οι νομοθετικές διατάξεις που εισήχθησαν, και αφορούν άμεσα τον δημόσιο χώρο, προωθούν μεθόδους ήπιων πολεοδομικών παρεμβάσεων (Ν4688/2020), και ρυθμίζουν ζητήματα λειτουργίας και χρήσης του (ωράριο, τρόπος λειτουργίας ανοιχτών/κλειστών χώρων, τηλε-εργασία/εκπαίδευση κλπ). Οι πρώτες κινήσεις των Δήμων αφορούσαν την υιοθέτηση σχεδίων που προωθούν τη βιώσιμη κινητικότητα (νέοι πεζόδρομοι/ποδηλατόδρομοι, έμφαση στους ανοιχτούς δημόσιους χώρους κλπ), τα οποία είχαν τη δυνατότητα να εκτελέσουν άμεσα, καθ' υπέρβαση των ήδη θεσπισμένων διαδικασιών. Κατά την εφαρμογή τους, αφενός με την πρόφαση του κατεπείγοντος και αφετέρου της δυσκολίας κοινωνικών συναναστροφών, παραλείφθηκαν ή ελαχιστοποιήθηκαν οι προβλεπόμενες διαδικασίες ανοιχτής δημόσιας διαβούλευσης και συμμετοχής των πολιτών. Το γεγονός αυτό διαιωνίζει ένα φαύλο κύκλο ελλιπούς σχεδιασμού, καθώς προαπαίτηση για τη βιώσιμη και ανθεκτική ανάπτυξη είναι η παραμετροποίησή του σχεδιασμού με βάση τον τελικό χρήστη.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως η Ελλάδα διαθέτει μακρά ιστορία στην διαχείριση ζητημάτων που αφορούν τον πολεοδομικό σχεδιασμό μεμονωμένα και κατά περίπτωση (παρεκκλίσεις, φωτογραφικές διατάξεις, αποσπασματική πολεοδομία κλπ). Όπως προκύπτει η τάση αυτή συχνά απαντά σε ανάγκες άμεσης διαχείρισης κρίσεων. Τέτοιου είδους μέθοδοι ωστόσο αποδεικνύονται αναποτελεσματικές σε βάθος χρόνου και είναι αντίθετες στις προσταγές της σύγχρονης πολεοδομίας που προωθεί την ολοκληρωμένη διαχείριση του χώρου, με σκοπό την ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας της πόλης. Σε όλες τις περιπτώσεις, η απουσία κεντρικής διαχείρισης των ζητημάτων μεταθέτει εν τέλει, άμεσα ή έμμεσα, τη διαδικασία παραγωγής κτισμένου χώρου σε επίπεδο ικανοποίησης ατομικού έναντι συλλογικού συμφέροντος, αρχή αντίθετη με τις προσταγές της μοντέρνας πολεοδομίας. Καθώς η προστασία του περιβάλλοντος, δομημένου ή αδόμητου, αποτελεί αναντίρρητο και συνταγματικό δικαίωμα όλων, η θεσμοθέτηση εργαλείων για τη διαχείρισή του οφείλει να εξασφαλίζει τη βιωσιμότητά του. Η αποσπασματική διαχείριση του χώρου είναι αντίθετη σε αυτή την κατεύθυνση και μπορεί να οδηγήσει, τελικά, στην υποβάθμισή του περιβάλλοντος, η οποία με τη σειρά της αναδεικνύει τη σημαντικότερη μορφή κρίσης, την κρίση της δημοκρατίας.

Αυτό που παρατηρείται στις δύο πιο πρόσφατες κρίσεις, την κλιματική και την υγειονομική, είναι πως οι ραγδαίες εξελίξεις αναδεικνύουν με σαφήνεια την σημασία και επιτακτικότητα του ορθού, μακροπρόθεσμου και ανθεκτικού σχεδιασμού. Η συνοχή των πολιτικών και η υιοθέτηση ολοκληρωμένων σχεδίων δράσης για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης (risk management), είναι βασική προϋπόθεση για την εξασφάλιση της ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας του πολεοδομικού σχεδιασμού απέναντι στις φυσικές καταστροφές. Επιπλέον, η συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία διαμόρφωσης στρατηγικής και λήψης αποφάσεων, και η ενημέρωσή τους σε ζητήματα πόλης και διαχείρισης δημόσιων χώρων, μπορούν να εγγυηθούν την υλοποίηση των σχεδίων και την προώθηση των αποτελεσμάτων, ακόμα και σε περιόδους πίεσης. Ίσως οι δύο αυτές τελευταίες κρίσεις να καταφέρουν να λειτουργήσουν θετικά ως προς την ανάπτυξη των πόλεων, σαν μια ευκαιρία επανεκκίνησης: Η κλιματική αλλαγή με την επείγουσα απαίτηση του ολοκληρωμένου σχεδιασμού και η υγειονομική κρίση που εξανάγκασε τον επαναπροσδιορισμό του τρόπου λειτουργίας των πόλεων.

Βιβλιογραφία

- Μαντουβάλου, Μ., Μαυρίδου, Μ., Αυθαίρετη δόμηση: Μονόδρομος σε αδιέξοδο;, Δελτίο του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, τ.7 Απρ.-Ιούν. 1993
- Σαρηγιάννης, Γ. Πολεοδομικός Εκσυγχρονισμός Σε Ελληνικά Πλαίσια. Από Τα Σχέδια Πόλης Στην Εμπορευματοποίηση Της Μεγαλοαστικής Κατοικίας.» «Ελευθέριος Βενιζέλος και η ελληνική πόλη, Πολεοδομικές πρακτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις», Αθήνα, 2005
- Χριστοφοράκη, Κ, «Urban Metabolism Under pressure; 3 major greek cities transformin under pressure», Πρακτικά 3ου Διεθνούς συνεδρίου Changing Cities», Ιούνιος 2017, Σύρος

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ